

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

7-12 YAŞ ÇOCUKLARDA PAYLAŞMA VE YARDIMLAŞMA
DEĞERLERİNİN HADİSLER IŞIĞINDA ÖĞRETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR

HAZIRLAYAN

Halil ERHUN

Konya – 2010

ÖNSÖZ

Değer, insanın doğru ve yanlış ayırmasına, toplumu oluşturan bireylerle birlikte yaşamasına imkan tanır. Bir insanın çeşitli insanları, o insanlara ait olan özelliklerini, istek ve niyetlerini, davranışlarını değerlendirmesini sağlayan bir ölçüt olan değer kavramı, özellikle son dönemlerde üzerinde çok konuşulan bir konudur. Değer, kapsamı itibariyle çok geniş olduğu için felsefe, iktisat, din, sosyal bilimler, matematik gibi birçok bilim dalının konusu olmuştur.

Eğitimin amaçları düşünüldüğünde; bu amaçlardan birincisi ve belki de en önemlisi toplumun değer yargılarını bir sonraki nesle aktarmaktır. Küreselleşen dünyamızda, değerlerin hızlı bir değişime girmesi, çok önemli gördüğümüz bir kısım değerlerin bozulmaya yüz tutması ve okul çağındaki çocukların bile bundan çok ciddi şekilde etkilenmesi, bizi değer konusunda bu çalışmayı yapmaya yönlendirdi. Özellikle son dönemlerde tüketimin doruk noktaya ulaşması, insanların tamamen bireyselleşmeye yönelmesi ve bireylerarası yardımlaşmanın azalması tez konusu olarak paylaşma ve yardımlaşma değerini seçmemize neden oldu.

Çalışmanın birinci bölümünde, 7-12 yaş çocuklarının gelişim dönemleri, çocuğun bu dönemde bilişsel, ahlaki, sosyal, dini, bedensel ve duygusal gelişim özellikleri gibi konular ele alınmıştır. Bu inceleme esnasında gelişim psikolojisi, eğitim sosyolojisi, eğitim psikolojisi gibi alanlardan yararlanılmıştır.

İkinci bölümde, değer kavramı, bu kavramın ilgi alanına giren eğitim, felsefe, sosyoloji gibi birçok bilim dalında hangi tanımlarla açıklandığı konularına yer verilmiştir. Ayrıca değerlerin özellikleri ve işlevleri konu edilmiştir.

Üçüncü bölümde paylaşma ve yardımlaşma değerinin farklı boyutları hadisler temel alınarak incelenmiştir. Bu bakımdan bazı hadislerde maddi boyut ön planda olarak açıklamalar yapılırken, bazı hadislerde de manevi boyut yani acı, sevinç, üzüntü, ilim, bilgi gibi konular ön planda yer almıştır. Bu noktada paylaşma ve yardımlaşma değeri hem maddi hem manevi boyutuyla değerlendirilmiştir. Bu

bölümün sonunda paylaşma ve yardımlaşmayı engelleyen bazı unsurlara temas edilerek, bu engellerin neler olabileceğine dair bazı tespitler ortaya konmuştur.

Çalışmamızda, paylaşma ve yardımlaşma değerinin hadislerden hareketle okul dönemi çocuğuna öğretimini anlatmaya çalışacağız. Değer konusunun geniş kapsamı dolayısıyla çalışmamızda psikoloji, sosyoloji, felsefe gibi insan bilimlerinden yararlandık. Ancak çalışmamızda, değerlerin belirlenmesi ve aktarımı noktasında temel dayanağımızı hadisler olarak belirledik.

Bu konuyu çalışmam için beni teşvik eden, çalışma boyunca bana yol gösteren ve araştırmamızın başından sonuna kadar desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU'na ve kıymetli hocam Doç. Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Halil Erhun

Ocak 2010

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

HALİL ERHUN tarafından hazırlanan 7-12 YAŞ ÇOCUKLARDA PAYLAŞMA VE YARDIMLAŞMA DEĞERLERİNİN HADİSLER IŞIĞINDA ÖĞRETİMİ başlıklı bu çalışma/...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Başkan

İmza

Ünvanı, Adı Soyadı

Üye

İmza

Ünvanı, Adı Soyadı

Üye

İmza

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	HALİL ERHUN
Numarası	044245061003
Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI
Programı	☐ Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora
Tez Danışmanı	DOÇ. DR. MUHİDDİN OKUMUŞLAR
Tezin Adı	7-12 YAŞ ÇOCUKLARDA PAYLAŞMA VE YARDIMLAŞMA DEĞERLERİNİN HADİSLER IŞIĞINDA ÖĞRETİMİ

ÖZET

Eğitim ve öğretim hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreç belli dönemlerden oluşmaktadır. Bunlardan biri de ilkokul çağını içeren 7-12 yaş dönemidir. Özellikle bu dönemde öğrenilenlerin çocuğun üzerinde hayatı boyunca önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada, 7-12 yaş dönemi çocuklarına paylaşma ve yardımlaşma değerinin bazı hadislerle öğretilmesi konusu incelenmiştir. İlk olarak çocukların bedensel, bilişsel, sosyal, ahlaki, dini ve duygusal gelişim özellikleri ele alınmaktadır. Sonrasında değer kavramı, değerlerin özellikleri, değerlerin işlevleri ve değerlerin tasnifi üzerinde durulmaktadır. Bunun ardından da paylaşma ve yardımlaşma değerini bazı başlıklar oluşturarak hadislerden hareketle çocuğa

öğretilmesi konusu ele alınmıştır. Paylaşma ve yardımlaşma değerinin farklı boyutları hadisler temel alınarak incelenmiştir. Bu bakımdan bazı hadislerde maddi boyut ön planda olarak açıklamalar yapılırken, bazı hadislerde de manevi boyut yani acı, sevinç, üzüntü, ilim, bilgi gibi konular ön planda yer almıştır.

Hadisler çocuklar eğitilirken onların gelişiminde önemli bir rol oynarlar. Sonuç olarak hadisler bir kaynak olarak kullanıldığında her zaman çocukların davranışlarını olumlu yönde etkiledikleri görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Değer, Değer eğitimi, Paylaşma, Yardımlaşma, İlkokul Dönemi, Hadis öğretimi

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	HALİL ERHUN	
	Numarası	044245061003	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI	
	Programı	☐ Tezli Yüksek Lisans	☐ Doktora
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. MUHİDDİN OKUMUŞLAR	
Tezin İngilizce Adı	HELPING AND SHARING VALUES TEACHING KIDS WHO ARE 7-12 AGE GROUP IN THE LIGHT OF THE HADITHS		

SUMMARY

Teaching and learning is a process that continues lifetime. This process consists of certain periods. The one of these periods is the 7-12 age groups including primary school term. It is known that the education in this period have a significant impact on the child's lifetime.

In this study, it has been researched that sharing and helping for the kids ages of 7-12 are taught by related hadiths. Firstly, kids' physical, intellectual, social, ethic, religious and emotional development have been studied. Then, concept of value, features of values, functions of values, classification of values are emphasized. After that the values of sharing and helping by creating some topics in the hadith to be taught to children have been discussed. The different sides of helping and sharing

values are investigated on the basis of the hadiths. In some hadiths physical ways have been highlighted. In some hadith spiritual ways such as sadness, happiness, knowledge subjects have been highlighted.

Hadiths play very important role in kids' development when they are taught. As a result of that hadiths are always influencing the kids' behavior in a positive way that seems to be a resource which should be used.

Keywords: value, value education, sharing, helping, primary school term, hadith education

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı

Halil ERHUN

Numarası

044245061003

Ana Bilim

Felsefe ve Din Bilimleri

/ Bilim Dalı

Din Eğitimi

Programı

Tezli Yüksek Lisans Doktora

Tezin Adı

7-12 Yaş Çocuklarda Paylaşma ve Yardımlaşma
Değerlerinin Hadisler Işığında Öğretimi

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

(İmza)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
ÖZET	V
İÇİNDEKİLER	XI
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	XIII
1. Çalışmanın Amacı ve Önemi	XIII
2. Konunun Sınırları	XIV
3. Çalışmada İzlenen Yöntem	XV
I. BÖLÜM	1
GELİŞİM DÖNEMLERİ	1
1.1. Bedensel Gelişim	3
1.2. Bilişsel Gelişim	5
1.3. Sosyal Gelişim	11
1.4. Ahlaki Gelişim	16
1.5. Dini Gelişim	21
1.6. Duygusal Gelişme	31
II. BÖLÜM	41
DEĞER KAVRAMI	41
2.1. Değer Nedir?	41
2.2. Değerlerin Özellikleri	49
2.3. Değerlerin İşlevleri	51
2.4. Değerlerin Tasnifi	52
III. BÖLÜM	62
PAYLAŞMA ve YARDIMLAŞMA İLE İLGİLİ	
BAZI HADİSLERE GÖRE ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ	62
3.1. İkrâm Alışkanlığı Kazandırmanın Cömertliğe Etkisi	62
3.2. Paylaşmanın Eldeki Varlığı Eksiltmek Yerine Koruyucu Bir Unsur Olması..	66
3.3. Bilgi Paylaşımı	69

3.4. Neyi Paylaşacağını Bilme Hususunda Seçici Olmak	73
3.5. Bireylerarası Paylaşımında Hediyeleşmenin Önemi	77
3.6. Bir Paylaşım Örneği Olarak Selamlaşma	81
3.7. Sıkıntı ve Üzüntü Paylaşımı	85
3.8. Sadaka Kavramının Paylaşım Açısından Değerlendirilmesi	91
3.9. Sevgiyi Paylaşma	95
3.10. Mutlu Bir Olaya Çağrıldığında Katılma	98
3.11. Akrabalık İlişkilerinde Paylaşımın Değeri	100
3.12. Yardımlaşma	107
3.13. Dua Paylaşımı	103
3.14. Paylaşmayı ve Yardımlaşmayı Engelleyen Unsurlar.....	110
3.14.1 İsraf ve Cimrilik.....	111
3.14.2. Gıybet Etmek	113
3.14.3. Kıskançlık	114
3.14.4. Yalan söylemek.....	116
SONUÇ	118
BİBLİYOGRAFYA	122

KISALTMALAR

- a.g.m. : Adı geçen makale
- AÜ İ F D : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
- b. : İbn, bin, (oğlu)
- bkz. : Bakınız
- c. : Cilt
- çev. : Çeviren
- DEM : Değerler Eğitim Merkezi
- ed. : Editör
- H.z. : Hazreti
- İFAV : İlahiyat Fakültesi Vakfı
- s. : Sayfa
- SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Şrh : Şerh eden
- thk. : Tahkik eden
- ts. : Tarihsiz
- TÜSİAD : Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
- UÜİF : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- vb. : ve benzeri

GİRİŞ

1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma esnasında bugüne kadar 7-12 yaş dönemi için paylaşma ve yardımlaşma değerine ait bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Bu alandaki boşluğun doldurulmasına bir katkı sağlamak düşüncesiyle bu çalışma yapılmıştır. Araştırmada 7-12 yaş arası çocuklara paylaşma ve yardımlaşma değerinin hadislerle öğretilmesi konu edilmiş, bu dönem çocuklarına hadisler ışığında paylaşma ve yardımlaşma değerinin gelişim dönemi özellikleri göz önünde bulundurularak öğretilmesi amaçlanmıştır. 7-12 yaş dönemi tasnifi, Piaget'in "7-12 yaş somut işlemler dönemi" temel alınarak kullanılmıştır.

Eğitim, yaşam boyu süren bir süreçtir. Bunun yanında, çocuğun hayatının ilk dönemleri onun kişiliğinin gelişiminde, değerlerinin oluşumunda hayati öneme sahiptir. Özellikle okul çağı çocuğunun aileden ayrılıp yeni bir çevreye girmesi ve bir akran grubuna dahil olacak olması, çocuğun yeni davranışları benimsemesini beraberinde getirecektir. Gerekli değerleri benimsemeyen çocuğun bu dönemde kazanacağı kötü davranışların ileriki yaşlarda çok büyük problem oluşturacağından değerlerin çocuğa öğretimi önem arz etmektedir.

Günümüz dünyasında hemen hemen her alanda hızlı bir gelişim yaşanmakta ve bu gelişim toplumun her kesimini etkilemektedir. Bu etkilenmenin en yoğun hissedildiği kesimi de çocuklar oluşturmaktadır. Artık çocuk sadece yaşadığı çevrenin değil, izlediği televizyonun, takip ettiği internet sitelerinin etkisi altında kalmaktadır. Bu etkilenmelerden hareketle değerlerini oluşturmaktadır. Tüketimin en üst noktaya ulaşmaya başladığı, her konuda yardımlaşma ve paylaşmanın azaldığı, insanların sadece kendini düşünür hale geldiği bir toplum yapısı karşımıza çıkmaya başlamıştır. İnsanların birbirine güvenlerinin kalmaması, herkesin kendi çıkarını düşünmesi, dünyanın bir bölümünde çocukların yiyecek bulamadıkları için

hayatlarını kaybediyor olması, her alanda paylaşımın ve yardımlaşmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Eğer okul dönemine başlayan çocuk bu dönemde paylaşmayı, yardımlaşmayı öğrenemez, bunlar için gerekli ortam hazırlanamaz ise, ileriki dönemlerde çocuğun paylaşımcı bir ruha sahip olması, ergenlik döneminin sıkıntılarını aşması zor görünmektedir. Kendisi için gerekli olan arkadaşlıkları, çevreyi oluşturamayan bu dönem çocuğu, sosyalleşmede gecikecek ve bu alanda başarılı olma duygusunu tadamayacaktır. İşte bu problemlerden dolayı 7-12 yaş döneminde bulunan çocuklara paylaşma ve yardımlaşma değerinin öğretimi önem arz etmektedir.

2. Konunun Sınırları

Bu çalışmada 7-12 yaş arasındaki çocuklara hadisler ışığında paylaşma ve yardımlaşma değerinin gelişim dönemi özelliklerini göz önünde bulundurarak öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu dönem içerisinde çocukta meydana gelen bedensel, bilişsel, sosyal, ahlaki, dini ve duygusal gelişimleri ele alınmıştır. Temel olarak bu gelişim dönemlerini incelerken, yeri geldikçe önceki gelişim dönemlerinin de etkisi ortaya konmaktadır.

Çalışmanın sınırlılığı gereği bu araştırmada paylaşma kavramının tüm detayları incelenmemiş, gereksiz detaylar yerine 7-12 yaş dönemi çocuğunun paylaşma değerini kazanmasına yönelik olarak, paylaşım olgusunun temel boyutları belirlenerek konu bu çerçevede ele alınmıştır. Ayrıca konuyla ilgili hadisler değerlendirilirken 7-12 yaş dönemi çocuklarının gelişim özellikleri de göz önüne alınmıştır. Bu bakımdan hadislerin muhtevasını doğrudan aktarmak yerine gerektiği yerde, bu dönem çocuklarının gelişim özellikleri dikkate alınarak empati yapılmış, hadisler kimi zaman bu bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Konuyla ilgili araştırma yapılırken özellikle dini gelişim ile ilgili kaynak sıkıntısı yaşanmıştır. Bu konuda 7-12 yaş dönemi çocuklarının dini gelişimleri ile ilgili çok az sayıda kaynağın olması araştırmamızda dini gelişim ile ilgili daha fazla bilgi edinmemizi ve aktarmamızı engellemiştir.

Yukarıda belirtildiği şekilde gelişim dönemleri ele alındıktan sonra, genel bağlamda değer kavramı konu edilmiş, ardından da hadislerden hareketle yardımlaşma ve paylaşma değerinin öğretimi üzerinde durulmuştur. Okul çocuğuna bu değerleri öğretmeye yönelik hadislere göre belirli başlıklandırmalar yapılmış, hadislerde geçen paylaşmanın farklı boyutları konu edilmiştir. Ayrıca konunun eğitim açısından sağlıklı değerlendirilebilmesi için insan bilimleri ve sosyal bilimler referans olarak kullanılmıştır.

3. Çalışmada İzlenen Yöntem

Bu çalışmada paylaşma değerinin farklı boyutları, hadisler kaynak alınarak açıklanmaktadır. Çalışmamızda literatür taraması yapılmış, daha önce değer konusuyla ilgili olan çalışmalar gözden geçirilmiştir. Ancak 7-12 yaş dönemi paylaşma ve yardımlaşma değeri ile ilgili yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Konu ele alınırken hadisler temel kabul edildiği için ilgili hadislerin daha sağlıklı anlaşılmasına yönelik anlama yöntemleri de kullanılmıştır. Hadisler alınırken Kütüb-i Sitte, Riyazu-s Salihin, Müsned-i Şihab gibi sahih hadis kaynaklarından yararlanmaya dikkat edilmiştir. Hadislerin alındığı kaynaklara dair dipnotlar el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî¹ esas alınarak verilmiştir.

Çalışmada paylaşma ve yardımlaşma değeri kapsam olarak birbirine çok yakın olduğu için aynı bölüm içerisinde ele alınmıştır. Paylaşma, yardımlaşmadan daha kapsamlı olduğu için daha çok paylaşma üzerinde durulmuş, yardımlaşmayla ilgili bir başlık yapılarak paylaşmanın altında bir alt başlık gibi ele alınmıştır.

¹ bkz. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988.

I. BÖLÜM

GELİŞİM DÖNEMLERİ

Gelişim

İnsan vücudu, hayatın başlangıcından ölümüne kadar, hacminde, oranlarında, çalışmasında ve daha birçok alanda pek çok değişiklikler yaşar. Bu sadece fiziksel olarak değil aynı zamanda zihinsel ve duygusal olarak da gerçekleşir. Bu süreç içerisinde kesintisiz bir biçimde gelişimini sürdürür. Bu gelişim süreçleri, belli aşamalardan oluşur ve her aşama belli gelişim özelliklerini taşımaktadır. Gelişim öğrenme, yaşantı ve olgunlaşma sonucunda bireyde görülen düzenli ve sürekli değişikliklere denir.²

Bu tanıma baktığımız zaman büyüme, olgunlaşma ve öğrenme kavramlarının gelişmeyi meydana getirdiğini görüyoruz. Büyüme yapısal artışı, yani bedende gerçekleşen sayısal (nicel) değişiklikleri içermektedir. Olgunlaşma ise tek tek organların veya bir bütün halinde insan bedeninin, belirlenmiş bir işi ve davranışı yapabilecek yetkinliğe ulaşmasıdır. Büyümenin ortaya çıkardığı görev ve yetenekleri yerleştirir. Dil ve zihin gelişiminde önemli rol oynar. Çocuğun toplumsal ve duygusal davranışının nitelik ve kapsamını belirler.³ Öğrenme de, kazanılmış bir davranışın yerleşmesini veya yaşantı sonucunda değişikliğe uğrayan davranış çeşidini ifade eder.

İşte, gelişim yukarıda açıkladığımız tüm unsurları kapsayan genel bir kavramdır. Gelişim, insanın belli bir görevi yapabilme yönünde büyümesi, olgunlaşması, bu görev için gerekli bilgi-beceri ve tutumu öğrenmesi anlamına gelir.⁴

² Ziya Selçuk, “*Gelişim ve Öğrenme*”, Nobel Yayınları, Ankara, 2003, s. 13-14.

³ Abdurrahman Dodurgalı, “*Ailede Çocuğun Din Eğitimi*”, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 182.

⁴ Ömer Özyılmaz, “*Çocukluk ve Gençlik Çağında İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*”, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s.28-30.

Gelişimde bireysel farklılıklar olmakla beraber, her birey yaşam basamaklarından çıktıkça aynı gelişim dönemleriyle karşılaşır. İnsanın gelişimi incelenerek onun yaşam boyu devam eden değişim süreci ve doğası anlaşılmalı, böylece ileride sergileyeceği davranışlarda ve yeteneklerde yaşa bağlı olarak meydana gelen değişimler açıklanmalıdır. Bu bağlamda baktığımızda gelişimin bazı özelliklere sahip olduğunu görüyoruz. Bu özellikler şunlardır:

1. Gelişim dinamik bir olgudur.
2. Gelişim, genetik bireyselliğin sonucudur.
3. Gelişim, giderek artan bir özelleşme sürecidir.
4. Gelişimde denge vardır.
5. Gelişim, art arda görülen düzenli bir süreçtir.⁵

Uzmanlar gelişim basamaklarını iki temel kategoriye ayırırlar.

1. Prenatal (Doğum Öncesi) Dönem: Bu dönem üç bölüme oluşuyor.

a. Ovum devresi: Döllenenmeden 2. haftanın sonuna kadar olan dönem.

b. Embriyo devresi: 3. haftadan 8. haftanın sonuna kadar olan dönem.

c. Fetüs devresi: 9. haftadan doğuma kadar olan dönemi içine alır.

2. Doğum sonrası (Postnatal) Dönem: Bu dönem de kendi içinde bir takım devrelere ayrılmaktadır:

⁵ Haluk Yavuzer, “Çocuk Psikolojisi”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 27-28.

- a. Bebeklik devresi : 0-2 yaşları arası dönem,
- b. İlk çocukluk devresi : 2-6 yaşları arası dönem,
- c. Son çocukluk çağı: 6-11 yaş (kızlarda), 6-13 yaş (erkeklerde)
- d. Ergenlik çağı :11-20 yaş (kızlarda), 13-20 yaş (erkeklerde) ⁶

İnsanın ömür boyu devam eden gelişim süreci hayatının her aşamasını kapsamaktadır. Her ne kadar yaş olarak bu tasnifler yapılmışsa da günümüzde teknoloji ve modern hayatının çok ileri seviyeye ulaşmasıyla bu yaş sınırlarının değişebileceğini ifade etmeliyiz. Öğrenme teknik ve materyallerinin gelişmesi yaş dönemlerinde de farklılıkları beraberinde getirebilmektedir. Gelişim dönemleri genel olarak altı başlık altında incelenmektedir.

1.1. BEDENSEL GELİŞİM

Bu dönemde bedensel gelişim ilk çocukluk dönemine göre yavaşlamıştır. Altı yaşındaki bir çocuğun boyu yaklaşık 106 cm, ağırlığı da aşağı yukarı 20 kg'dır. Büyüme erkekler ve kızlar arasında belli belirsiz farklılıklarla kararlı bir hızla sürer. On iki yaşında ortalama erkek çocuk yaklaşık 142 cm boya, yaklaşık 38 kg. ağırlığa sahiptir. Ortalama bir kız çocuk 2,5 ila 5 cm daha uzun, yaklaşık 2.7 kg daha ağırdır ve bunlardan bazıları da ergenliğe giriyor olabilir.⁷

Bu dönemde sinir sistemi gelişimi büyük ölçüde tamamlanır. Akciğerlerin ve diğer solunum organlarının gelişmesi, bu yaş çocuklarının bedensel etkinliklerini giderek kolaylaştırır. Ancak kemik ve iskelet sistemindeki gelişmeler, kas gelişiminden daha ileri düzeyde olduğundan sık sık büyüme ağrılarında çocukların şikayet ettikleri görülür.⁸ Çocuğun kaslarını henüz tam olarak kullanabilecek düzeye

⁶ Feriha Baymur, “*Genel Psikoloji*”, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1973,

⁷ Mary J.Gander, Harry W. Gardiner, “*Çocuk ve Ergen Gelişimi*”, çev: Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 340.

⁸ Ayhan Aydın, “*Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*”, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s. 23.

ulaşmaması, onun hareketlerinde yetersizliğe, düzensizliğe, uzun süre bir yerde oturamamasına yol açar.⁹

Bu dönemde kas gücü gerek kızlarda, gerek erkeklerde iki katına ulaşır. Bu durum özellikle 9-12 yaş arası çocuklarda oyuna fazla düşkün olmalarının nedenini göstermektedir. Çocuklar top oyunlarını, uçurtmayı, bisiklete binmeyi, yüzmeyi severler.¹⁰ Özellikle ilkokulun ilk üç yılında yürüme ve koşma gibi kaba motor kontrolünü gerektiren becerilerin gerçekleştirilmesinde hiçbir sorun olmamasına karşın, erkek çocukların ince motor kaslarının koordinasyonunda sorunları vardır. Bu nedenle, çok uzun süreli kalem tutma ve küçük puntolarla yazmayı gerektiren ödev ve okul çalışmaları, okula karşı olumsuz bir tutum geliştirilmesine neden olabilir. İlkokulun ikinci yarısına gelindiğinde ise ince motor kasların kontrolü büyük ölçüde başarılıdır. Buna bağlı olarak çocuklar ayrıntılarla uğraşmayı gerektiren işlerden hoşlanmaya başlarlar; el sanatlarına, müzik aletleri çalmaya vb. ilgi artar.

7-12 yaş arasında bel, kol ve bacak kemikleri ağır işleri yapmaya hazır değildir. Ağır yükleri taşımak, bu yaşlardaki çocukların kemik yapılarının bozulmasına neden olabilir. Bu nedenle çocukların okul çantalarının ağır olmaması gerekir.¹¹ Kız çocukları, erinlik devresine 10 yaşlarında girmeye başladıkları için çok hızlı bir gelişim gösterirler. Erkek çocuklar ise erinliğe kızlardan daha geç bir yaş olan 11-12 yaşlarında girdikleri için, gelişim noktasında kızlardan biraz geride kalırlar. Ancak ergenlik evresinin sonunda erkekler kızlardan bedensel olarak daha fazla gelişir ve güçlü duruma geçerler.

Bu dönemde çocuk bir takım faaliyetlerle fiziksel varlığının farkına varırken, güç ve becerilerindeki gelişmeleri algılamaya başlar. Böylece benliği de gelişmektedir. Onun bedenine karşı olan tutumu benlik gelişimini etkileyen en

⁹ Fatih Menderes Bilgili, “Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler”, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 32.

¹⁰ Halis Özgü, “Çocuk Psikolojisi”, Özgü Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 164.

¹¹ Abide Güngör, “Gelişim ve Öğrenme”, Ed: Ayten Ulusoy, Anı Yayınları, Ankara, 2005, s. 35.

önemli faktördür. Bunun yanında bedensel gelişmede bazen anormallikler olabilir. Çocuklarda görülen çabuk kızmalar, sinirlilik, huzursuzluk çıkarmalar bazı hastalıklara sebep olabilir. Bu nedenle anne-babalar bu problemi araştırırken bedensel bir rahatsızlığın olup olmadığını öncelikle araştırmalıdır.¹²

1.2. BİLİŞSEL GELİŞİM

Okul çağındaki çocukların ilerlemeleri hem bir önceki dönemin başarıları üzerinde yapılır, hem de bir sonraki dönemdeki gelişimin temellerini atar. Bir önceki bilişsel gelişimi başarmış olan çocuk bu dönemde karşılaşacağı sorunların üstesinden gelebilecektir. Piaget bilişsel gelişim konusunu açıklarken bir takım temel kavramlardan bahseder ve bunların öncülüğünde zihinsel faaliyetleri anlamlandırmaya çalışır. Bu temel kavramları açıklayalım.

1.2.1 Bilişsel Gelişimle İlgili Temel Kavramlar

Şema: Şemalar bilişsel yapılardır. Çocukların çevreleriyle etkileşimleri sonucunda geliştirdikleri örgütlenmiş davranış ve düşünce kalıplarıdır. Şemalar problemleri anlama, çözme, dünyayla baş etme yolları olarak düşünülebilir. Şemalar bir bebeğin bir objeyi yakalaması gibi basit veya lise öğrencilerinin matematik problemi çözmesi kadar kompleks olabilir. Aynı zamanda şemalar davranışsal, bilişsel olabildiği gibi çok küçük, büyük ya da genel ve özel olabilirler. Çocuklar şemalar aracılığı ile çevreye uyum sağlarlar. Bir bebeğin eline aldığı oyuncacı hemen ağzına götürdüğünü görürüz. Çünkü onun en hassas bölgesi olan ağzıyla dünyayı anlamaya çalışmaktadır ve emme yoluyla nesnelere tanınmaktadır. İlkokul çağındaki çocuk ise oyuncacı ağzına götürmez, onunla farklı etkinlikler yapar. Şemalar fiziksel ve bilişsel gelişime göre farklılaşır. Her dönem çocuk için farklı şemalar ortaya çıkar. Şemalar bilişsel gelişim açısından son derece önemlidir. Çünkü bilişsel gelişim tamamen mevcut şemalara bağlıdır. Birey zihinsel gelişimini sağlarken aşama aşama bunu gerçekleştirir. Önce sayıları öğrenir. Sonra onları toplar, çıkarır. Daha sonra

¹² Fatih Menderes Bilgili, s.35.

kesirli sayıları, sonra bileşik kesirler gibi. İşte bu aşamalar sayesinde yeni şemalar oluşturarak bilişsel gelişimini devam ettirir.¹³

Olgunlaşma: Olgunlaşma daha çok fiziksel gelişimi ifade eder. Bireylerin olgunlaşmaları birbirlerine göre farklılıklar arz eder. Yaşlar aynı olsa da vücut yapıları farklı olabilir. Piaget'e göre bu farklılıklar genetik kalıtımla ilgilidir. Bu nedenle olgunlaşma insan gelişiminin sınırlarını, dolayısıyla bilişsel gelişimin sınırlarını belirler.¹⁴

Örgütlenme: Piaget'e göre insanlar kendi düşünme süreçlerini organize etme eğilimi ile doğarlar. Birey düzensiz olan etkinliklerden zamanla organize edilmiş etkinliklere doğru bir ilerleme kaydeder. Örgütlenme süreçleri sistematik ve tutarlı sistemler haline getirme, bu amaçla birleştirme, koordinasyon sağlama, düşünceleri ve eylemleri birleştirme eğilimindedir. Birey karşılaştığı kavram ve olayları birbiriyle tutarlı bütünler haline getirmeye çalışarak örgütlemeyi gerçekleştirir.¹⁵

Adaptasyon: Bireyler yeni yaşantılar geçirdikçe bazen mevcut şemalar yetersiz hale gelir. Yeni durumun anlamlı bir şekilde açıklanması güçleşir. Bu gibi durumlarda bireyler dengelenme durumunu sürdürebilmek için yeni yaşantıyla var olan şemaların birbiriyle uyuşmasını sağlamaya çalışır. Bireyin çevresiyle etkileşerek karşılaştığı değişikliklere uyma gayretinde olduğu bu sürece adaptasyon denir. Adaptasyon mevcut şemaların çevreye karşı bir tepki olarak değişim ve gelişim göstermesidir.¹⁶

Piaget'e göre insanlar doğumdan itibaren çevrelerine uyum sağlama sürecindedirler. Organizmanın çevreye uyum yeteneği kuşkusuz tüm canlılar için var olan bir özelliktir. Uyum sağlama, biyolojik isleyişin olduğu gibi, zihinsel işleyişin

¹³ Erol Güngör, “Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar”, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 45.

¹⁴ Ziya Selçuk, s. 80.

¹⁵ Erol Güngör, “Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar”, s. 47.

¹⁶ Ziya Selçuk, s. 83.

de özüdür. Piaget için uyum, yalnız hayatta kalabilmeyi sağlamak için değildir; uyum sayesinde çevreyi, kendi amaçlarımıza uygun bir hale sokmaya çalışmaktır.

Adaptasyon kavramı; “Bireyin, yeni durumları kendisinde önceden var olan şemaları içine alması; sonra da, önceden var olan şemalara uymayan yeni durumlar için mevcut şemaları değiştirmesi veya yeni şemalar oluşturması” şeklinde özetlenebilir.¹⁷

Özümleme: Bireylerin kendi dünyalarındaki olayları anlamak için kendilerinde var olan şemaları kullanmalarındır. Bireyin yeni deneyimlerini kendisinde olan bilişsel yapılara uydurması demektir. Özümlenmede halihazırda bilinenlerle yeni karşılaşılan durumu anlamaya çabalamak söz konusudur. Çocuklar özümlenmede daha önceki şemalarını kullanırlar. Özümlenme bir içe alma, organizmaya sindirme olayıdır. Özümlenme yoluyla, insanları, nesnelere, fikirleri, gelenek-görenekleri, kendi eylemlerimize bütünlemenin ya da katmanın ilk adımı atılır. Özümlenme sürekli olarak bir uyma olayı ile dengelenir. Küçük bir çocuk ilk kez kokarca gördüğünde kedicik diye seslenebilir. Bu onun kokarcayı daha önce kendisinde var olan kedi şemasının içine katmasından kaynaklanmaktadır.¹⁸ Daha sonra kokarcayı tanıır ve onu kendi kategorisine koyarak bu durumu özümlenmiş olur.

Genel anlamda özümlenmenin, çevre ile etkileşimde vücudun mevcut yapılarının gösterdiği bir işleyiş olduğu söylenebilir. Üç türlü işleyiş vardır:

1. İşlevsel özümlenme
2. Tanımsal özümlenme
3. Genelleştirici özümlenme

¹⁷ Öznur Ak Mert, “Jean Piaget Düşüncesinde Psikolojik Yapılar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 47-49.

¹⁸ Erol Güngör, “Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar”, s. 48.

Uyumsama: Özümleme tek başına bilişsel gelişim için yeterli değildir. Karşılaşılan yeni durumları bireyin sürekli olarak kendisinde var olan şemalarla açıklaması ve tepkide bulunması gelişimi sınırlandırır ve her zaman da yeterli olmaz. Yeni şemalar oluşturarak ya da önceden var olan şemaların kapsam ve niteliklerini değiştirerek, yeni edinilen bilgilerin gerektirdiklerine uygun davranmaya uyumsama denir. Birey daha önce yapmış olduğu özümlemelerin sonucu o zamana kadar yapmış olduğu davranış şekline uymayan yeni bir davranış geliştirir. Özümleme içe dönük bir eylemken uyum dışı dördüktür.¹⁹

Dengeleme: Dengeleme ile bireyin yeni karşılaştığı bir durumla, kendisinde önceden var olan bilgi ve deneyimleri arasında denge kurmak için yaptığı zihinsel işlemler kastedilmektedir. Bilişsel gelişim zihindeki dengelerin bozularak yeniden kurulması ve bu işlemlerin sürekli tekrarlanmasıyla ortaya çıkmaktadır.²⁰ Dengeleme süreci bireyin çevreye uyumunu ve dengeye ulaşmasını sağlar. Bununla birlikte denge durağan değildir. Bir dengesizlik söz konusu olduğunda özümleme ve uyma yoluyla dengesizlik giderilir. Yeni bir denge durumu sağlanır.

7-12 yaş dönemi çocukları bu dönemde hızlı bir bilişsel gelişme gösterirler. Bu dönemde sembolik zihinsel faaliyetlerden gerçek zihinsel işlemlere geçerler. Mantığa dayalı şemalar oluştururlar. Akıl yürütmeye dayalı olarak sonuç çıkarırlar. Zihinsel olarak işlemler yapar, bunun sonucu gerçek nesnelere düşünmeye ve incelemeye devam ederler. Çocuklar olayları, problemleri çözerken gerçek nesnelere yararlanırlar. Daha çok duyu organları yoluyla gözlem ve deneyime dayalı olarak bilgi edinirler ve yargılara ulaşırlar. Derslerde eşyalar üzerinde yapılan çalışmalar ve gözlem yeteneğini artırma yönündeki incelemeler, çocuğun, zihinsel gelişimini hızlandırır ve somut düşünmeye geçişi kolaylaştırır. Bu dönem çocuklarında öğrenmenin kalıcılığının artması için çocukların sıklıkla verilen bir şeyi

¹⁹ Öznur Ak Mert, s. 49.

²⁰ Ziya Selçuk, s. 82.

somutlaştırma yoluna gittiklerini görüyoruz.²¹ Çocuk somut bilgileri düzenli ve mantıklı olarak işleyebilir. Gördüğü nesne ve olaylara ilişkin uslamlama yapabilir. Fakat göremediği nesne ve olaylar üzerinde kavram geliştirmesi zordur.

Çocuk okuma yazma öğrenince dil açısından çok ilerler. Anlattığı şeyleri yeni bir biçimde düzenler ve bazen bunu çok doğru yapar. Çocuklar bu dönemde bir önceki döneme göre daha az konuşurlar. Ama daha çok kelime öğrenirler ve düşüncelerini daha fazla kelimeler ile belirtirler. Genel olarak çocuğun öğrendiği kelime sayısı bu dönemde iki katına ulaşır.²²

Bu dönemde çocuğun sorun çözme davranışları daha çok sınaama yanılmaya dayanır. Çocuk rastgele sınamalarla yavaş yavaş istenen çözümü bulabilir. Bu yolla da olsa karşılaştığı sorunları çözerken, çözmeye yardımcı olan bazı ilkeleri görebilir ve bulabilir. Bir problemi çözerken sorunu sorun olarak görmekten daha çok sorunla ilgili nesnelere bakar. Çünkü düşünce biçimi somut olduğundan problemleri somutlaştırarak çözebilmektedir.²³

Bu dönemde çocuk bir iş yapma uğraşına girer. Oyunu iş edinir ve mutlaka tamamlar. Bir önceki dönemdeki maymun iştahlılık yerini ciddi tavırlara bırakmaya başlar. Çocuk çalışmaya ve bir işi üzerine alıp tamamlamaya hazırdır. Bu dönemde çocuklar kendini övmeye eğilimlidirler. Kendi yaptıkları işlerin çok önemli olduğuna vurgu yaparak çevresinden takdir ve övülme beklerler. Başka çocuklarla kendini kıyaslamaya giderler. Onlarla kendini ölçerek eksik düşündüğü yönlerini kapatmaya ya da görmezden gelmeye çalışır. Başka bir çocuğun eksikliğini gördüğü zamanda onu gözden düşürmeye çalışır. Bir problemi çözemediği zaman bu problemin önemli olmadığını ileri sürer. Bu şekilde kendi başarısızlığını örtbas etmeye uğraşır.

²¹ Nevzat Köken, “*Somut İşlemler Dönemindeki Çocukların Eğitim-Öğretimi ile İlgili Bazı Düşünceler*” Ed. Ali Murat Sünbül, Mikro Yayınları, Ankara, 2002, s.139-147.

²² Halis Özgü, s. 169.

²³ İbrahim Ethem Başaran, “*Eğitim Psikolojisi*”, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1971, s. 85.

Dönemin başlarında tenkit etmeye başlarlar. İlk başta başarılar, başkalarının sahip oldukları şeyler ve dış görünüş gibi konularda tenkitlerini yoğunlaştırırlar. Ancak kendi kendilerini objektif tenkit dönemin başında söz konusu değildir. Daha çok kendi lehlerine sübjektif tenkitler yaparak övülme eğilimlerini devam ettirirler. Dönemin sonlarına doğru tenkitin yönü değişir. Öğretmenler ve okulla ilgili konularda tenkitlerini yoğunlaştırırlar. Dokuz yaşında çocuk kendi kendini objektif bir biçimde tenkit etmeye başlar. Bu durum çocukta gerçekçiliğe geçişi ifade etmektedir. Bir önceki dönemde var olan antropomorfik düşünceden kurtulmuş, sebep sonuç ilişkisini kavramaya ve dünyanın gerçekçi kavramını algılamaya başlamıştır.²⁴

Çocuğun zihinsel gelişi tümdengelimden tüme varıma doğrudur. Çocuk günlük hayatta karşılaştığı sorunları bir bütünlük içinde çözmeye çalışır. Herhangi bir nesne veya olayı büyükler gibi görmediğinden, çözümleyemez; gördüğü bir olayı genel olarak anlatır. Çocuk dış dünyadaki gerçekle iç dünyasındaki sözel yollarla kazandığı tasarımları birbirinden açıkça ayıramaz.²⁵

Bu dönemde çocuk odaktan uzaklaşmayı gerçekleştirir. Çocuk bir konunun tek noktasına odaklanıp kalmaz. O konunun veya problemin bütün değişik yönlerini göz önünde bulundurarak sorunu çözüme kavuşturmaya çalışır. Aynı zamanda bir davranışın ya da değişikliğin ilk durumunu gözlemleyebilme yeteneğine de sahiptir. Tersine çevrilebilirlik, çocuğa birçok davranış ya da eylemin tersi davranış ya da eylemi kullanılmasıyla yadsınabileceğini anlama olanağını sağlamış olur.

Bu dönemde çocuk dönüşümsel düşünme yeteneğine de sahip olur. Çocuklar var olan duruma ve ona neden olan dönüşüme dikkat ederler. Yapılan bir eylemin dönüşümünün gerçekleştirilebileceği kanaatine ulaşırlar. Bu geçmiş olayları ve durumları zihinsel olarak yeniden kurma yeteneği çocuğun bir problemin yanıtını düşünüp bulmasına yardımcı olur. Çocuklar aynı zamanda korunum ilkesini de

²⁴ Charlotte Bühler, “Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi Doğuştan Yetişkinliğe Kadar Çocuğun Gelişiminin Ana Çizgileri”; çev. Feriha Baymur, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961, s. 100-130.

²⁵ Nevzat Köken, s. 143.

kazanırlar. Eşit miktarlardaki maddelerin farklı görünecek biçimde yeniden düzenlenmiş olsalar bile aynı kaldıklarını kavrayabilirler. Bu dönemde odaktan uzaklaşma yeteneği sayesinde çocuk artık farklı görünecek şekilde olsalar bile maddelerin aynı kaldıklarını anlayabilmektedir.²⁶

Bu dönemdeki çocuklar nesnelere somut oldukları ve düşsel olmadıkları sürece kavramsal bir hiyerarşinin birçok düzeyine göre sınıflama yapabilirler. Nesnelere belirli ortak özelliklerine göre gruplandırabilirler. Yine bu dönemde çocuklar kendilerine verilen nesnelere belirli bir ilişkiye göre düzene koyma yeteneğine kavuşurlar. Sıralama olarak ifade edilen bu durum bir grup nesneyi büyükten küçüğe ya da azdan çoğa doğru sıralama şeklinde gerçekleşebilir. Bu dönemde çocuk geçişlilik özelliğine de sahip olur. Geçişlilik, çocuğun kendisine daha önce verilen parçalar arasındaki ilişkiyi bilerek yeni bir ilişkinin çıkarılmasına denir. Ancak bu sadece somut işlemler için geçerlidir. Çocuklar birçok nesneyi sayabilir ve herhangi birini atlamadan her birine uygun numarayı verebilir. Onluk bir bütünden sekizini sayıp çıkarabilir ve orada durabilir. Çocuk daha az, daha çok ve eşit ilişkilerini anlar. On'un altı'dan daha büyük olduğunu bilir. Ama bu ilişkilerin görece olduklarını da kavrar. Yani yedinin on'dan daha az ama altıdan daha fazla olduğunu anlaması gibi.²⁷

1.3. SOSYAL GELİŞİM

İnsanın sosyal bir varlık olduğu söylenirken onun etkilenen, yalnız başına yaşaması zor olan, başkalarına muhtaç bir varlık olduğu üzerinde durulur. Bunlar henüz kendi ayakları üzerinde duramayan çocuk için daha da önemlidir. Doğuştan gelen yeteneklerin gelişiminde, sosyal çevrenin ve bu arada her çocukta var olan toplumsallık duygusunun etkisi büyüktür.²⁸

²⁶ Herbert Ginsburg, Sylvia Opper, *“Piaget's Theory of Intellectual Development an Introduction”*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, NJ, 1969, XI, s. 142.

²⁷ Mary J.Gander, Harry W. Gardiner, s. 349-353.

²⁸ Fatih Menderes Bilgili, s. 46.

Kişinin kendi toplumunun bir üyesi olarak yaşamaya uyum sağlaması şeklinde tanımlanan sosyalleşme aslında ferdin içinde yaşadığı toplumun değerlerini kazanarak cemiyete uyum sağlamasıdır. Bu süreç doğumdan başlayarak ömür boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreçte çocuk ihtiyaçlarını yine toplumun beklentilerine uygun bir biçimde karşılamaını öğrenir. Toplumsal roller ve onları destekleyen tutumları, hayatını sürdürmesi için gerekli bilgi ve becerileri öğrenerek toplumla uyumlu ve ona yararlı bir insan halini alır.²⁹

Çocuğun sosyal gelişimine etki eden bazı unsurlar vardır. Bunların başında ilk çocukluk döneminde de en etkili olan aile unsuru gelmektedir. Aile, anne baba ve çocuklardan oluşmuş toplumun en küçük birimidir. Aile, yüz yüze ilişkilerin en güçlü, en yoğun olduğu birincil bir gruptur. Aile çocuğun ilk sosyal deneyimlerini edindiği yerdir. Çocuğa yöneltilen davranış ve ona karşı takınılan tavır bu ilk yaşantıların örülmesinde büyük önem taşır.³⁰ Anne- babanın çocukla olan iletişimi ve ilişkisi çocuğun sosyalleşmesinde en önemli rolü oynar. Ailenin aşırı hoşgörölü, aşırı otoriter veya demokratik olması, çocuğun toplumsal gelişimini şekillendirmede etkilidir. Anne-babanın çocukla sıcak ve kabul edici ilişkiler kurması bir bağımsızlık veya özerklik duygusunu destekler ve çocukların olumlu bir benlik kavramı geliştirmelerine yardımcı olur.

Evlerinde yakın ilgi ve demokrasinin birleştiğini gören çocuklar en etkin, özgür ve arkadaşlarıyla ilişkilerinde en başarılı olan çocuklar olmaktadır. Bunun aksinin olması halinde ise çocuklarda güvensizlik ve utangaçlık duyguları oluşmaktadır. Anne-babanın ikisinin birden çalışıyor olması, çocuğun sosyalleşmesinde de etkili olabilir. Çocuğuna yeterince zaman ayıramayan annenin eksikliği, çocukta güvensizliğe ve anneye karşı olması gereken sevgi ve ilginin de başka yönlere çevrilmesine neden olabilir.³¹

²⁹ Ömer Özyılmaz, s. 197.

³⁰ Haluk Yavuzer, “Çocuk Psikolojisi”, s. 129.

³¹ Mary J.Gander, Harry W. Gardiner, s. 395-396.

Dengeli, duygusal ve toplumsal etkileşimin güçlü olduğu aile ortamında yeterli güven ve sevgi içinde büyüyen çocuklar gelişimleri için gerekli deneyimleri elde edebilirler.

Bu dönemde çocukta sosyalleşirken görülen en önemli unsur taklit ve özdeşleşmedir. İyi yetişmiş çocuklar isteniyorsa anne-babanın da iyi yetişmiş bireyler olmaları gerekir. Yani çocuklar anne-babanın aynası da denilebilir. Anne-baba çocuklara olumlu örnek olmalıdır. Çocuk kendine yakın hissettiği kişi gibi davranışlar sergilemeye gayret eder. Özellikle erkek çocuklar babalarını, kız çocuklarda annelerini önce taklit eder sonra da özdeşim kurarak anne-babanın davranışlarını benimserler ve bu davranışları içselleştirirler. Anne ve babanın evde çocukları için oluşturdukları ortam, sergiledikleri davranışlar çocuk tarafından algılanmakta ve uygulamaya konulmaktadır. Bu bakımdan bulunduğu çevreye uyum sağlayan çocuğun davranışları açısından anne-babanın çok dikkatli olması ve olumsuz olan davranışlardan uzak durması gerekmektedir.

Anne-baba çocuğu ödüllendirme ve gerekli disiplini sağlayarak çocuğun sosyalleşmesine katkı sağlayabilir. Burada disiplin konusunda çocuğa fiziksel bir cezadan bahsetmiyoruz. Anne-babanın ortak bir tutum belirleyerek çocuğun durumunu bilmelerini ve çocuğa gerekli sorumluluk fikrinin yüklenmesini kastediyoruz. Yoksa kendisine fiziksel ceza veren anne-baba modelinden çocuk uzaklaşacak, içine kapanacak ve itaatten yoksun olarak yetişecektir. Anne-baba çocuğu tamamıyla serbest bırakmamalı ama bunun yanında da ona sıkı bir disiplin uygulayarak onu baskı altında tutarak yetiştirmemeli. Kendi iç denetimini oluşturacak şekilde özgür bir ortamda yetiştirilmesi gerekmektedir.

Çocuğun sosyal gelişiminde etkili olan diğer bir unsur akran grupları yani arkadaş çevresidir. Okul çağına gelmiş olan çocuk ailesinin dışında birçok insanla tanışma, arkadaşlık kurma noktasına gelmiştir. Çocuklar kurduğu arkadaşlıklar

sayesinde aile biriminin ötesinde ufkunu genişletir, dış dünyaya ilişkin deneyim kazanmaya başlar, benlik imajı oluşturur ve bir sosyal destek sistemi geliştirir.³²

Bu dönemde çocuğun arkadaşlıkları ve birbirlerini etkilemeleri bir önceki döneme göre daha kalıcı bir hal almaktadır. Arkadaşlıklar artık zihinsel ve sosyal açıdan belli bir noktaya ulaşmış olan çocukta paylaşımın daha üst düzeye ulaşması sebebiyle geçici olma özelliğini kaybeder. Birbirleriyle iyi anlaşılan, birçok duyguyu paylaşan çocuklar kenetlenmekte ve birçok ortak noktada birbirlerini desteklemektedirler. Böylece çocukluk arkadaşlıkları bir ömür sürebilecek noktaya ulaşmaktadır. Bu dönemde bazı anne-babalar arkadaş seçiminde çocuklarına müdahale etme eğilimine girmektedirler. Ancak, bu durum çocukların kendine olan güven duygularını zedelemekte ve anne-babaya karşı olumsuz tavır geliştirmelerine sebep olmaktadır. Anne-baba çocuğunu serbest bırakmalı ancak uzaktan da kontrol etmelidir. Tamamıyla bir boş bırakma söz konusu olmamalıdır.

Bu dönemde aynı değer ve amaçları paylaşan, aynı sosyo-ekonomik düzeyden, cinsiyetten ve yaştan olan çocuklar yaşıt gruplar oluştururlar. Altı yaşından dokuz yaşa kadar olan dönemde çocukların toplumsal etkileşimleri az çok kendiliğinden ve informeldir. Oluşturulan grupla saklambaç, hırsız-polis gibi oyunlar için örgütlenme şeklindedir. Ancak on yaşından on iki yaşa kadar olan dönemde gruplar oldukça kararlı üyelikleriyle daha formel ve daha tutkundurlar. Belirli toplanma yerleri, zamanları vardır. Bu gruplar yalnızca birlikte oyun oynayan çocuk toplulukları değildir. Bunlar bir çocuğun benzer ilgileri, sorunları ve becerileri olan, benzer düşüncelere sahip insanlarla birlikte olduğu, onlarla belki evde alışık olduğundan daha demokratik bir atmosferde etkileşebildiği ortamlardır. Bu gruplar sayesinde çocuklar, yaşıtlarla geçinmeyi öğrenirler. Kendi yaşıtlarıyla sahip olduğu yetenekleri, akademik becerilerini ve müzik yeteneklerini sınavabilir ve böylece kendilerine kimlik ve benlik kavramları oluşturabilirler. Gruba katılan çocuklar çok sık ana babalar, kardeşler, öğretmenler, cinsiyet rolleri ve uyma ile ilgili karşılıklı sorunları

³² Haluk Yavuzer, “Eğitim ve Gelişim Özellikleriyle Okul Çağı Çocuğu”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.27.

tartırlar. Bu şekilde yeni fikir ve gürürleri benimserler ve kişisel bağımsızlığı kazanma noktasında önemli bir adımı da gerçekleltirmiş olurlar.³³

Bu dönemde oyun çocuğun hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Artık tek başına oyunları bırakmış, grupta birlikte oyun oynamaya başlamıştır. Artık oyun oynarken sadece kendi fikirleri değil, gruptaki diğer arkadaşlarının fikir ve düşüncelerini de dikkate almak zorundadır. Oyun grubu zamanla çocuğun yaşamına hükmetmeye başlar. Ona bir takım kavramlar kazandırır. Çocuk oyun sayesinde bencilikten uzaklaşır, işbirliğini geliştirir ve insanların birbirlerine gereksinmeleri olduğu fikrini kavrar.³⁴

Okul, çocuğun sosyal gelişim sürecinde katıldığı ilk temel toplumsal kurumdur. Çocuk okulda sadece belirli öğrenme kalıplarını almaz. John Dewey bireyin sadece okulda gördüğü konuları öğrenme çabasında olmaması gerektiğini savunur. Ona göre birtakım davranışların oluşumu gibi ikinci derecede önemli görülen konular bazen bir coğrafya ya da tarih öğrenmekten daha önemli olabilir. Dolayısıyla çocuğa okulda sadece bilgi aktarılmaz. Okul çocuğun yaşamının temelini oluşturacak olan birçok temel özellikleri ve değeri ona kavratacaktır. Bu dönemde çocuk empatik düşünme özelliğini kazanmaya başlar. Empati, bir başkasının psikolojik durumunu gerçekte, onu hissettiğini hissetmeden anlama yeteneği demektir. Çocuk somut işlemler döneminde diğer insanların yaşadıklarını hissetmeye ve onların duygularını paylaşmaya başlar.³⁵

Empatik düşünme sayesinde çocuklar sosyal gelişimde kendilerini başkalarının yerine koyarak onların içinde buldukları durumu anlamaya başlarlar ve özellikle akran gruplarında bu şekilde birçok yaşantı ve tecrübe kazanmış olurlar. Erik Erikson oluşturduğu psiko-sosyal kuramında bu dönemdeki çocuğun en önemli gereksiminin çevre tarafından takdir edilmesi ve başarılı olarak görülmesi olduğunu söyler. Eğer

³³ Mary J.Gander, Harry W. Gardiner, s. 398-402.

³⁴ Haluk Yavuzer, “Çocuk Psikolojisi”, s. 152-153.

³⁵ Mary J.Gander, Harry W. Gardiner, s. 403-404.

çocuk çalışkanlığa karşı başarısızlıkla karşılaşırsa bu onda bir aşağılık duygusu ortaya çıkaracak ve içine kapanarak sosyal gelişimini sınırlayacaktır. Çocuk kendini yetersiz hissedecek, yaptıklarına karşılık başarısız olması bir dahaki sefere hiç çalışmamasına yol açacak ve aşağılık duygusunu bir daha yaşamamak için sosyal ortamlara girmemeyi tercih edecektir. Sosyal gelişimin bu noktada kesintiye uğraması bir sonraki dönemde başarısız olmasına sebep olacaktır.

1.4. AHLAKİ GELİŞİM

Ahlak, genelde belli bir toplumun belli bir döneminde geçerli bireysel ve toplumsal davranış kurallarının tümü olarak tanımlanmış, ahlak gelişimi ise, çocukların belirli davranışları doğru ya da yanlış olarak değerlendirmelerine rehberlik eden ve kendi eylemlerini yönetmelerini sağlayan ilkeleri kazanma süreci biçiminde ele alınmıştır.³⁶

Ahlak deyince akla ilk gelen şey insan davranışlarıdır. İnsan haricindeki canlıların hareketlerine ahlaki davranış diyemeyiz. Çünkü ahlaki davranış, iyi-kötü şeklinde değerlendirmelerde bulunabileceğimiz davranıştır. Bu değerlendirme de ancak, zeka sahibi varlıklar, yani sadece insan için düşünülebilir. Bu sebeple ahlak zeka ile bir arada bulunur. Delilerin davranışlarına iyi-kötü, yani ahlaklı ya da ahlaksız gibi yargıda bulunamayız. Bu da gösteriyor ki, ahlakın söz edildiği yerde insan, yani zeka, olgunlaşmış zihin vardır. Buna ilave olarak ahlakın bir de sosyal yönü vardır, eğer insanlar bir arada bulunmasalardı ahlaktan söz etmek mümkün olmazdı. Zira ahlak, insan ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünüdür.³⁷

Ahlaki gelişimde şahsiyet kavramı önem arz etmektedir. Şahsiyet (kişilik) her insanın kendine özgü davranış eğilimlerinin dinamik bir bütünüdür. Kişiliğin kazanılmasında en önemli etken sosyal çevredir. Ama unutmamalıyız ki, hemen hiçbir şahsiyet özelliğinin soyaçekimden etkilenmemiş olması da imkansızdır. Bir insanın kadın veya erkek olması güzel veya çirkin olması, bünyesinin sağlam veya

³⁶ Abide Güngör, s. 70.

³⁷Erol Güngör, “*Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*”, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 11-12.

hastalıklı olması onun şahsiyetine dolaylı şekilde etki eder. Bu özellikler insanların gerek sosyal çevrelerini, gerekse toplumun onlara karşı tutumlarını belirleyeceğine göre, soyaçekimin şahsiyetle ilgisi vardır. Ancak bu doğrudan değil dolaylı bir şekildedir. İnsanlar davranışlarının büyük bir kısmını iyi veya kötü şeklinde yargılarla değerlendirirler. Bu tür yargılara konu olan davranışlara ahlaki davranış denir. Bu da bize ahlak ile kişiliğin ne kadar bağlantılı olduğunu gösterir. Yani insanda nasıl bir şahsiyet varsa, ne tür davranış eğilimi varsa ahlaki davranışları da bu yönde olacaktır

İnsan ahlaki davranışları bilmiş olarak doğmuyor. Bu davranışların farklı toplumlarda, farklı değerlendirilmesi onların sonradan öğrenilmiş olduklarını gösteriyor. Biz nasıl davranmamız gerektiğini yaşadığımız toplumun fertlerinden öğreniriz ve daha sonra da yeni gelen nesle aktarırız. Bu durumda ahlak öncelikle bir eğitim meselesi. Bu da tüm toplumun okul ve her insanın da bu okulun hem öğretmeni hem öğrencisi olduğu anlamına gelir. İnsan ahlak kurallarını öğrenmek ve öğretmekle kalmaz, aynı zamanda bunları değiştirir ve başka insanlara yeni davranış örnekleri de sunabilir.³⁸

Çocukta ahlaki gelişimin başlaması vicdanın uyanmasına bağlıdır. Vicdanın uyanmaya başlamasını en önemli işareti utanma ve suçluluk duygularının varlığıdır. Çocukta ahlak; duygusal, sosyal, zihinsel olmak üzere çok yönlü ve karmaşık bir süreç olarak gelişir ve yapılıdır. Ahlak gelişiminin özelliklerini, ancak bu değişik boyutların her birini dikkate alarak, doğru bir şekilde tanımak mümkün görünmektedir. Ahlak gelişimi; kişilik gelişimi, toplumsal gelişim ve duygusal gelişim ile çok yakından ilişkilidir. Bu nedenle bazı gelişim kuramcıları ahlaki gelişimi, kişilik gelişiminin ya da toplumsal gelişimin içinde incelemiştir.

Ahlaki gelişim konusunda ilk kuramlardan birini Freud geliştirmiştir. Freud'un yapısalci kişilik kuramına göre, kişilik üç sistemden oluşmaktadır: İd, ego, süperego. İd, kişiliğin ilkel yönünü oluşturmakta, daima haz ilkesine göre hareket etmektedir.

³⁸ Erol Güngör, "Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak", s.16-18.

Ego, kişilik yapısının gerçeklik ilkesine göre hareket eden ve kısmen de olsa bilinçli olan bölümüdür. Kişiliğin üçüncü bölümünü oluşturan süperego, kişiliğin ahlaki yönünü temsil eder. Yapısalcı kişilik kuramında ki üç sistemden en geç gelişen süper egodur. “Süperego, çocuğun ana babasından özümsemiş olduğu toplumsal kurallarla, geleneklere, göreneklere ve ahlak kurallarına göre şekillenir.³⁹ Süperego, 6-11 yaşlar arasında gizil dönemde de gelişmeye devam eder ve çocuğun benlik kontrol mekanizması durumuna gelir. Çocuğun denetimi daha önceleri anne babaya bağlı iken, artık çocuk anne-babasının kısıtlamalarına uygun, kendi kısıtlamalarına uymaya başlar.

Piaget, zihinsel gelişim kuramında bireyin ahlaki gelişimini zihinsel gelişimle paralel giden bir oluş olarak görür. Bilişsel gelişim ile toplumsal deneyimler çocuğun kuralları, yasaları ve kişiler arası sorumlulukların anlamını daha güçlü bir biçimde kavramalarına yardımcı olur. Piaget ahlaki gelişmeyi iki aşamada incelemiştir.

1. Ahlaki Gerçekçilik (Başkalarının kurallarına uyma) Aşaması: 5- 10 yaş arasındaki çocuklar kurallara karşı güçlü bir saygı duygusu geliştirirler. Yani onlar bir diğerrinin kanununa tabi olma durumundadırlar. Çocuğun otoriteye olan saygısı, onun yetişkinlerin kurallarının kutsal, değişmez olduğunu düşünmesine sebep olur. Piaget bu yaştaki çocuğun bilişsel sınırlılıklarının, onun ahlaki kanunları fiziksel kanunlarla karıştırmasına ve bu kanunları sabit, değişmez dışsal varlıklar olarak görmesine yol açtığına inanır.⁴⁰ Özellikle 4-8 yaş arasındaki çocuklarda başkalarının yasına boyun eğme görülmektedir.

Çocuk ahlaki bir konuda, bir doğru bir de yanlış taraf olduğunu ve doğrunun kurallara uymak olduğunu düşünür. Yanlış davranışlar ise yetişkinlerin onaylamadığı ya da cezalandırdıkları davranışlardır. Bu dönemdeki çocuklar, bir davranışın yanlış olup olmadığını, davranış sahibinin niyetinden çok, nesnel sonuçlarına göre

³⁹ Süleyman Abanoz, “6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişmelerinde Anne Babanın Rolü (İzmir, Sakarya örneği)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 44.

⁴⁰ Recai Doğan, Cemal Tosun, “İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi”, PegemA Yayınları, Ankara, 2003, s.108.

değerlendirirler. Örneğin, bu aşamadaki çocuk, kötü niyeti olmaksızın kapının arkasındaki 10 bardağı kıran çocuğun, gizlice kurabiye almaya çalışan ve 1 bardağı kıran çocuktan daha yaramaz olduğu yargısına varır. Çünkü çocuk sonucu sadece fiziksel sonucuna göre değerlendirmekte ve niyeti göz ardı etmektedir.⁴¹

2. Ahlaki Özerklik (Görecelik) Aşaması: Bu aşamaya çocuk 10–11 yaşında ulaşmaya başlamaktadır. Bu dönemde çocuğun sosyal çevresi genişlemiş, akran gruplarından oluşan arkadaş sayısı artmıştır. Çocuğun diğer çocuklarla ilişki içine girmesi, çeşitli fikirlerle tanışmasına, bunlar arasında kıyaslamalar yapmasına ve böylece kurallar hakkındaki fikirlerinin değişmesine sebep olur. Ahlaki ilkeleri değiştirmeye başlar. Gelişmekte olan yeni ahlak, kurallara kayıtsız şartsız itaati ve saygıyı gerekli kılan heteronom ahlakın yerini almaya başlar. Bu dönemde ahlak kuralları artık değişmez değildir. Çocuk bu kuralların insanlar tarafından konulduğunu ve anlaşmaya dayalı olduğunu, yine şartlara göre değiştirilebileceğini fark edebilir hale gelir.⁴²

Bu dönemde, yapılan yanlış davranışta, bozulan kurallarda niyete dikkat edilmektedir. Birey yanlış yapsa da hangi niyetle yaptığı artık önemlidir. Sadece olayların fiziksel sonuçlarına bakılmamaktadır. Piaget, çocukların yaşıt gruplarına karşı daha duyarlı oldukları ölçüde daha özerk duruma geldiklerini ve yaşıtlarıninkiyile uyuşan ahlak stratejilerini kabul etme eğiliminde olduklarını belirtir. Bunu model alma ya da taklit süreci ile değil, daha çok benmerkezcilikte bir azalma olduğu ve böylece bir başkasının bakış açısını alabildikleri ve işbirliği halinde karşılıklılık ilkesiyle davranabildikleri için yaparlar.⁴³

Kohlberg, Piaget'in zihinsel gelişim (bununla beraber gelişen ahlak gelişim) kuramını zenginleştirerek yeniden ele almıştır. Piaget, 12 yaşındaki çocuklar üzerinde araştırmalar yapmıştır. Kohlberg ise bunu 16 yaşındaki çocuklara kadar

⁴¹ Abide Güngör, s. 74-75.

⁴² Recai Doğan, Cemal Tosun, s. 109.

⁴³ Abide Güngör, s. 76.

genişletmiştir. Kohlberg ahlaki gelişimin, genel bilişsel yeteneklerdeki ikilemelere dayandığını, bilişsel ilerlemelerde olduğu gibi ahlaki aşamaların birinden diğerine geçen ve bir öncekinin yerini alan değişmez diziler içinde ortaya çıktığına inanmıştır. Kohlberg, bu zihinsel gelişimin seyrine paralel olarak bireylerde ortaya çıkan ahlaki gelişimin üzerinde durmuştur.⁴⁴

Kohlberg'in merhaleler (aşamalar) teorisi ve özellikleri şunlardır:

I. Gelenek ncesi Dönem (0–9 yaş)

1. Evre: Otoriteye Bağımlılık Hkimdir.

Doğrunun lct ödül; yanlışın lct cezadır.

Faydacılık anlayışı vardır.

2. Evre: Bireycilik ve çıkar n Plandadır.

Bencilik hkimdir.

Doğru davranış, bireyin ihtiyaını gideren davranıştır.

II. Geleneksel Dönem (9–15 yaş)

3. Evre: Kişiler Arası Uyum nemlidir.

Grubun çıkarları, beklentileri dikkate alınır.

Davranış niyete göre değer kazanır.

4. Evre: Sosyal Sistem ve Vicdan nemlidir.

Toplumdan gelen görev ve davranış önemlidir.

Doğru davranış, toplumun refahına uygun olandır.

⁴⁴ Hamdiye Yağcı, “Ortaöğretim ğrencilerinin Değer Yönelimleri zerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Zeytinburnu rneği)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 47.

III. Gelenek Ötesi Dönem (15–20 yas)

5. Evre: Sosyal Antlaşma Ve Bireysel Haklar Önemlidir.

Çoğunluğun hakları ön plandadır.

Gerekirse, çoğunluk için kanun değiştirilir.

6. Evre: Evrensel Ahlak İlkeleri Ön Plandadır.

İnsan, araç değil amaçtır.

Evrensel haklar önemlidir.

Din adamı, filozof ve bilge kişiler ulaşabilir.

Kohlberg'e göre kişiler her zaman geleneksel dönem ya da gelenek ötesi döneme gelemezler. Hatta çevremizde gördüğümüz bireylerin çoğu, yaşları ilerlemiş de olsa, ilk (geleneksel) düzeyde kalmışlardır. Aile ve eğitimin olumlu etkisi ile orta aşamaya gelen bireyler şanslıdır. Ona göre en son aşamaya, yani gelenek ötesi düzeye ise sadece din adamları, filozoflar ve bilge kişiler ulaşabilir.

1.5. DİNİ GELİŞİM

Din kelimesi Arapça'da üstünlük, egemenlik, hal ve tavır, ceza ve mükafat, itaat, hesaba çekme, siyaset ve görüş, boyun eğdirme, köleleştirme, örf ve adet, yol, mezhep, millet gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de din kelimesi muhtelif ayetlerde⁴⁵ geçmektedir: “Boyun eğdirme, ceza ve mükafat, şeriat, yasa ve siyaset” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶ Kur'an-ı Kerim'de din kelimesi dört temel anlam üzerine oturtulmuştur.

a) Hakimiyet ve yüce otorite,

⁴⁵ Mü'min, 40/64-65; Fatiha, 1/3; Nur, 24/2; Yusuf, 12/76.

⁴⁶ Muhiddin Okumuşlar, “*Fitratın Dine*”, Yediverenkitap, 2002, Konya s. 41.

b) Bu otoriteye boyun eğme, itaat etme;

c) Bu hakimiyetin otoritesi altında oluşturulmuş olan teorik ve pratik nizam;

d) Yüce otoritenin koyduğu nizama itaat edenlere, ihlaslı davrananlara ve azgınlaşıp isyan edenlere vereceği ceza (karşılık).⁴⁷

Sözlük anlamı olarak ise, bir olgu olarak egemenlik sahibi tarafından belirlenen kurallar bütünü, bu egemenliğe boyun eğen bireyler açısından ise insanın yaşama tarzıdır.⁴⁸ İslam bilginlerinin genel görüşüne göre ise “Din, akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilahi bir kanundur.”⁴⁹

İlk insandan günümüze kadar hiçbir çağda dinsiz bir toplum yaşamamıştır. Hak veya batıl, nasıl nitelendirilirse nitelendirilsin, bütün çağlarda insanların inançları olmuştur. Çünkü inanma ihtiyacı insanda fitridir yani iç dünyasında mevcuttur. Onun için -dini bakımdan ister özel eğitime tabi tutulsun, ister ihmal edilsin- her çocukta er veya geç bu duygu mutlaka ortaya çıkar ve gelişir. Eğer çocuklara özel bir yakınlık gösterilir ve kendileriyle dini konular bakımından ilgilenilirse, bu duygu erkenden ve sağlıklı olarak gelişir. Aksi takdirde yine gelişir, ama bu sefer biraz daha geç ve sağlıksız bir gelişme olur. Yani çocuklara dini bilgi ve duygu kazandırılması konusunda ihmalkar davranılması ve hatta özellikle bu konuda bilgi verilmemesi veya dini duygularının bastırılması için özel çaba sarf edilmesi onlarda mevcut olan din duygusunu yok edemez. Üstelik böyle bir durumda çocuk sağlıklı bir kişilik sahibi de olamaz. Çünkü dini duygu ve düşünce bir bütünün en önemli parçalarından biri ve hatta birincisidir. Eğer o parça olmazsa bütün oluşturulamaz, oluşturulması için zorlansa da mükemmel olamaz. Onun için çocukların dini duygu ve düşünce

⁴⁷ Abdullah Özbek, “*Din Eğitiminin Problemleri*”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 6, Marmara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi, 1999, s. 113-131.

⁴⁸ Muhiddin Okumuşlar, “*Fitriattan Dine*”, s. 42.

⁴⁹ Hüseyin Algül ve Diğerleri, “*İlmihal*”, c. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 4.

bakımından sağlıklı bir şekilde gelişim gösterebilmesi konusunda aile bireyleri, eğitimciler ve eğitim kurumları yardımcı olmalıdırlar.⁵⁰

Çocukta dini duygunun uyanması ve gelişmesi onun zihni ve ruhi gelişmesi ile paralellik göstermektedir. O yüzden çocuğun dini duygu ve düşünce gelişimi, diğer özellikleriyle birlikte ele alınarak bütüncül bir yaklaşımla incelenmelidir.⁵¹ Girgensohn'a göre, dini duygular insanın içinden kendiliğinden doğup ortaya çıkmakta ve çok derin etkisi bulunmaktadır. Bu duygunun yüce bir varlığa dayanma ve güvenme ihtiyacının basit bir ifadesi olduğu bildirilir.⁵² Çocukluk dönemi, bireyin ileriki hayatının temellerini oluşturması ve karakterinin şekillendiği dönem olması açısından oldukça önemlidir. Birey kendisini yetişkin hayatına hazırlayıcı davranışları, büyük ölçüde küçük yaşlarda öğrenir ve bu öğrenmeler onda derin izler bırakır.

Genellikle 6 yaşını dolduran çocukların görme, işitme, dokunma, tat ve koku alma duyuları tamamlanmış bulunmaktadır. Yani çocuklar öğrenme için gerekli olan gelişimlerini büyük ölçüde tamamlamış, kendilerine verilecek olan bilgileri almaya hazır vaziyette bulunmaktadır. İlk çocukluk döneminin son yaşı olan 6 yaş ile son çocukluk döneminin başlangıcı olan 7. yaş çocuklarda dini duygunun uyandığı yaş ve son çocukluk çağıının diğer yaşları da dini duyguların geliştiği yaşlar olarak görülmektedir. 6 yaşından sonra çocukta bilinçli ve gerçekçi bir din arayışının başladığı görülür. Çocuk okul döneminden itibaren yavaş yavaş ibadet ve inançları sorgulamaya başlar. Dini duygu, fitri bir duygu olduğundan ona engel olmaya kalkmak çocuğun tabiatına, doğal eğilimine kabiliyetine karşı çıkmak demektir.

⁵⁰ Mustafa Öcal, “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma” UÜİF Dergisi c. 13, Sayı: 2, 2004 s. 59-80.

⁵¹ Fatih Menderes Bilgili, s. 46.

⁵² Hayati Hökelekli, “Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, 1980, s. 65

İnsanda var olan duyguların yok edilmesi mümkün değilse de bunların gelişmesine engel olduğunda körleşmesi mümkün olabilmektedir.⁵³

Çocuk, içinde yaşadığı ailede hazır bulduğu hayat şekillerini, alışkanlıklarını, gelenek ve göreneklerini olduğu gibi, çeşitli fikri, ahlaki, hukuki, dini anlayış ve yaşayışı da başlangıçta farkında olmadan kabul eder. O inanmaya yatkın olduğundan yerine göre çok erkenden Allah kavramıyla, daha doğrusu kendi toplumunun dini yaşayışıyla karşılaşacak ve zamanın akışı içinde kendine özgü bir Allah inancı geliştirecektir. Çocuğun dini, yetişkinlerin dinine benzer, ama onunla aynı değildir. Öyle düşünüldüğü gibi onun dinine, sadece yetişkinlerin çocuklara aktardığı, onların da pasif olarak kabul etmek üzere yetişkinlerden kopya ettikleri ya da onların anlattıkları, dini konuların tekrarı gözüyle bakmak da doğru değildir. Çünkü çocuklar, yetişkinlerden aldıkları dini inançları kişisel ve ruhsal yapılarına uygun olarak içlerine işleyip değiştirerek kendilerine özgü bir din anlayışı geliştirirler.⁵⁴

7 yaş çocuk gelişmesinde tabii yönelişlerin açığa çıkmaya başladığı yaştır. Çocuk 7 yaşına kadar doğal olarak sürdürdüğü meşguliyetlerden uzaklaşarak artık düşüncelerini koordine etmeye ve işlerlik kazandırmaya başlamaktadır. Bu yaş çocukta genellikle ayırt etme yaşı olarak kabul edilir. Zihinsel gücünün gelişimi ve merak duygusunun etkisiyle 7 yaşından itibaren çocuk sorularıyla sebeplilik kavramını öğrenme çabasına girer. Arayışlarına tatmin edici cevaplar bulmaya çalışır. Dış çevreden aldıklarını iç dünyasında kendine göre ölçüp biçerek anlamlandırmaya çalışan çocuk, dini inancın temellerini atar. Bu gayretler neticesinde inanç ve ibadetleri kavramaya çalışarak bu alanda bilinçlenmeye başlar.⁵⁵

Çocuk bu yaştan itibaren doğru yanlış, iyi-kötü gibi kavramları ayırt etmeye başlar. Tabii bu ayırım üst seviyede değildir. Konuşmada, hüküm vermede ve sonuçlar çıkarmada oldukça ilerlemeler gösteren çocuk, zihni fonksiyonlarına işlerlik

⁵³ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi: (7-12 yaş)”, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987, s.1

⁵⁴ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, s. 1.

⁵⁵ Fatih Menderes Bilgili, s. 46.

kazandırmış olur. Bununla birlikte, anlatım yeteneği çocukta oldukça gelişmiştir. Çocuğun gelişim süreci normal seyrinde devam ediyorsa din hakkında anlatım yoluyla çocuğun dini gelişimi istenilen seviyeye ulaştırılabilir. Bu dönemde çok yönlü başlamış olan gözlemlene özelliği, canlılığını sürdürmekle beraber gittikçe artan bilinçli araştırma gayreti ve bilgi toplama merakı çocuğun gelişimine çok ciddi katkılar sağlamaktadır.⁵⁶ Dil gelişimi de bu yaşta iyi olduğundan çocuklarla kavramlar yoluyla iletişim kurmak, soyut anlamları somut ifadelerle ona sunmak daha kolay olabilir. Bu yaşlarda çocuklar gözlemeyi, dinlemeyi, denemeyi, nesnelerin aslının ne olduğunu bilmeyi isterler. Çocuğun bu özelliğine dayanarak araştırma, inceleme yapmasına imkan verilmeli ve onun kendi varlığı, doğa, tabiat olayları, evren üzerinde düşünmesi, sorular sorması sağlanmalıdır. Böylece çocuk kendisini yüce varlığa ulaştıracak dini duygu ve düşüncesini kendi çabalarıyla farkında olmadan geliştirecektir.⁵⁷

Bu dönemde dini inanış, çocuğun içinde uyanma ve genişleme dönemindedir. Dini yaşayışın gelişmesi yönünde teşvik gören çocuklarda dini uyanış kendini açıkça belli eder. Teşvik görmeyenlerde bile, en azından Allah'a inanmak ve içlerinde bu inancı geliştirmek için ruhen istekli oldukları görülmüştür. Kendilerinin Allah'a inandıkları gibi başkalarının da inanacaklarını düşünürler. Çocukların dini gelişimi, zihinsel ve ruhsal gelişmelere paralel olarak yürümektedir. Onlar kendilerini Allah'a yakın hissederler. İnançlarının kendilerine yardım edeceğini de umarlar. Özellikle bu dönemin son bölümünde dini duygu ve bilinçlenimin, dini bilgilerin genişlemesi ve anlamların içeriği bakımından daha belirgin hale geldiği ve canlılık kazandığı görülür. Çocuklar dışarıdan algıladıklarını ve özellikle öğrendiklerini içlerinde daha kolay işlemeye ve bunlardan daha sağlam hükümler ve kanaatler çıkarmaya yetenekli duruma gelmektedirler. Bu yüzden anlatmak istenilenler daha kolay ve açık

⁵⁶ Kerim Yavuz, "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", s. 2-5.

⁵⁷ Recai Doğan, CemalTosun, s. 119.

anlatılarak fikirler ve düşünceler ifade edilmektedir. Çocuklarda dini inancın temel prensiplerinin onlara nüfuz etmeye başladıkları görülmektedir.⁵⁸

Bu dönemde Allah'ı anlama konusu çocuklarda sürekli canlılığını korumaktadır. Bir önceki dönemde Allah'ı duymuşlar ve düşünmeden kabul etmişlerse de kavrama güçleri geliştikçe bu konu gündemlerinde kalmaktadır. Özellikle 7-9 yaş grubu Allah'ın zatı ile ilgilenmektedirler. Allah'ın büyüklüğü, ne, nasıl, nerede olduğu hep merak konusu olmaktadır. Yine Allah'ın fiilleri konusu bu dönemde çocukların üzerinde durdukları ayrı bir konudur. İnsanın Allah'ı görememesine rağmen O'nun insanı nerede olursa olsun görmesini, yeryüzünde olanların ve insanın kalbinden geçenlerin hepsini nasıl bildiğini, dünyanın her yerinde o kadar çok yiyecekleri ve içecekleri Allah'ın nasıl var ettiği gibi Allah'ın fiilleriyle ilgili konular çocukların merak ettikleri durumlar olmaktadır. Yine yaratılış olayı da bu dönem çocuklarının anlamaya çalıştıkları ayrı bir konudur. Niçin ve neden yaratılmış oldukları özellikle onların anlamlandırmaya çalıştıkları hususlar arasındadır. Bununla beraber ahiret, melek, şeytan, peygamberler gibi konularda bu dönem çocuklarının ilgilendiği konulardır. Bu sorulara bulacakları cevaplar veya kendi dünyalarında bunlara yükleyecekleri anlamlar onların dini gelişimlerinde önemli bir paya sahip olacaktır.⁵⁹

Bu yaş grubunun diğer önemli bir yanı da, onların bu dönemde çeşitli şekillerdeki acı ve yaralanmalardan korkmalarındadır. Bunun da nedeni, muhtemelen çocukların eskisi kadar anne ve babaları tarafından korunmamasıdır. Bu acı motifinin bir izahı da, artık çocukların benmerkezcilikten uzaklaşmalarındandır. Artık onlar her şeyin iyi gitmediğini, dünyada acı ve ızdırabın, zarar ve ziyanın da gerçek olduğunu görmüş olmalarındadır. İşte tüm bu gelişmeler sonucu çocuklar bir taraftan güçlü bir

⁵⁸ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, s. 52-54.

⁵⁹ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, s. 83-88.

inanç ve kanaate sahip olurlarken, diğer taraftan bazı şüphe ve tereddütlere de düşebilirler.⁶⁰

Çocuk Allah'ı; besleyen, büyüten ve özlemine duyduğu isteklerini veren, dileklerini kabul eden, tehlikelerden ve güç durumlardan kurtaran emin bir dayanak ve sığınak olarak görmektedir. O'na dua edip dini pratikleri yerine getirirse de isteklerinin daha çok yerine geleceğine inanmaktadır. Çocukların Allah'a inanmasında, ihtiyaçlarının karşılanması, eksikliklerin giderilmesi ve zor durumdan iyi bir duruma ulaşılması isteğinin var olduğunu ifade etmeliyiz. Çocuklar her insanın kesin olarak yüce bir varlığa muhtaç olduğuna inanmaktadırlar. Çocukların inanma isteği bir ihtiyaç olarak kendini hissettirmektedir. Hatta inanma ihtiyacını karşılayamayan çocuğun inancı, azalmadan doyum yollarını aramaktadır. Eğer o bunu direkt olarak karşılayamazsa, o zaman çocuk doyumunu dolaylı yollardan sağlamaya çalışacaktır. Bu da duruma göre çocuğun inancını sahte inanca dönüştürebilir. Böylece dini isteklerin yerini sahte istekler alabilir.⁶¹

Çocuklar yaratıcıyı bulmada sezgisel iç gözlem, akıl yolu ve eğitim öğretim yolu olmak üzere üç farklı yaklaşım kullanırlar. 7-9 yaş grubundaki arayış 10-12 yaş grubuna göre daha etkindir. 10-12 yaş grubundaki çocukların yaratıcıyı aramada eski canlılıklarını yavaşça yitirdikleri görülmektedir. Çocuk kendinden, görülen dünyadan ve orada gördüklerinden başlayarak duyduğu, tasavvur ettiği veya sezdiği objelerle her şeyi kaplayan bir evren anlayışına ve buradan duygusal bir bağ ile yaratıcısına ulaşmaya yönelmektedir. Dini gelişimini gerçekleştirmeye çalışan çocuğun hayata, dini inanç anlayışına yetişkinden daha çok alışmaya ihtiyacı vardır. Bunun içinde o sorar ve tatmin oluncaya kadar da sürekli arayıp durur.⁶²

Çocuğun dini gelişiminde taklit önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ilk çocukluk döneminde ağırlığı daha çok görülmektedir. Kendini hayata

⁶⁰ Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, AÜİFD, XLV, , Sayı: II, Ankara, 2004, s. 137-154.

⁶¹ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, s. 103-105.

⁶² Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, s. 128-129.

hazırlayan çocuk çevresinde gördüğü davranışları öğrenmeye, anlamaya ve taklit etmeye yönelmektedir. Piaget, 7 yaşına gelen çocuğun davranışını değiştirmeye başladığını, kuralları kendine mal ederek uygulamaya ve onlara uymaya yöneldiğini ifade eder. Artık üstünlüğünü kabul ettiği büyüklerin taklit edilmesinin eski yoğunluğunu kaybettiğini, bundan da çocuğun davranışlarını kendisinin tayin etmek istediğinin anlaşılacağını belirtir.⁶³

Bu dönemde çocukların dini tecrübeleri geliştikçe pratik hayatta uyguladıkları ibadetler onların dini yaşayışlarında tabii davranışlar haline gelmektedir. Bu ibadetler, az da olsa çocukların zihninde işlendiğinden önlerinde canlı model olmadan da bu ibadetleri tekrarlayabilmektedirler. Çocuk artık ibadetleri kendine mal etmeye, içselleştirmeye başlamış ve yardımsız uygulamaya geçebileceğini göstermektedir. Aynı zamanda bu davranışlarıyla çocuk dini alanda yavaş yavaş dış taklitten iç taklide doğru yönelmeye başlamıştır. Bu dönemde taklit şuurlu ve iradeli bir özellik kazanma yoluna girmektedir. Özellikle 10-12 yaş grubunda çocukların benzemeye çalıştıkları kişilerden, hangi davranışları niçin kabul ettiklerini anlamaya başladıklarını ortaya koymaktadır. Taklidin son çocukluk döneminde canlılığı azalmakta, dini pratikler daha çok çocuğun kendi bileceği bir iş olmaya doğru yönelmektedir. Çocuk ibadet şekillerini benimserken bunlar arasında seçimler yapmakta ve kuru bir taklit olmaktan çok, bir nevi bilinçlenmeye doğru gitmektedir. Özellikle bu dönemin sonuna doğru çocuklarda daha doğruya ve daha güvenilecek bir kaynağa doğru bir açılış sezilmektedir. Anne babaya olan güven bile sarsılmaya başlamış görülmektedir. Çünkü onların bilgileri çocuklara göre eksik ya da yanlış olabilir. Bu yüzden onların bilgileri gözden geçirilmelidir. Çocuğa göre dini normlar ve kurallar tenkit edilmeden kabul edilmelidir. Bu durumda çocuğun dini gelişiminde yetişkinlere göre bağımsızlığa doğru açılışının bir işaretidir.⁶⁴

Bu dönemdeki çocuklar bir önceki dönem çocuklarına oranla Allah ve etrafındaki dünya hakkında daha araştırmacı ve meraklıdırlar. Onlar daha fazla

⁶³ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, s. 150.

⁶⁴ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, s. 157-158.

karmaşık konular hakkında konuşmaya ilgi duyarlar. Dini konulardaki düşüncelerini ifade etmede daha az korku duyarlar. Zira onlar artık şüphenin tabii bir şey olduğunu öğrenmişlerdir. Bu dönem çocukları da hala Allah'ı insani terimlerle tasvir edebilirler. Ancak Allah tasavvuru daha ruhani bir özellik göstermektedir. Allah inancının ötesinde bu dönem çocukları ahiret hayatıyla da yakından ilgilenirler. Bu özelliklerine bağlı olarak bu dönem çocuklarına rahatlıkla soyut kavramlardan bahsedilebilir. Artık onlar Allah'ın sıfatlarını tam olarak algılayabilirler.⁶⁵

7-12 yaş grubunda çocukların Allah tasavvurları incelendiğinde, O'nu ilahi bir varlık olarak her yönden eksiksiz, en üstün olduğu, hayatın ve varoluşun kaynağı olduğu, insanın yaşaması için gerekli her şeyi veren, besleyici, yaşatıcı olduğu, mutlak hükmedici, her şeyi bilen, her şeyi duyan olduğu, ahlaki yönden ferdi ve toplumsal hayatın düzenleyicisi olduğu, esirgeyici, bağışlayıcı olduğu şeklinde tasavvur ettiklerini görüyoruz. Çocuklar Allah'ı O'nun temel nitelikleriyle ilişki kurarak tasavvur etmeye çalışmaktadırlar. Onlar çevresinin, özellikle ailesinin kendisine verdiği biçimde kendi ruhi güçleriyle işleyerek Allah'ı tasavvur ve idealize etmeye çalışmaktadırlar. Dönemin başlarında Allah tasavvuru canlı ve sürekli gelişme süreci içinde bulunurken, dönemin sonlarında tasavvurun çok daha fazla geliştiğini, yani mana ve içerik yönünden genişlediğini ve zenginleştiğini görmekteyiz. Ancak çocuklarda Allah tasavvurunun gelişme hızında dönemin sonlarında yavaşlama olduğunu ifade etmeliyiz. Çocuk sürekli öğrendikçe ve topladığı bilgileri ruhsal ve zihinsel gelişmesine paralel olarak içinde işledikçe, Allah tasavvuru da o ölçüde derinlik kazanmaktadır. Tabii ki çocuk ruhi yapısına, ailede öğretilenlere manevi ve ruhi güçlerin gelişme kapasitesine, ihtiyaçları duyuş derecesine ve egosantrik duruma uygun olarak Allah tasavvurunu geliştirmektedir. Çocuklar Allah'ı fazla ayrıntılara inmeden somut örneklerle dayanarak tasavvur etmeye çalışmaktadırlar. Yaratılanlardan hareketle yaratıcıyı açıklamak kolaylarına gelmektedir.⁶⁶

⁶⁵ Mustafa Köylü, s. 150.

⁶⁶ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, s. 166-170.

Çocuk bu dönemde Allah tasavvurlarına bakıldığında egosantrik bir düşünceye sahip oldukları görülmektedir. Allah çocuğun yaratıcısıdır ve ona anne, baba, kardeş vermiştir. Yararlanması ve yaşaması için her türlü yiyecek, içecek vs. vermiştir. Kısaca O kendisine gerekli olan her şeyi verdiği ve vereceği gibi isteklerini ve dileklerini de geri çevirmemiştir. Yani Allah çocukla birliktedir ve sürekli olarak onu gözetmektedir. İşte çocuk Allah'ı tasavvur ederken kendini ön plana çıkararak özel bir konuma yerleştirmektedir. Özellikle bu dönemin başlarında çocukların bir kısmı Tanrı'nın tasavvuru üzerinde kararsız kalırlarsa antropomorfist düşünceye bürünerek O'nu insana benzetme yoluna gitmektedirler. Daha çok Tanrı'yı ulu kişi, yüce kişi şeklinde düşünmektedirler. Ancak bu en geç ergenlik döneminin başlamasıyla ortadan kalkmaktadır.⁶⁷

10-12 yaş arasındaki çocuklar Allah'ın gücü, kudreti ve sınırlılıkları hakkında oldukça meraklıdırlar. Allah'ın gücü ile ilgili olarak, onun neleri yapıp neleri yapamayacağı konusunda onun gücünü öğrenmek isterler. Aslında onların Allah'ın gücünü ya da sınırını merak etmelerinin nedeni, onların kendi sınırlılıklarını yansıtmaktadır. Zira onlar büyüdükçe, her şeyi yapamayacaklarını öğrenirler. Bu durum çocukların en zorlandıkları bir durum haline gelir. İşte kişilik krizlerinin her bir safhası, çocukların dini kavramları yeniden değerlendirmeye ve yeniden tasdik etmeye götürür.⁶⁸

Bu dönemde çocuklar dini gelişimlerinde önemli yer tutan cennet, cehennem, melek ve şeytan kavramlarını tanımaktadırlar. Cennet ve melek onlarda iyi düşünceler oluştururken, cehennem ve şeytan onlar tarafından olumsuz kabul edilen kavramlardır. Cennet ve cehennem insanlar için öldükten sonra geçerli olan yerlerdir. İyi olan, güzel işler yapan ve inançlarını yerine getiren kimseler mükafatlandırılmak için cennete, aksini yapanlar ise cehenneme gideceklerdir. Çocukların davranışlarında bu kavramlar önem arz etmektedir. Melek ise Allah'ın emrindedir, insanlara yardım eder ve onları korurlar. İyilik timsali olarak görürler. Şeytan ise

⁶⁷ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, s. 174-175

⁶⁸ Mustafa Köylü, s. 143.

kötülüğün temsilcisidir. Allah'a karşı gelmiş, O'nun emrine uymamış ve insanların kötülüğü için uğraşmaktadır. Özellikle dönemin sonuna doğru çocuklarda bu kavram daha çok yerleşmekte, soyut düşünme yetisi geliştikçe onların zihninde daha anlamlı hale gelmektedir.⁶⁹

Dönemin başında çocukta başlayan bilinçli din arayışı çocuğu, inancını sorgulamaya doğru yönlendirir. Bu dönemde çocuklar iyi ve kötüyü temsil eden varlıkları net olarak tanımlamakta ve kabullenmektedirler. Somut örneklerle bakarak Allah'ı tasavvur etmeye çalışmakta, ancak dönem sonunda soyut düşüncenin etkisiyle Allah tasavvuru zihinlerinde daha anlamlı bir durum kazanmaktadır. Bu dönemde çocuğun inanç, ibadet ve Allah ile ilgili soruları somutlaştırılarak cevaplandırılmalı, dini duygu gelişimi desteklenmeli, asla buna engel olunmamalıdır. Gerekli dini duygu gelişiminin gerçekleşmesi için ortam hazırlanmaması ya da dini duygunun bastırılması, çocuğun tüm gelişim evrelerini etkileyecek ve bir sonraki gelişim döneminde çocuk birçok sorunla karşılaşacaktır.

1.6. DUYGUSAL GELİŞME

Fizyolojik temel ve belirtileri çoğu kez bilinmeyen ve şiddetli olmayan duygusal durumlar olarak kabul edilen duygular, günlük hayatın akışı içerisinde sevgi, korku, neşe, ümit gibi farklı şekilleriyle davranışa yön verirler. Duygular karmaşık bir ruhi olay olmalarından dolayı sabit bir tanımlamaya imkan vermezler.⁷⁰ Duygular gelişmeleri, derinlik dereceleri, sürekli, değişken, çeşitli ve farklı oluşları bakımından oldukça karmaşıktır. C. Schwarz'a göre insan ruhunda ilk beliren duygudur ve o insan hayatı boyunca ruhun temeli olarak kalır.⁷¹ Genel olarak davranışlar ve düşünceler üzerinde etkili olan ve içinde az ya da çok haz ve elem unsuru olan ruhi olaylara duygu denir.⁷² B. Ewert duyguyu, insan ruhunda meydana gelen, belli bir

⁶⁹ Kerim Yavuz, "Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi", s. 187-192.

⁷⁰ Yurdagül Konuk, "Okul Öncesi Çocuklarda (5-6 yaş) Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 10.

⁷¹ Kerim Yavuz, "Eğitim Psikolojisi", Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, s. 74.

⁷² Yurdagül Konuk, s. 10.

süre içinde karakteristik bir gelişme gösteren ve yaşanmakta olan çevreye ya da çevrede yaşanan çeşitli durumlara yönelmeyi ve sakınmayı gerektiren olumlu ya da olumsuz özel iç yaşayışlar olarak tanımlar.⁷³ Duygu, ferdin içinde cereyan eden bir iç yaşayıştır. İnsanın geçen temayüllerini ve hallerini açığa çıkaran olaylardır. Çeşitli eğilimlere ve fiillere ait durumların direkt farkına varılmasıdır. Duygu, aynı zamanda iç yaşayışa yön verecek niteliktedir. Böyle olunca o hem davranışlarımızı ayarlar, hem de bütün fiillerimizin en önemli etkenlerinden birisi olur.⁷⁴

Duygularımız her zaman itidal halinde değildir. Bazen onların kasırgaya dönüştüğünü, deruni dünyamızı alt üst ettiğini görürüz. Duyguların bazıları bir şok, bir sarsıntı şeklinde geçici olarak ortaya çıkarken, bazıları da daha şiddetli ve sürekli olabilirler. Zihin hayatından çok önce başlayan duygularımızın kökleri ihtiyaçlara, eğilimlere ve içgüdülere dayanmaktadır. Duyguların tasnifi noktasında çok farklı düşünceler ortaya konmuştur. Pazarlı, duyguları bencil, özgeci ve ideal duygular olarak ayırırken; M. Günzel ve Hanbold bedeni, ruhi ve manevi duygular olarak, Hubert Rocracher de duyularla ilgili, içgüdüsel, dini, ahlaki, estetik, mantıki, sempati ve edep duyguları olarak bir tasnif yapmıştır.⁷⁵ Duyguların tasnifi yapılırken onların bağlı oldukları eğilimlere ve konulara göre yapılabileceği gibi, duyguların sınıflandırılmasının kişiye ve kültüre göre değişebileceği de unutulmamalıdır.⁷⁶ Bu tasnifler, yapılan duygu tanımlarına göre farklılık arz etmekle beraber hepsinin de kullanımda yeri olduğunu söylememiz gerekir.

Çocuğun duygularını ve duygusal gelişimini tanımadan onu eğitmek olası değildir. Düşünceleri gibi duyguları da insanın bir alt sisteminin ürünüdür. İnsanın duygusal sistemi, çevresinden uyarı alır; bu girdileri duygulanma sürecince işler, duygulara dönüştürür; değişik türde duygular üretir; duygularının niteliğine bakar, bunlardan dönüt bilgileri alır ve duygularını geliştirir. Böylece insan duygusal

⁷³ Yaşar Fersahoğlu, “*Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*”, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 26.

⁷⁴ Kerim Yavuz, “*Eğitim Psikolojisi*”, s. 75.

⁷⁵ Yaşar Fersahoğlu, s. 27-33.

⁷⁶ Fatih Menderes Bilgili, s. 37.

büyümesini sürdürür. Ama insan, duygularındaki bozukluklarla da duygusal güç yitimine uğrar; istemediği duyguları edinince dengelenime geçer.⁷⁷

İlkokul çağı döneminde, çocuğun ana-baba ile özdeşimin yanı sıra, öğretmen ve arkadaş gibi başka kişilerle özdeşimleri de önem kazanır. Ana-babanın çocuğa aktardığı değer ve kuralların yanı sıra, çocuğun kendisinin de etkin olarak anladığı, benimsediği değer ve yargılar önem taşımaya başlar. Bu nedenle bu dönemde çocuğun ilişki kuracağı kişiler, özellikle öğretmen ve okul arkadaşları özel önem taşır. Çocuk, ailesi dışındaki çevresinde kendini kanıtlayabilmesi için –okulda başarılı olmak, akranlarıyla iyi ilişkiler kurmak gibi- kendisi hakkında olumlu bir duyguya ihtiyaç duyar. Bu yaştaki kendini algılayışı, onun çocukluk ve yetişkinlik dönemi boyunca başarısı, sosyal etkileşimi ve duygusal durumu üzerinde önemli bir etki olacaktır.⁷⁸ Okul çağı çocuğu, kurduğu arkadaşlıklar sayesinde aile biriminin ötesinde ufkunu genişletir, dış dünyaya ilişkin deneyim kazanmaya başlar. Böylece kendine bir benlik imajı oluşturur. 6-12 yaşları arasında arkadaşlık kurmak son çocukluk döneminin en önemli görevlerinden biridir. Çocuk okul döneminde arkadaşlık konusunda akranlarına daha çok güvenmeye, arkadaşlarıyla birlikte okul öncesinden daha çok zaman geçirmeye başlamaktadır.⁷⁹

Okul çağında çocuklar yetenekli olmayı, aileleri ve akranlarınca yeteneklerinin bilinmesini istemektedirler. Övgü, güç uğraşlarda çocukların çalışmalarını kararlı bir biçimde sürdürmesine yardımcı olmaktadır. İlköğretim döneminde çocuklar, giderek zorlaşan, akademik uğraşlarla ve sosyal durumlarla karşı karşıya kaldıklarından, çaba ve başarılarının alabildiğine övgü ve beğeniyle karşılanmasına ihtiyaç duymaktadırlar. Çabaları övüldüğünde, çocuklar davranışlarını kararlılıkla

⁷⁷ İbrahim Ethem Başaran, s. 96.

⁷⁸ Haluk Yavuzer, “Okul Çağı Çocuğu”, s. 13-18.

⁷⁹ Haluk Yavuzer, “Okul Çağı Çocuğu”, s. 27-29.

sürdürmeyi öğrenmekte, yetenekli ve başarılı olabilmek amacıyla neler yapmaları gerektiğine ilişkin daha gerçekçi beklentilere sahip olmaktadırlar.⁸⁰

Bu dönem çocuğunda en önemli unsur çocuğun okula başlamasıdır. Bu da çocuğun duygusal hayatında canlılığı beraberinde getirir. Okulun ve sınıfın havası çocuğun duygularında değişimlere yol açar. İlk çocukluk döneminde görülen sık sık ağlama, hırçınlaşma, bağırıp çağırma azalır; duygularındaki olgunlaşma hızlanır. Ama temel eğitimin sonlarına doğru çocukta duygusal yoğunluğun arttığı görülmektedir.⁸¹

Duygusal canlılığı oluşturan unsurlardan biri korkudur. Korkunun oluşumu okuldan kaynaklanabilir. Okul korkusu olan çocuklar okula gitmeyi reddedebilir ya da orada iken ciddi bir kaygı içine girebilirler. Genellikle belli belirsiz mide, baş ve boğaz ağrısı yakınmalarıyla birlikte görülür. Okul korkusu bu çağda yaygın bir problemdir ve kızlar arasında yaygın olmakla birlikte, erkek ve kızlarda aşağı yukarı eşit sıklıkta görülür. Genellikle belirtileri kahvaltıdan az önce ortaya çıkar ve bu da kalma izni verildikten az sonra kaybolur. Okula dönmeleri anımsatıldığında çocuklar belirtileri yeniden gösterirler.⁸²

Okula gitmek istemeyen çocukların çoğu zaman annelerinden uzak kalmaktan korktuğunu görmekteyiz. Eğer çocuk okula gitmeyi evden atılma olarak görüyorsa, bu endişesi yersiz değildir. Evde küçük kardeşleri olan bir çocuk, özellikle bu kardeşlere annesi daha büyük bir şefkat anne ilgisinden tamamen uzak kalacağını düşünür. Onun için evden gitmek, kendi payını da ortaklara terk etmektir. Bazen de çocuklar öğretmeni sert ve ihtiyaçlarına karşı ilgisiz bulduğundan olumsuz bir tepkide bulunur. Bazen de sınıfa, korku ve telaş saçan çocukların varlığı olumsuz tepkileri ortaya çıkarabilir. Bunun yanında çocukların geçmişte yaşamış oldukları ve

⁸⁰ Büşra Mennanoğulları, “İlköğretim I.Kademe Öğrencilerinin Çocuk Hikaye Kitaplarının Tipografik Özellikleri ile İlgili Görüşleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 64.

⁸¹ İbrahim Ethem Başaran, s. 99.

⁸² Mary J.Gander, Harry W. Gardiner, s. 415.

kendilerine korku vermiş olan ayrılıklarda okula karşı olumsuz duygular geliştirebilmektedir. Bazen de ana-babanın aşırı koruyucu bir tutum sergilemesi çocuğu olumsuz etkiler. Çocuğun karşılaşabileceği tehlikeler ve bunların kötü sonuçları üzerinde ana-babanın çocuklarını tekrar tekrar uyarması, bazı ana-babalarında çocuklarını okula göndermekten endişe duyduğu ve bilinçaltı kanalıyla bu endişeyi çocuğa aktarması çocukların ana-babalarından uzakta olduklarında kendilerini emniyette hissetmesini güçleştirmekte, böylece okul korkusunun artmasına katkı sağlamaktadır.⁸³

Okul çağındaki çocukta okul korkusu gibi baş gösteren diğer bir korku da ölüm korkusudur. Çocuklar altı ya da yedi yaşından önce genellikle ölümün anlamı konusunda çok belirsiz bir fikre sahiptirler. Bu durumun sürekliliğini gerçekten anlayabilmeleri somut işlem döneminden önce pek mümkün değildir. Bu nedenle, ölüm korkusu bazen “Sekizinci yıl kaygısı” olarak bilinir. Çocukların kaygıları konusunda söylediklerini dinlemek, onlara güven vermek çoğu zaman sorunu çözmektedir.⁸⁴ Çocuğun korkuyu öğrenmesi üç yolla gerçekleşir. İlki, çocuk şahsi tecrübeleri ile tehlikeli ve zararlı olduğunu öğrendiği şeylerden korkar, ikincisi yetişkinlerin telkini ve taklit yolu ile birçok korkular öğrenir, üçüncüsü de şartlanma yoluyla öğrenir.⁸⁵

Bu dönemde okul korkusu dışında bir önceki döneme ait olan öğrencinin imgelemine dayanan korkuları ya da doğrudan korktuğu nesnelere, olaylar sayıca azalır. Bu dönem çocuğu genel olarak yangından, karanlıktan, hastalanmaktan, kazalardan, arkadaşlarınca alay edilmekten, kınanmaktan, ayıplanmaktan, akranlarının ve içinde bulunduğu akran kümelerinin gözünden düşmekten, onların onamasını kaybetmekten korkar. Daha önce kurtulduğu korkulardan olan yalnız

⁸³ Lee Salk, “Çocuğun Duyusal Sorunları”, çev. Erzen Onur, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 186-188.

⁸⁴ Mary J.Gander, Harry W. Gardiner, s. 416.

⁸⁵ Vedide Baha Pars, ve diğerleri, “Eğitim Psikolojisi”, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1960, s. 67.

başına kalmak, gece yalnız dışarı çıkmak, tanımadıklarından oluşan kalabalığın içine karışmaktan korkma gibi bir takım korkular yeniden ortaya çıkabilir.⁸⁶

Bu dönemde çocuklar korkuların yanında üzüntüyü de yaşamaktadırlar. Yakınlarının başına kötü olayların gelmesi, doğal yıkımlar, toplumsal kötü olaylar, sevdiği hayvanın ölümü gibi durumlar üzüntüye neden olur. Çocuğun görünüşünün düşlediği biçimde olmaması da onu zaman zaman mutsuzluğa yöneltir. Hızlı beden büyümesinden ileri gelen beceriksizliğinden kendini beğenmediği görülür. Daha fazla gelişemeyeceğini, beceriksiz ve çirkin kalacağını düşünerek de üzülür. Aynı zamanda geçim sıkıntısı, arkadaşları gibi giyinememek, istediğini alamamak da okul çağı çocuğunda üzüntüye sebep olur. Bunun yanında gülünç durumlar, fıkralar, şakalar ve başkalarını alaya almalar, onların kusurlarını yakalamalar da çocuğun sevinç kaynaklarıdır.⁸⁷

Okul çocuğunda en belirgin duygusal gelişim öfke konusunda ortaya çıkabilir. Okula başladığı için birtakım oyun uğraşlarından uzak kalması, bağımsızlığının engellenmesi, uzun öğütler, doğruluk, dürüstlük, iyilik gibi geliştirdiği ahlaki değerlere aykırı davranmalar; toplumsal kuralları bozmalar; öğretmenin öğrencilere haksız ve ayrıcalıklı davranması gibi durumlar çocuğu öfkelenendirir. Bu dönemde çocuk alaya alındığında, kendisine daha çok küçük bir çocukmuş gibi davranıldığında; davranışları baskı altında tutulduğunda vurup kırma, kavga, sövme ve saldırganlık tepkileri gösterebilir. Daha sonra bu sert tepkilerini içine gömmesini öğrenebilir. Öfkesini genellikle kapıyı vurup odayı terk etmekle, dışarıda dolaşmakla ya da başka bir işle uğraşmakla yenmeye çalışır.⁸⁸ Öfkenin ortaya çıkış sebeplerinden birisi de yetersizlik ve acizlikten ileri gelmiş olmasıdır. Çocukta öfkenin yenilebilmesi için buna sebep olan engelleri yenebilecek kabiliyetlerin onda geliştirilmesi gerekir.⁸⁹

⁸⁶ İbrahim Ethem Başaran, s. 100.

⁸⁷ İbrahim Ethem Başaran, s. 100, 101.

⁸⁸ İbrahim Ethem Başaran, s. 100.

⁸⁹ Kerim Yavuz, "Eğitim Psikolojisi", s. 86.

Bu dönemdeki çocukların ana babaları için büyük önemi olan bir kaygı konusu bu dönemde sıklığı artmaya başlayan saldırganlıktır. Çocukların bazıları bu dönemi içerisinde yaşlılarıyla, kardeşleriyle olduğu kadar yetişkinlerle ve özellikle ana babasıyla tartışır, kavga eder ya da onlara saldırır. Bu dönemde duygusal ve kişilik gelişiminde temel bir yön toplumca konulan kurallar içinde düşmanlıkla ve saldırganlıkla başa çıkmanın ‘yap’ larını ve ‘yapma’ larını öğrenmekten ibarettir. Willard Hartup, bir çalışmasında, erkek çocukların kızlardan daha fazla düşmanca saldırgan* davranışlarda bulunduğu, araçsal saldırganlığın**⁹⁰ okul öncesi çocuklarda daha sık görüldüğü, düşmanca saldırganlığın büyük çocukların bir özelliği olduğu ve yaş ilerledikçe sözel saldırganlıkta artış, fiziksel saldırganlıkta ise azalma olduğu sonuçlara ulaşmıştır. Saldırganlığın sıklığı, düzeyi, dile getirilme biçimi cinsiyete, ana babalık üslubuna, öğretmen öğrenci ilişkilerine ve televizyonda saldırganlık içeren programlar izlemeye göre değişmektedir.⁹¹

İlkokul çağına gelen çocukların çoğunun becerileri gelişmiştir. Gergin ve hoş gitmeyen durumlarla karşılaştıklarında bile genellikle sakin ve işbirliği içindedirler. Bazı ilkokul çağındaki çocuklar ise saldırganlıklarını etkili bir biçimde yönetmek ve engelleyebilmek için gereken becerileri kazanamamışlardır. Genellikle ilk çocukluğun sonu ve son çocukluğun başında aşırı baskı altında olan çocuklarda saldırgan davranışlar gözlenmektedir. Yeterli becerileri kazanamamış ve sosyal açıdan olgunlaşmamış çocuklarda saldırgan davranışlar genellikle hayal kırıklığı, öfke veya aşağılanma ile başlar.⁹² Böylece çocuk yaşadığı duygusal çöküşü saldırgan davranışlarla dışarıya yansıtır.

Bu dönemde çocuk ana-babası tarafından ihmal edildiği ya da ilgilenilmediği duygusunu edinirse dikkati çekmek için ki; çekeceği dikkat ters tepki olduğu halde, yabancılara saldırma, yıkma, kırma, hayvan öldürme eğilimleri gibi bir takım

*Düşmanca saldırganlık: Bir kişiyi ya da alay etme gibi eylemlerle incitmek.

**Araçsal saldırganlık: Birinin elinden bir oyuncak kamyon ya da bebek gibi bir şeyi çekip almak.

⁹¹ Mary J.Gander, Harry W. Gardiner, s. 417-418.

⁹² Haluk Yavuzer, “Okul Çağı Çocuğu”, s. 218-219.

davranışlarda bulunur. Temel hedef ana-babanın kendisini ihmal etmesine karşılık onların dikkatini çekmektir. Bazen bu işlenen suçlar yanına yaklaşılabilen, saygı ve sevgisi çok zor kazanılan, çocuktan aşırı beklentileri olan ana-babanın ilgisini çekmek için son bir çaba olarak gerçekleştirilir. Çocuk dolaylı yoldan yardım istemektedir.⁹³ Bu durumda suç işleyen çocuğa karşı dikkatli davranılmalı, problemin temel kaynağına inilerek çocuğun içine düştüğü bu durum düzeltilmelidir.

Çocukta 3-4 yaşlarında başlayan ve giderek büyüyen öğrenme merak ve arzusu ilkokulun sonlarına doğru eski hızını kaybeder. Bu, ya çocuğun çevresindeki varlıkları ve olayları tanıdıktan sonra onlara karşı merakının azalmasından veya merak ettiklerinin sayısında bir azalma olduğundan ileri gelebilir. Ya da merakın saran varlıkları ve olayları tanıma hususunda küçük yaşta beri görülen engelleyici hallerin ortadan kalkmasından ileri gelmiş olabilir. Bununla birlikte çocuk için yeni olan her şey ilginçtir. Yeniye karşı o daima merakla dolu olduğundan arayıcı ve yoklayıcı özelliğini devam ettirir. İlkokul döneminde çocuk yakın çevresinin sevgi, şefkat ve merhamet göstermesini eskisi kadar istemez. Artık ana-babası tarafından öpülmesinin gerekli olmadığını düşünür. Çünkü o kendisini biraz daha büyümüş ve bunlar pek olmasa da olabilir duygusu içindedir. Bununla birlikte ana-babası, öğretmeni ve arkadaşlarının kendisini sevmelerinden memnun olur. Özellikle kendisine candan arkadaş seçme denemelerine girişir ve bulursa bundan da mutlu olur.⁹⁴ Bu dönemde çocuk dolaylı olarak çevresindekilerin kendisini sevmesini, beğenmesini, candan arkadaş olmasını, onlarla bir küme oluşturmayı ister. Bu evrede akran kümeleri içinde olma ve etkinliklere katılma arzusu çocukluk yıllarına bakarak daha güçlüdür. Bu yüzden çocuğun arkadaşları arasındaki yerini kaybetmekten korkması artabilir. Çocuğun bir düşmanının olması bile onun için bir gereksinimdir. Çocuğun sevdiğini çok sevdiği, sevmediklerinden de nefret ettiği görülür.⁹⁵

⁹³ Lee Salk, s. 247.

⁹⁴ Kerim Yavuz, "Eğitim Psikolojisi", s. 83-84.

⁹⁵ İbrahim Ethem Başaran, s. 101.

İlk çocuklukta gelişmiş olan kıskançlık bu dönemde de varlığını sürdürür. Bu durum hem evdekiler, hem de okulda yeni edinmiş olduğu arkadaşları için de geçerli hale gelir. İlkokulun ilk yıllarında çocuk kıskançlığını kimi zaman doğrudan gösterir. Sert tartışmaya girmek, alaya almak; gülünç duruma düşürecek şaka yapmak; kavga etmek gibi davranışların altında kıskançlık yatabilir. Kimi zaman çocuk kıskandığını umursamamak, ona küsmek, laf atmak; arkasından onu kötülemek; onun için söylenti uydurmak gibi davranışlarla da kıskançlığını dolaylı yoldan anlatır. Çocuğun kıskandığı kimsenin yüzüne karşı bir şey söylemesi, ona saldırması azalabilir ama onun dedikodusunu yapması çoğalabilir.⁹⁶

Okula yeni başlayan bir çocuk, eğer evde kendisinden başka bir kardeşi varsa bu durumda onu kıskanmaya başlar. Annesinin ona daha fazla ilgi ve sevgi göstereceğini düşünerek onu kıskanır ve bu durumda okuldan da soğuyabilir. Bunun yanında tek çocukta zor problemler ortaya çıkarabilmektedir. Bunun en önemli sebebi de, tek çocuğun annesinin, babasının bütün sevgilerini kazanmasıdır. Bu sevgiyi kardeşleriyle paylaşmamasıdır. Sonuç olarak okula başladığı zaman bazı zorluklara uğrar, kıskançlık yapabilir. Çünkü okulda yoksunluklara katlanmış ve bölüşmeye alışmış arkadaşlarla bir araya gelecektir. Bunun için çocukların daha önceden diğer çocuklarla bir arada bulunmalarının sağlanarak bu tecrübeleri yaşamaları onların gelişimine çok büyük katkılar sağlayacaktır.⁹⁷

İlkokulun son yıllarına doğru utangaçlık biraz daha fazla görülmeye başlar. Utangaç çocuklar başlarını sürekli öne eğme, giysinin bir yeri ile oynama, gereksiz yere öfkelenme gibi tepkiler gösterirler. Ergenliğe doğru adım adım ilerleyen çocuk, gerek arkadaşlar arası ilişkilerinde gerekse öğretmenleriyle olan ilişkilerinde utanma duygusunu gösterebilir. Bu da diğer duygular gibi kişilik gelişimine zarar vermeyecek şekilde dengeli bir biçimde geliştirildiği takdirde çocuk için yararlı olacaktır.⁹⁸

⁹⁶ İbrahim Ethem Başaran, s. 100.

⁹⁷ Halis Özgü, s. 204.

⁹⁸ Fatih Menderes Bilgili, s. 39.

Bu dönemde okula başlamayla birlikte yeni bir çevreyle karşılaşan çocuğun duygu yoğunluğunun arttığı görülmektedir. Çocuğun yeni korkularının, kıskançlıklarının ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurularak gerekli tedbirlerin alınmasına dikkat edilmelidir. Anne babanın çocuğun üzerindeki ilgisini devam ettirmesi ve çocuğa bunu hissettirmesi çocuğun yeni çevreye uyum sağlamasını kolaylaştırabilmektedir. Bu dönem çocuğuna başarılı olmanın önemi açıklanmalı, başarılı olabilmesi için gerekli ortamın hazırlanarak ona sunulması gerekmektedir. Bu şekilde çocuğun duygusal gelişimi desteklenecek ve çocuğun öfke, saldırganlık gibi davranışlardan uzak durması sağlanacaktır.

II. BÖLÜM

DEĞER KAVRAMI

Değer konusu, ekonomi, güzel sanatlar, sosyoloji, felsefe, eğitim vb. alanlardaki araştırmacıların ilgisini çekmiş, birçok araştırmaya konu olmuştur. Toplumların hayatlarında ve yapılarında meydana gelen değişim ve dönüşümler, toplumların kendisi olarak kalabilmesini zorlaştırmaktadır. Bu yüzden, değişen ve gelişen dünyada değerler önemli bir konu olarak görülmektedir. Değerler üzerine yapılmış çalışmalar, çoğunlukla sosyal bilimciler tarafından ortaya konmuştur. Bunun sebebi değerlerin, insan davranışlarının açıklanmasında ve sosyal hayatın şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmasıdır. Sosyal bilimciler ve felsefecilerden sonra değerler son yıllarda, eğitim bilimcilerin de araştırma konusu olmuştur.⁹⁹

Değerler, kavramsal olarak üzerinde çok durulan bir konu olmasına rağmen, değer kavramının yeterince açıklığa kavuşturulduğunu söylemek zordur. Davranış bilimciler ve sosyal psikologlar değerlerin bir yandan bireysel tutum ve davranışları, bilişsel süreçleri etkilediğini, diğer yandan toplumun kültürel kalıplarıyla etkileşimde bulunduğunu ve onları yansıttığını kabul etmektedirler.¹⁰⁰ Değerleri kavrayabilmek ve ne olduğunu anlayabilmek için öncelikle değer tanımı üzerinde durmak gerekmektedir.

2.1. DEĞER NEDİR?

Türkçe “teğmek” sözcüğünden gelen, dokunmak, değmek anlamındaki değer sözcüğü, anlam genişlemesiyle “Bir nesnenin dengi, karşılığı, ederi” demektir.¹⁰¹

⁹⁹ Ülker Şen, “*Milli Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 4-5.

¹⁰⁰ Tarık Sezer, “*İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Sorumluluk Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 27.

¹⁰¹ İsmet Zeki Eyüpoğlu, “*Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*”, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995, s. 124

Sözlük anlamıyla değer, “Bir şeyin kıymetini belirleyen ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, şu veya bu kıymette olanın değerinde bulunan.” olarak kullanılmaktadır.¹⁰²

Değer; neyin, hangi ve nasıl davranışların iyi, güzel, doğru ve kutsal; neyin, hangi ve nasıl davranışların da böyle olmadığına dair inanç ve kabullerimizdir. Değerler davranışlarımıza rehberlik yapar, eylemlerimizi, yargılarımızı, anlık hedeflerimizi daha üst hedeflere taşıyarak nihai anlamda nasıl olmamız, nasıl davranmamız gerektiğini bize bildirir.¹⁰³

Değer hükümleri nesnel ve öznel olabilirler. Özneldir diyebiliriz. Çünkü nesne belirli bir zaman ve mekânda fikri-dini-içtimai donanıma sahip bir özne tarafından algılanır. Hilmi Ziya Ülken gibi değeri eylemlerimizim motifleri olarak düşünürsek sübjektiflik zaten kaçınılmaz bir sonuçtur. Zira insan; din, kültür, eğitim gibi birçok unsurlarla şekillenmiş bir çevrede yaşamaktadır ve bu ilişkiler bütünlüğü içinde olaylara bakmaktadır. Özne, kendisini bu ortamdan ve dünya görüşünden soyutlatarak nesneye yaklaşamayacağından değer hükümleri özneldir. Ancak nesne cihetinden baktığımızda değer hükümlerinin nesnel olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü nesne algılayan kişiye göre değişmemesi ve evrendeki her şeyin aşkın bir objeye bağlı olması yani nesnelere Allah tarafından yaratılmış olması açısından değerlerin bu anlamda nesnel olduğu düşünülebilir.¹⁰⁴

Güngör’e göre ise; “Değer hükmü, bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğunu belirten ifade ise, o halde değer de bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır.” der. Değer bir insanın, çeşitli insanları, insanlara ait olan özelliklerini, istek ve niyetlerini, davranışlarını değerlendirirken başvurduğu bir ölçüt demektir. Değer, bir tek inanca değil, bir arada organize olmuş bir grup inanca karşılık gelir. Bundan dolayı da organizasyonlardan oluşan bir sistem

¹⁰² Şemseddin Sami, “*Kamüs-ı Türkî (Temel Türkçe Sözlük)*”, İstanbul, Kapı Yayınları, 1985, c. I, s. 84.

¹⁰³ Muhammet Ahmet Tokdemir, “*Tarih Öğretmenlerinin Değerler ve Değer Eğitimi Hakkındaki Görüşleri*”, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, Eylül – 2007, s.13.

¹⁰⁴ Mevlüt Uyanık, “*Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*”, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 141.

bütünlüğüdür.¹⁰⁵ Değerler, etkinliklere yol gösteren ölçütler, değer sistemleri de çelişkileri çözmek, karar vermek için başvurulan genel planlardır.¹⁰⁶

Değerler doğru ve yanlış ayırmamıza yardım eden temel inançlardır. Hayata denge ve anlam katarak, toplumu oluşturan bireylerle birlikte yaşamamıza imkân tanır. Değerler bireyin kendisinin ve diğerlerinin yaşantısının niteliğini yükseltirler.¹⁰⁷

Tarihi olarak değer kavramının anlaşılmasında iki temel yaklaşım olmuştur. Birincisi şu varsayıma dayanır: Değer, uyarıcı objenin içinde mevcuttur. Uyarıcı obje, içsel veya mutlak bir değere sahiptir; yani, o obje kullanıcı olan insanla ilgili olmayan bir değere veya öneme sahiptir. İkinci yaklaşımın dayandığı varsayım da şudur: Uyarıcı objeler içsel bir değere sahip değildir. Bir objenin değeri sadece insanların onu algılama yollarının bir fonksiyonudur, yani görelidir. Bu pozisyona göre, belli bir uyarıcı objesi, bir kimse için belli bir zamanda büyük bir değere sahip bulunabilir; bir başka zamanda ise, onu bir engel olarak algılamış olabilir. Bireyin bir objeye atfettiği değer, onun kişi için yani kendisi için olan değeridir.¹⁰⁸

Kuçuradi'ye göre değer ve değerler farklı şeylerdir. Değerler var olan imkanlardır. Değerse bir şeyin değeridir; bir şeyin bir çeşit özelliğidir. Bu bakımdan değerlendirme, değerlerin gerçekleşmesi oluyor ve bir eylem veya bir eserdir. Değerlendirme ise insanın ve insanla ilgili var olan her şeyin değerinin gösterilmesidir. Değerlerin değerlendirilmesi felsefenin işi; değerlere değer biçmekse estetiklerin işi oluyor insanların akan hayatında. Kişinin değeri başka, kişinin değerleri başkadır. Bir kişinin değeri başka, bir kişinin değerleri başkadır. Aynı şekilde sanatın değeri başka, sanatın değerleri başkadır.

¹⁰⁵ Erol Güngör, “*Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*”, s. 75.

¹⁰⁶ Meral Çileli, “*Gençlik Değerleri Üzerine Bir Araştırma*”, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 13.

¹⁰⁷ Kathleen Long BOSTROM, “*The Value-Able Child, Teaching Values at Home and School*”, Addison-Wesley Educational Publishers inc. Illinois, 1999, s. 3.

¹⁰⁸ Cavit Ünal, “*Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*”, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, s. 2.

İnsanın değeri derken kastedilen, insanın bir cins olarak, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu; bu özel durumundan dolayı kişilerin insanlar arası ilişkilerde sahip olduğu bazı haklar, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir. Dünyaya gelen her kişinin yaşama, beslenme, eğitime hakkı, dokunulmazlığı, kısaca çeşitli uluslar arası bildirilerde ve anayasalarda birçoğu insan hakları adı altında toplanan haklar, insanın değerinin dile getirilişidir.

İnsanın değerlerinden kastedilen şey, cins olarak insanın bütün başarılarıdır. Bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, kültürlerdir. Bunlar, insanın varlık imkanlarının gerçekleşmesidir; varlık şartlarının ürünü olan fenomenlerdir. Ürünlerini kişilerin birbirine bağlı olarak ortaya koydukları bu başarılar, kişi-üstü değerler olarak insan dünyasının belli başlı öğelerindedir.

Kişinin değeri, kişinin toplumla ilgisi bakımından özel durumudur. Kişin sayıdan fazla bir şey olması, insan hakları bakımından diğer kişilerle eşitliği, hiçbir şekilde araç olarak kullanılmaması gerekliliği ve bu gibi şeyler kişinin değerinin ifadesidir. Kişinin değerleri, kişilerarası ilişkilerde doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ortaya çıkan sevgi, dürüst olma, bağlılık, saygı, adil olma gibi ve açık düşünebilme, doğru bağlantılar kurabilme gibi kişide var olan değerlerdir. Bu değerler kişide doğuştan vardır. İcat edilmesi değil, keşfedilmesi beklenir.

Bir kişinin değeri ise diğer kişilere göre onun o tek olan yapı bütünlüğüne sahip olması, onun o kişi olma özelliği ve bütünlüğünün bu özelliğinden dolayı diğer kişilerden farklı imkanları, farklı yaşantıları, farklı gerçekleştirmeleridir. Bir kişinin kahraman, hür, özgür, dürüst, sevecen bir kişi olmasının ifadesidir kişinin değeri. Bir kişinin değerleri de, o kişinin hayatında ön plana koyduğu değerler; yaptıklarında, yaşamasında ağır basan kişi değerleri ve diğer değerlerdir.¹⁰⁹

Ünlü Alman filozofu N. Hartmann değerlerin kendi başına var olduğu, bunları insanın keşfettiği görüşünü savunur. Ona göre değer yaratmaz insan, var olan değeri

¹⁰⁹ İoanna Kuçuradi, “İnsan ve Değerleri”, Yankı Yayınları, İstanbul, 1971, s. 56-58.

bulgular, keşfeder, ortaya koyar.¹¹⁰ Dolayısıyla insan sahip olduğu özelliklerini kullanarak yeni davranışlar, düşünceler ortaya koyar ve bu yaptıklarına da insanın değerleri denir. Bu bağlamda baktığımızda kişinin değerleri aslında onun inandığı, ilgilendiği, savunduğu her şey olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanın toplumsal anlamdaki varlığı, fert olabilmesi, var olanlarla ilişki kurabilmesi ile mümkündür. Zira toplumsallaşamayan fert kişi olamaz. Bunu mümkün kılan dünya ise kültür dünyasıdır. Fert içinde doğduğu bu dünya, kültür ve bunların var ettiği değerler sayesinde benlik kazanır.¹¹¹ Değer, kültürden bağımsız olarak düşünülemez. Kültür ise paylaşılan değerler, simgeler, ideolojiler, inançlar ve yaşantıların bütünüdür. Bireyin yaşadığı toplumun kültürü, sahip olduğu değerler, inançlar ve normlar, bireyin davranışlarının etik standartlara uygunluğunu belirler. Değerler, kültürel bilgidir; kültürün öğeleri üzerine kurulur ve her zaman bir seçimi vurgular. Toplumdaki bireylerin o değerleri korumasına veya göz ardı etmesine paralel olarak değerler ya zamanla kaybolurlar ya da bir sonraki nesle aktarılarak yıllarca devam ettirilirlen. Değerlerin yıllarca devam etmesi ve kalıcı olması, onların insanlarca içselleştirilmesine ve genel kabul görmesine bağlıdır.¹¹²

Hangi dönem insanına bakarsak bakalım, bunun mutlaka bir değerler dünyasının olduğunun, dolayısıyla insanın bütün yapıp etmelerinin bu değerlerin determine ettiğinin ifadesidir ve bu insana özgü olan, insanı insan yapan niteliklerden birisidir. Başka bir ifadeyle değeri; “değerli olan, insanın değerini koruyan ve ona değer kazandıran şey” olarak tanımlamak da mümkündür. Değerlerle ilgisi olmayan hiçbir davranışımız yoktur. “Yapıp-etmelerimizi belirleyen, yöneten, yönlendiren, onların temelinde yatan ilkeler.” Örneğin ben “doğru” olmaya çalışıyorsam, bu, doğruluğu bir “değer” olarak görmemdedir. Doğruluğu bir değer olarak algılamam,

¹¹⁰ Bedia Akarsu, “*Değişen Dünyada Bilim ve Değerler*” Ed: Şahabettin Yalçın, Bilgi ve Değer, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 22.

¹¹¹ Necmettin Tozlu, Cem Topsakal, “*Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi*”, Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Metni, DEM Yayınları, (26–28 Kasım 2004), İstanbul, 2007, s. 224-226.

¹¹² Sadegül Akbaba-Altun, “*Eğitim Yönetimi ve Değerler*”, Değerler Eğitimi Dergisi, c. 1, s. 1, İstanbul, 2003, s. 7-18.

beni doğru olmaya zorluyor. Dolayısıyla “doğru” olma çabamdaki temel etken, doğruluğun bende bir “değer” olmasıdır. Keza, namuslu olmaya çalışıyorsam, iyiliksever isem, bu, “namus” ve “iyilik” kavramının benim için birer “değer” olmasındandır.¹¹³

Teoriden çok pratik bir karakter taşıyan değer kavramı insanın varlık şartlarındandır. İnsan değerlerini, varlıklarla kurduğu ilişkiler neticesinde meydana getirmektedir. Bu bağlamda değerlerin yaşatıcısı, koruyucusu bizzat insandır. İnsan değer koyar, onlara bağlanır, onlara inanır, onları yaşar. Hatta gerektiği durumda koyduğu değerleri yeniler. İnsan için ilgi konusu olan şey onun için değer taşır. İlginin iyi-kötü, olumlu-olumsuz yönünü belirleyen ise değerdir. Bolay’a göre değer koymak, bir gaye belirlemektir. Hayatın yönünü belirleyen değerler, insan için bir yaptırım gücüne sahiptir.¹¹⁴

Değerlerden kaynaklanan güç, insanı ezmeyen, insanı küçültmeyen, insan onurunu yücelten bir güçtür. Davranışlarımıza yön veren değerler toplumsal baskı olmadan bizi etkiler. Davranışlar ya zorunlu uyma davranışı yani dış disiplin zoruyla olur; ya da içselleştirilerek kişinin kendine mal ettiği değerler vasıtasıyla olur. Onurlu bir yaşam için insan davranışlarını yönlendiren korku ve disiplin değil, değerler olmalıdır. Değerler iç disiplini oluşturur ve bu iç disiplin, değerler değişmediği sürece değişmez.¹¹⁵

Değerler bireyin çevresi ile etkileşimi sonucunda içselleştirdiği ve davranışlarını yönlendiren standartlardır. Burada değerlerin bireysel boyutu ön plana çıkarılmıştır. Değerlerin bireysel boyutunda güdü, karar verme, tutum, inanç, ihtiyaç

¹¹³ Enver Uysal, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler İslami Erdemler”, UÜİF Dergisi, c.12, sayı 1, Bursa, 2003, s. 54.

¹¹⁴ Süleyman Hayri Bolay, “Aşkın Değerler Buhranı”, Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumu 26-28 Kasım 2004, Ed. Recep Kaymakcan ve diğerleri, DEM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 60-64

¹¹⁵ Doğan Cüceloğlu, “Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 150.

gibi kavramlar ağırlık kazanırken; toplumsal boyutta ise, toplumca en iyi, en doğru ve en faydalı kabul edilenler akla gelir.¹¹⁶

Theodorson, değeri “Sosyal olguların önemliliği üzerinde yapılan değerlendirmelerde, özel eylemleri ve amaçları yargılamada temel ölçü sağlayan ve bir grubun üyelerinin güçlü duygusal bağlarıyla oluşmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleri” olarak tanımlar.¹¹⁷ Değerler bir toplumun üzerinde hemfikir oldukları (iyiliği, kötülüğü ve önem derecesi) bir olguyu belirtir.¹¹⁸ Değerler, kişisel olmaktan çok topluluğun ortak malıdır. Gerçekten de her değerın arkasında toplumdan referans alan çok yönlü bir inanç sistemi vardır.¹¹⁹ Şüphesiz, toplum içerisinde yaşayan, geleneksel insan için de modern insan için de bir takım değerlere bağlı olmak bir tür zorunluluktur. Çünkü toplumsal hayatı mümkün kılan, paylaşılan bu değerlerdir.¹²⁰

Toplumı ve bireyi yakından tanımak için onların değerlerine bakmak gerekmektedir. Değerleri bilinen bir toplumun hangi alanlarda başarılı olacağı veya ne tür eksiklerinin ortaya çıkabileceğini tahmin etmek mümkün olmaktadır. Toplumun gelişmişlik seviyesini ve insanlar arasındaki ilişkilerin düzeyini değerler göstermektedir. Bireysel değerlerde olduğu gibi toplumsal değerler de, bilim, teknoloji ve ekonomik hayatta meydana gelen değişimlerden etkilenir. Ekonominin tarıma dayalı olmaktan çıkarak, sanayi üretiminin ağırlık kazanması, insanların çalışmaya bakışını, iş hayatının kurallarını, toplumsal yaşantıyı, maddeye karşı tutumları ve toplumsal değerleri değiştirmiştir. İş hayatında girişimcilik, daha fazla

¹¹⁶ “Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi”, Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumu 26-28 Kasım 2004 Ed: Recep Kaymakcan ve diğerleri, DEM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 673-695.

¹¹⁷ Ayhan Aydın, s. 122.

¹¹⁸ Akbaş, Oktay, “Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara, 2004, s. 45.

¹¹⁹ Ayhan Aydın, s. 122

¹²⁰ Neşet Toku, “Değerlerin dilemması”, Ed: Şahabettin Yalçın, Bilgi ve değer, Ankara, 2002, s. 101-102.

kazanç, hırslı olmak, rekabet, akılcı olmak, ileriye planlama, geleneksel değerlerden az çalışmanın, kanaat etmenin yerine geçmiştir.¹²¹

“Değerler birbirinden kesinlikle bağımsız olamazlar. Birbirlerine bağlı olarak toplumsal varlığını gösterebilir değerler. Değerler birbirinden niçin bağımsız olamaz? Çünkü insan intibakının en önemli problemlerinden biri gerek davranışlar, gerekse düşünce unsurları arasında ahenk sağlayabilmektir. İnsan böyle bir ahengi fiili olarak arar ve her hangi bir sebeple uzlaşmayan unsurları bir denge veya uyuşma haline getirir.”¹²²

Değerler kendi başlarına bir bilişsel kategori teşkil etmezler, bunların başka sahalara ait değerlerle mutlaka ilişkili olmaları gerekir. Hatta insanın sadece bir değer sahası içindeki davranışları değil, çeşitli değer sahalardaki davranışları da tutarlı olmaktadır. Bu durum değerler arasındaki tutarlılığı ortaya koyar. Değerler arasında bir uzlaşma vardır. Bir kimse demokrasiye çok değer veriyorsa, herhangi bir şekilde antidemokratik bir anlayışla aynı şekilde değer veremez. Bir adım daha öteye gidecek olursak; demokrasiye verdiği değerle birlikte farklılıklara değer vermesi de kaçınılmaz görünmektedir. Onun için artık değerli olan şey farklılıktır. Aksi bir durum o kişinin o değeri benimsememesinin bir göstergesi olarak değerlendirilir.¹²³

“Bizim zihni muhtevamızın başlıca unsurları değerlerdir. Onlar arasında da yüksek seviyede bir ahengin kurulması, ortaya çıkacak uyuşmazlıkların hemen giderilmesi, insan intibakı için zorunludur.”¹²⁴

Değerleri meydana getiren özne olduğu için değerler aynı zamanda insanidir ve tarihidir. İnsanıdır; çünkü değerleri alan benimseyip yaşayan ve yaşatan insandır. Tarihidir, çünkü insan ve değerler tarih içinde yaşar ve şekillenir. İnsanın ve

¹²¹ TÜSİAD. (1991). “*Türk Toplumunun Değerleri*”, Yayın No:TÜSİAD T/ a1, 6. 145, Boyut Matbaacılık, İstanbul, s. 6.

¹²² Erol Güngör, “*Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*”, s. 74

¹²³ Ertan ÖZENSEL, “*Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer*”, Değerler Eğitim Dergisi, Temmuz 2003, sayı:3, s. 226.

¹²⁴ Erol Güngör, “*Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*”, s. 76

değerlerin tarihi bir derinliği ve temeli vardır. İnsan ve onun bağlandığı manevi değerler, tarihi bağlarından ve kökenlerinden koparıldığı zaman, değerler askıda kalır ve insan ve değerleri de köksüzleşir.¹²⁵

2.2. DEĞERLERİN ÖZELLİKLERİ

Değerler konusunda yapılan çalışmalara baktığımızda değerlerin özellikleri olarak şunları söyleyebiliriz:

— Değer inançtır. Ancak tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış, fikir niteliği taşımazlar. Soyut ve kişiseldirler, etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçerler.

— Değerler, bireyin amaçlarıyla ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle (hak bilirlilik, yardım severlik) ilişkilidirler.

— Değerler, özgül eylem ve durumların üzerindedirler. Örneğin; itaatkârlık değeri, evde, işte, okulda ve tanımadığımız ilişkilerin tümünde geçerlidir. Bir değer sadece belli kişiler için geçerli değildir.

— Değerler, davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren standartlardır.

— Toplum ya da birey tarafından benimsenen birleştirici olgulardır.

— Toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşıladığına ve bireylerin iyiliği için olduğuna inanılan ölçütlerdir.

— Sadece bilinç değil, duygu ve heyecanları da ilgilendiren yargılardır.

— Değerler, bireyin bilincinde yer eden davranışı yönlendiren güdülerdir.¹²⁶

¹²⁵ Süleyman Hayri Bolay, s. 62.

¹²⁶ Muhammet Ahmet Tokdemir, s.17.

— Değerler iç içe geçmiş bir bütündür, bir değeri kendisiyle yakından ilgili başka bir değerden ayırmak zordur.

— Değerler, durağan değildir. Değişkenlik özelliği vardır. Zaman içinde etkileşim ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak için değerlerde değişiklikler olabilir. Değerlerdeki değişim birdenbire değil, zaman içerisinde oluşmaktadır. Değerlerdeki değişim olumsuzdan olumluya doğru veyahut olumludan olumsuzu doğru olabilmektedir.

— Değerler, kalıtım yoluyla geçmez. Değerler, bir sonraki kuşağa sosyal rollerle öğrenilerek aktarılır.

— Değerler; aileden, yakın çevreden, yazılı ve görüntülü materyallerden taklit ya da model alma yolu ile öğrenilir.

— Değerler arasında bir üstünlük ve öncelik münasebeti vardır. Bu münasebet değer önceliklerini belirleyen bir sistem oluşturur.

— Değerlerin ortaya çıkmasında sosyal onay önemlidir. Sosyal olarak onaylananlar, zamanla davranış ölçütleri hâline gelerek değerleri oluşturmaktadır.¹²⁷

— Değerler yaptırım gücüne sahiptirler. Bireyin toplum içinde yaşarken uyması gereken değerlere göre yaşamını sürdürmesi gerekir.

— Değerler bireydeki şüpheleri ve tereddütleri yok eder. Hayatın hızlı bir şekilde değişimine karşılık kişinin hayata intibakını sağlar.

— Değerler kişiye kendini aşma, yenileme imkanı verirler.

¹²⁷ Beytullah Karagöz, “Yapılandırmacı Yaklaşım Göre İlköğretim 6 ve 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Değerlerin İncelenmesi (Muğla İli Örneği)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2009, s. 40-41.

2.3. DEĞERLERİN İŞLEVLERİ

Değerlerin toplum yaşamı içinde önemli özellikleri ve bu özelliklere bağlı olarak yerine getirdiği çeşitli işlevleri vardır. Özense değerlerin işlevlerini Gökçe ve Fichter'den şu şekilde aktarmıştır:

1. Sosyal değer, temel seçici uyumun standardıdır. Yani bu bağlamda değerler, bilinçli ve amaçlı davranışın genel ölçütüdür. Bu bakımdan değer, sosyal eylemde bulunan bir kişinin sosyal olarak kabullenilebilen olgu ve istekleri için temel atfı noktası görevini görmektedir.

2. Değerler, kültürel olarak şekillendirilmiştir ve aynı zamanda kültür üzerinde de yönlendirici olarak etki etmektedir. Bu bakımdan değerler, belli bir kültürün gelişme süreci içinde şekil almaktadır. Bu da genel olarak sembol, moral ve estetik normlar, davranış şekilleri olarak belirginleşir. Bu açıdan değerler, kültürün esasını oluşturmaktadır.

3. Değerler, insanlarla özdeşleşmiştir. Yani sosyalleşme sürecinde değerler, kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir. Kısaca, kişinin şahsiyet yapısına eklenmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak değerler, kişinin şahsiyetinin bir parçası olarak görülmektedir.

4. Değerler, sosyal bir boyuta sahiptirler. Değerler, hem zihin (arzu ve eylem boyutunu belirten) hem de hissi-duygu yönünü belirten ifadelerdir.

Sosyal değerler, belli sosyal sonuçlara yol açarlar. Bu sosyal sonuçlar literatürde, sosyal değerlerin işlevleri olarak adlandırılmaktadır. Fichter'den aktarılan işlevler şunlardır:

1. Değerler, kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında, hazır birer araç olarak kullanılır. Tabakalaşma sistemini mümkün kılar. Bireyin çevresindekilerin gözünde nasıl olduğunu ve nerede durduğunu bilmesine yardımcı eder.

2. Değerler; kişilerin dikkatini çeker ve kişilerin dikkatini yararlı ve önemli olarak görülen maddi kültür nesnelere üzerinde odaklar. Bu değerli nesne, her zaman birey veya grup içinde en iyi olmayabilir. Fakat o nesne için çaba gösterilmesine yol açtığı da bir gerçektir.

3. Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yollarına, değerler tarafından işaret edilir. Değerler, sosyal olarak kabul edilebilir davranışın âdeta şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini en iyi hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler.

4. Değerler, kişilerin sosyal rollerini seçmesinde ve gerçekleştirmesinde rehberlik ederler. İlgi yaratırlar, cesaret verirler. Böylelikle de kişiler, çeşitli rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin, birtakım değerli hedefler doğrultusunda işlemekte olduğunu kavramış olurlar.

5. Değerler, sosyal kontrol araçlarıdır. Kişileri toplumun kurallarına uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir. Değerler ayrıca onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış davranışların neler olduğuna işaret eder.

6. Değerler, dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar. Kişiler aynı değeri taşıyan kişilerle birlikte olmak ister. Ortak değerler, sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir.¹²⁸

2.4. DEĞERLERİN TASNİFİ

Medeniyetlere anlam kazandıran, o medeniyete ait insanların yaşamını ve davranışlarını biçimlendiren asıl unsurlar olan değerler, medeniyetlerin en önemli ayırt edici özellikleri arasında yer alır. Değerler, doğal olarak çok çeşitlidirler. Çünkü yaşamımızın farklı yönleri ve insan oluşumuza temel teşkil eden birçok alanla ilgilidirler. Bu alanlar, kafamızdaki evren fikri ve bunun içerisindeki yerimiz,

¹²⁸ Ertan Özensel, a.g.m., s. 230-232.

algıladığımız güzellik ve çirkinliği estetik olarak değerlendirdiğimiz, gerçeği arayışımızı da içine alan entelektüel standartlarımız ve bizi diğerleriyle birleştiren sosyal bağlarımızdan oluşur.¹²⁹

Belirteceğimiz değer sınıflandırmalarının genel geçer olduğunu ve sosyal bilimlerin her alanında aynı şekilde kabul edildiğini söylemek zordur. Farklı alanlarda, farklı değer sınıflandırmaları yapılabilmektedir. Bu kısımda, çeşitli araştırma sonuçlarına dayalı olarak değerlerin sınıflandırılmasına ilişkin farklı bakış açıları sunulmaya çalışılmıştır.

Özlem, felsefe tarihindeki öznelci ve nesnelci bakış açılarına göre farklı değer sınıflandırmalarını birleştirmiştir. Her iki açıdan yapılan sınıflandırmalarda yer alan değer çeşitleri şunlardır: 1. Hazcı (Hedonist) Değerler (olumlu: haz, olumsuz: acı), 2. Bilgisel Değerler veya Bilgi Değerler (olumlu: doğru, olumsuz: yanlış), 3. Ahlaksal Değerler (olumlu: iyi, olumsuz: kötü), 4. Estetik Değerler (olumlu: güzel, olumsuz: çirkin), 5. Dinsel Değerler (olumlu: sevap, olumsuz: günah).¹³⁰

Değerleri subjektif ve objektif değerler şeklinde tasnif edenler de vardır. Değerleri objektif olarak ele alanlar, insanların değerlendirmede herhangi bir tercihleri olamayacağı görüşündedirler. Objektif değerlerin olduğunu söylemek, insanların tercihi olmaksızın doğruluğu kendiliğinden var olan değerlerin olduğunu iddia etmektir. Mesela iyilik, doğruluk ve güzellik gibi değerler kainata ait gerçeklerdir. Onlar nesnelere yaratılışının bir özelliğidir. Bazı nesnelere objektif olarak doğrudur. Bazı davranış ve nitelikler de doğuştan iyidir. Değerleri subjektif olarak ele alanlar da mevcuttur. Bu görüş sahipleri değerler insana bağlı şeylerdir derler. Toplumsal yapı, çevre, kültür, gelenek gibi kavramlardan arınarak kişisel zihni yapının tutumunu önceleyen bir görüştür. “Oysa ki, öyle mutlak ve ebedi

¹²⁹ Leslie Lipson, “*Uygarlığın Ahlaki Bunalımları: Manevi Bir Erime mi Yoksa İlerleme mi?*” Çev: Jale Çam Yeşiltaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 185.

¹³⁰ Doğan ÖZLEM, “*Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznelcilik/Rölativizm Tartışması Üzerine*”, Bilgi ve Değer: Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri, Ed. Şahabettin Yalçın, ss. 282-312. Ankara: Vadi Yayınları, 2002. s. 284.

değerler vardır ki, onların milleti olmaz, onlar evrenseldir. Onlar, yani o değerler, insanların ortak dilidir, lisanıdır. Bütün kalp ve zihinler o değerlerde birleşmektedir. Fert onları doğuştan toplumda bulur. Ne kadar uğraşsa da fert onları değiştiremez. Onlar ne ferdin ne de belli bir milletin malıdır.¹³¹

Değerler konusunda birçok sınıflama bulunmaktadır. Bu sınıflamalardan en çok kabul edilen sınıflamalardan birini Spranger yapmıştır. Bu sınıflama Allport, Vernon ve Lindzey tarafından ölçeğe dönüştürülmüştür. Spranger yaptığı çalışmalar sonucunda değerleri altı grupta toplamıştır.¹³²

¹³¹ Bayraktar BAYRAKLI, “İslam’da Eğitim”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983, s. 34-36.

¹³² Oktay Akbaş, s. 55.

Bilimsel Değer	Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirici, akıllı ve entelektüeldir.
Ekonomik Değer	Yararlı ve ekonomik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemszenmesi gerektiğini belirtir.
Estetik Değer	Simetri, uyum ve forma önem verir. Birey, hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
Sosyal Değer	Başkalarını sevme, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempatiktir. Bencil değildir.
Politik Değer	Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
Dini Değer	Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi hazları feda eder.

Değerler toplumsal bağlamda, toplumsal değerler; bireysel bağlamda, bireysel değerler; küçük grup bağlamında ise aile değerleri olarak tasnif edilebilir. Başaran'da bir örgütteki değerleri öz (evrensel), özel (birim veya kümelerce geliştirilen), seçimlik ve geçici değerler olarak sınıflandırmaktadır. Cohen de geliştirdiği kategorizasyonda değeri, içsel (intrinsic), dışsal (extrinsic), ahlaki (moral), kişisel

(personal) ve bilgiye dayalı (epistemic) değerler şeklinde bir sınıflamaya tabi tutmuştur.¹³³

Değerler, bireyin bilincinde yer eden ve davranışı yönlendiren güdülerdir. Shaver ve Strong değerleri üç kategoride sınıflandırmaktadır: Estetik, enstrümantal ve ahlaki. Estetik değerler, resimde, müzikte, edebiyatta kişisel yaklaşımımızla güzel olduğu yargısına vardığımız standartlardır. Enstrümantal değerler, belirli amaçları başarmak için kullandığımız değerlerdir. Örneğin bir öğretim yöntemi, eğer belirlediğimiz eğitim amaçlarını gerçekleştirmeye yardım ediyorsa değerlidir. Değerler, bireylerin belirli amaç ve eylemlere ilişkin ahlaki karar vermelerine de yardımcı olmaktadır. Ahlaki değerler, amaç ya da eylemlerin uygun olup olmadığını yargıladığımız ilke ve standartlardır. Ahlaki değerler yalnızlık gibi kişisel bir tercihten, insan yaşamının kutsallığı gibi insanlığın varlığını temel alan değerlere kadar geniş bir yelpaze çizmektedir. Çalışkan olmak, dürüstlük, yardımlaşmak, vatanseverlik gibi değerler bu kutuplar arasında yer almaktadır.¹³⁴

Rokeach, değerler üzerinde uzun süren çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonunda değerleri, amaç ve araç değerler olarak ikiye ayırmıştır. Amaç değerler, yaşamın temel amaçlarını (özgürlük, mutluluk, aile güvenliği, barış içinde bir dünya, başarılı olma, bilgelik, dini olgunluk, eşitlik, gerçek dostluk, güzellikler dünyası, heyecan verici bir yaşam, iç huzur, kendine saygı, rahat bir yaşam, sosyal kabul, ulusal güvenlik, zevk); araç değerler ise bu amaçlara ulaşmada kullanılacak davranış tarzlarını (bağımsız olma, bağışlayıcı, cesaretli, dürüst, entelektüel, geniş görüşlü, hırslı, itaatkâr, kendini kontrol eden, kibar, kendine hâkim, mantıklı, neşeli, sevecen, sorumluluk sahibi, temiz, yardımsever, yaratıcı olma) içermektedir. Amaç değerlerde on sekiz ve araç değerlerde de on sekiz olmak üzere toplamda otuz altı değer bulunmaktadır.¹³⁵

¹³³ Sadegül Akbaba-Altun, s. 8.

¹³⁴ Theodore Kalsounis., *“Teaching Social Studies in the Elementary School”*, New Jersey: Prentice-Hall, 1987, s.101.

¹³⁵ Oktay Akbaş, s. 58.

Amaç Değerler	Araç Değerler
Aile güvenliği	Bağımsız olma
Barış içinde bir dünya	Bağışlayıcı
Başarılı olma	Cesaretli
Bilgelik	Dürüst
Dini olgunluk	Entelektüel
Eşitlik	Geniş görüşlü
Gerçek dostluk	Hırslı
Güzellikler dünyası	İtaatkar
Heyecanlı verici bir yaşam	Kendini kontrol eden
İç huzur	Kibar
Kendine saygı	Kendine hakim
Mutluluk	Mantıklı
Gerçek dostluk	Neşeli
Özgürlük	Sevecen
Rahat bir yaşam	Sorumluluk sahibi
Sosyal kabul	Temiz
Ulusal güvenlik	Yardımsaver
Zevk	Yaratıcı olma

Schwartz ise Rokeach'ın değer sınıflaması üzerinde çalışarak değerleri 10 temel değer tipi olarak gruplamıştır. Tüm gruplarda bulunan değer sayısı 56'dır. Schwartz değer grupları ve listesi aşağıda verilmiştir.¹³⁶

¹³⁶ Oktay Akbaş, s.58.

Değer Grupları		Değerler
Güç (power): Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerinde denetim gücü		Sosyal güç sahibi olmak, Otorite sahibi olmak, Zengin olmak, Toplumdaki görüntümü koruyabilmek, İnsanlar tarafından benimsenmek
Başarı (achievement): Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi		Başarılı olmak, Yetkin (muktedir) olmak, Hırslı olmak, Sözü geçen biri olmak , Zeki olmak.
Hazcılık (hedonism): Bireysel zevke ve hazza yönelim		Zevk, Hayattan tat almak
Uyarılım (stimulation): Heyecan ve yenilik arayışı		Cesur olmak, Değişken bir hayat yaşamak, Heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak
Özyönelim (self-direction): Düşünce ve eylemde bağımsızlık		Yaratıcı olmak, Merak duyabilmek, Özgür olmak, Kendi amaçlarını seçebilmek, Bağımsız olmak ,Kendine saygısı olmak,
Evrenselcilik (universalism): Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek		Açık fikirli olmak, Erdemli olmak, Toplumsal adalet, Eşitlik, Dünyaya barış istemek, Güzelliklerle dolu bir dünya , Doğayla bütünlük içinde olma, Çevreyi koruma,İç uyum
İyilikseverlik (benevolence): Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme		Yardımsaver olmak, Dürüst olmak, Bağışlayıcı olmak, Sadık olmak, Sorumluluk sahibi olmak, Gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, Manevi bir hayat, Anlamlı bir hayat, Alçak gönüllü olmak
Geleneksellik (tradition): Kültür ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık		Alçakgönüllü olmak, Dindar olmak, Hayatın bana verdiklerini kabullenmek, Geleneklere saygılı olmak, Ilımlı bir hayat (Dünyevi işlerden elayak çekmek), Mahremiyet
Uyuma (confirm) : Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlanması		Kibarlık, İtaatkar olmak, Anne-Babaya ve yaşlılara değer vermek, Kendini denetleyebilmek
Güvenlik (security): Toplumun varolan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği		Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, Temiz olmak, Aile güvenliği, İyiliğe karşılık vermek, Bağlılık duygusu, Sağlıklı olmak

Sosyal değerler, toplumun tabakalaşma sistemine olduğu kadar davranış örüntülerine, sosyal rollere ve sosyal süreçlere de yakından bağlıdır. Değerler bu bağlamda üç bakış açısından sınıflandırılabilirler. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi aslında değerler her üçünde de birbirinden ayrıık değildirler ve birbirleriyle çelişmezler:

1. Değerler zorlayıcılık değerlerine göre sınıflandırılabilirler. Böylece değerler sosyal kişileri etkileme derecelerine göre düzenlenmiş olurlar.

2. Sosyal değerler süreklilik gösteren ortaklaşa işlevler temelinde de düzenlenebilirler.

3. Değerlerin en anlamlı sınıflandırılması, değerlerin kurumsal işlevlerine göre sınıflandırılmasıdır. Genellikle değerleri dini, siyasal, ekonomik vs. açıdan ayırırız.

Bir başka değer sınıflaması da Beck tarafından yapılmıştır. Beck'in değerlere ilişkin çalışması, farklı durum ve zamanlarda değişebilmekle birlikte, oldukça yaygın olan evrensel değerler seti üzerine temellenir. Beck'e göre, kesin, mutlak değerler yoktur. Değerler, hem araç hem de amaçtır. Beck, değer sistemlerini aşağıdaki ana başlıklar altında ifade etmektedir

a) Temel insan değerleri: Bu değerler, insan gereksinmelerinden meydana gelir ve insan doğasının esas parçasıdır. Örneğin özgürlük, mutluluk, bilgi, diğerlerine saygı, hayatta kalmayı içerir.

b) Ahlaki değerler: Örneğin dikkatli olma, cesaret ve sorumluluk.

c) Sosyal ve politik değerler: Örneğin katılma, paylaşma, sadakat, dayanışma ve adanmıştık, diğerlerine yardımı içerir.

d) Ara değerler: Örneğin barınma, eğlence ve formda olma.

e) Spesifik değerler: Örneğin bir araba ve bir yüksekokul diploması.

Leithwood, Begley ve Cousins, Kanada'daki okul liderlerinin benimsedikleri değerleri araştırmışlar ve özellikle okul bağlamında dört değer setinden oluşan bir sistem derlemişlerdir. Beck'in değer sistemindeki ara değerlerin yerine mesleki değerleri yerleştirmiştir. Mesleki değerlerde örneğin; eğitimci olarak genel sorumluluk, spesifik rol sorumluluğu gibi değerleri içermektedir.¹³⁷

Güngör, değerler psikolojisi ve ahlaki değerleri konu alan çalışmasında, insanın hayatta ideal edinebileceği, 14 farklı değer belirtmiştir. İncelenen bu 14 değer, temelde yedi ana değeri temsil etmiş ve her bir ana değerde de iki alt değer yer almıştır. İlgili araştırmada, estetik, ahlaki, teorik, iktisadi, dini, siyasi ve sosyal değerler, yedi ana değer olarak kabul edilmiştir.¹³⁸

Değerlerin sınıflandırılmasında Hilmi Ziya Ülken, değerleri öz karakterlerine göre içkin, aşkın ve normatif değerler olarak üçe ayırmıştır. İçkin değerlerin bir kısmı, değer vermenin öznesi durumundaki bilincin eşya ile ilişkisinden doğan değerlerdir. (teknik değerler). Bir kısmı, duyguya ve duyuşa bağlı kavradığımız şeylerle ilgili olarak ortaya çıkan sanat değerleridir ve yine bir kısmı temelini doğrudan doğruya şuurun verilerinde bulan düşünce (bilgi) değerleridir. İçkin değerler, kavramlar, duygular ve eşya ile münasebetten doğan ve bilinçle çevrelenen, inanmadan daha çok bilmenin hakim olduğu değerlerdir.

İçkin değerler, sujenin kendi dışındaki dünyadan oluşturduğu değerler iken aşkın değerler kişilerarası ilişkilerden meydana gelirler. Bireyin sosyal çevresiyle etkileşmesinden doğan değerler, kişilerarası değerlerdir bilgiden çok inanma üzerine kuruludur. Bu değerler ahlak ve dindir. Üçüncü ve son değer grubunda normatif değerler vardır. Bunlar aslında değer değil, ancak bütün değerlerin ölçüleri, değişim

¹³⁷ Necla Fırat, “Okul Kültürü ve Öğretmenlerin Değer Sistemleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007, s. 42.

¹³⁸ Murat Çavdar, “İlköğretim Öğretmenlerinin Bireysel Değerlerinin Çok Boyutlu İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 35.

örnekleridir. Bu değerlerin görevi, başka değerleri birbirleriyle karşılaştırmak ve ölçmektir. Bu ölçü-değerler; iktisadi, hukuki, lisani değerlerdir.¹³⁹

Bahsettiğimiz bu değerlerden her birinin alanını, diğerlerinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Başka bir ifadeyle, örneğin ahlaki değerler, insanın değerler sisteminde apayrı bir bölüm teşkil etmez. Başka cinsten -mesela ilmi, siyasi-değerler, ahlak değerleriyle sıkı bir ilişki halindedir ve bunlar pekala birer ahlaki değer görünümü alabilirler. Dolayısıyla “şunlar dini, şunlar ahlaki, şunlar da ilmi... değerlerdir” diyerek, değerleri kesin bir kategorik tasnife tabi tutamayız. Değerler çoğu zaman girift bir durumdadır. “Ahlaki” diye nitelediğimiz herhangi bir değer, aynı zamanda dini, siyasi, sosyal... bir değer görünümü de arz edebilir. Örneğin, başkalarının görüşlerine saygı duymak, hem ilmin, hem de ahlakın gereğidir. Öte yandan aynı saygı, hem siyasi, hem de sosyal bir değer olarak pekala görülebilir. Keza, çalışmanın, hem dini, hem ahlaki, hem de ilmi bir değer olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.¹⁴⁰

Günümüzde çocuklar, sosyal, kültürel ve ekonomik ortamın etkisinde yaşamak zorundadır. Bütün bu şartların altında ruh ve beden gelişimi olacaktır.¹⁴¹ Bireyin gelişimi tüm bir yaşam boyu sürer. Yaşam boyunca, her birey, bir seri belirli gelişimsel dönemlerden geçer. Her dönemde, güven, özerklik gibi, tamamlaması gereken bir görev bulunmaktadır. Çocuğun, bir dönemdeki görevi tamamlayabilmesi ağırlıklı olarak çocuk ve ebeveynleri veya çocuk ve öğretmenler arasında gerçekleşen etkileşimlere dayanır. Tatminkar olarak ele alınmayan, gerçekleşmeyen her gelişimsel görev, kişinin erken yaşlarda halletmesi gereken şeylerle daha sonra uğraşmasına yol açacaktır. Her zaman tamamlanmayan kısımlar olabilir ancak bu kısımların sayısı ve boyutu ileriki hayatında sorun teşkil edebilir.¹⁴²

¹³⁹ Hilmi Ziya Ülken, “*Bilgi ve Değer*”, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 360.

¹⁴⁰ Enver Uysal, a.g.m., s. 53-54.

¹⁴¹ Halis Ayhan, “*Eğitim Bilimine Giriş*”, Şule Yayınları, İstanbul, 1995, 53.

¹⁴² Rosemari Smead Morganett, “*Ergenler İçin Grupla Psikolojik Danışma Uygulamaları*”, Pegema Yayınları, Ankara, 2005, s. 224.

III. BÖLÜM

PAYLAŞMA ve YARDIMLAŞMA İLE İLGİLİ BAZI HADİSLERE GÖRE ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Eğitim, insanda istenilen yönde davranış geliştirme faaliyetidir, yani biyolojik insandan kültür insanına geçmektir. İstenilen yönden kasıt, insandaki iyi yönlerin geliştirilmesidir. İyilik göreceli bir kavram olduğu için, iyilikten kasıt insanın doğasında bulunan iyilik yönlerinin açığa çıkarılması olmalıdır. Ancak insan sadece iyiyi öğrenmez, kötülükleri öğrenmesi de eğitim yoluyla gerçekleşir. Bunun için olumlu ve olumsuz etkilerin tümü eğitimin kapsamı içinde değerlendirilebilir.¹⁴³

Din eğitiminde faydalanılan iki temel kaynak Kur'an'ı Kerim ve hadislerdir. Bu iki kaynağa göre inanan insanlar hayatlarına yön verir, davranışlarını belirler. Müslümanlar için bu kaynaklar sadece ibadetle ilgili bilgiler içermezler. Aile ilişkilerinden kadın haklarına, çocuk eğitiminden sosyal yaşamın işleyişine kadar hayatın tümünü kapsayan bilgiler/emirler içerirler. Dolayısıyla çocukların eğitiminde inananlar için temel bilgileri içermektedirler. Biz bu bölümde paylaşma ve yardımlaşmayla ilgili bazı hadislerin açıklamasını yapmaya çalışacağız.

3.1. İKRAM ALIŞKANLIĞI KAZANDIRMANIN CÖMERTLİĞE ETKİSİ

Kişinin sahip olduklarını diğer insanlarla paylaşabilmesi, bireyin inancıyla da ilgilidir. İslam, insanların sahip olduklarını diğer inananlarla paylaşmalarını yapmaları gereken ve inançlarının gereği olan bir davranış olarak kabul etmektedir. Paylaşmanın farklı boyutları olmakla beraber bunlardan bir tanesi kişinin sahip olduklarından diğer insanlara ikramda bulunmasıdır. İkrâm aynı zamanda cömert olmanın da bir göstergesidir.

¹⁴³ Muhiddin Okumuşlar, "Fitrattan Dine", s. 49.

H. Muhammed bir hadisinde, “İkram ve cömertlik takvadır.”¹⁴⁴ buyurmaktadır. H. Muhammed ikram etmeyi, insanlara bir şeyler yedirmeyi ve eli açık olmayı Allah’a bağlılık anlamına gelen takva olarak değerlendirmektedir. Paylaşma, kişinin yaşantısında Allah’a göre hareket etmesinin, davranışlarında Allah’ın emir ve yasaklarını gözetmesinin bir özelliği olarak ifade edilmektedir. Allah’ı kendisini gözetken, koruyan, istediklerini veren olarak değerlendiren okul çağındaki çocuğun, ikram etmenin O’nun istediği bir davranış olduğunu bilmesi, bu davranışı gerçekleştirmesi için onu ikna edecektir. Çocuk, Allah’ın isteğini yerine getirdiği takdirde Allah’ın da onun dileklerini yerine getireceğini düşüneceğinden paylaşma davranışını gerçekleştirmeye gayret edecektir.

İkram etme, İslam’a göre keyfi bir durum değil, bizzat yapılması gereken bir davranış olarak kabul edilmektedir. H. Muhammed, “Komşusu aç iken kendi karnını doyuran bizden değildir.”¹⁴⁵ buyurarak müslümanın bu özelliğe sahip olmasını gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte “Aç bir karnı doyurmaktan daha üstün bir amel yoktur.”¹⁴⁶ buyurarak insanlara bir öğünlük yemek karşılığında kişinin çok hayırlı bir davranış sergilediğini söylemiştir. Okul öncesi dönemde benmerkezci yapıya sahip olan çocuk, okul çağında bu özelliğinden yavaş yavaş sıyrılmaya başlar. Bunun yerine okulla birlikte akran gruplarına katılmaya ve diğer insanlarla ilişki kurmaya, sosyalleşmeye başlar. Çocuk için akran grubu tarafından onaylanmak önemli hale gelir. Bu çağda paylaşmaya eğilimli hale gelmeye başlayan okul çocuğuna anne-baba ve öğretmen tarafından ikram etmenin akran grubu tarafından hoş karşılanacak bir davranış olduğu ifade edilmelidir. Cömert olan kimselerin arkadaşları tarafından daha çok sevileceği söylenmelidir. İkram eden, cömert insanların cennete gidecekleri¹⁴⁷ ve orada ebedi mutluluğa ulaşacakları belirtilebilir.

¹⁴⁴ Kuzai, “*Müsnedi Şihab*”, çev. Ali Akar, Hadis no:292, s. 69

¹⁴⁵ Kuzai, Hadis no:648, s. 147.

¹⁴⁶ Kuzai, Hadis no:740, s. 173.

¹⁴⁷ Kuzai, Hadis no:357, s. 83.

Bu dönem çocuğunda gözlemin, dinlemenin ve denemenin çocuğun öğrenmesinde çok etkilidir. İkrâm etme ve cömert olma hususunda öncelikle anne-baba evde çocuğa örnek olmalıdır. Gelen misafirlere ikramın çocuğa yaptırılması, çocuğun yaptığı gözlemin denemesinin gerçekleştirilmesi anlamına gelecektir. Bu davranışı büyükleri tarafından takdir görünce çocukta mutlu olacak ve davranışı tekrar sergileyebilecektir.

İkrâm eden kimse cimrilik yapamaz. Allah Resulü, “Bir kimse hem mü'min hem cimri olamaz.”¹⁴⁸ buyurarak sahip olduklarını diğer insanlardan esirgemenin bir mü'minde bulunmaması gereken bir durum olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Muhammed cimri ile cömerdin durumunu şu hadiste bize anlatmaktadır. “Cimri ile cömerdin durumu, göğüsleri ile köprücük kemikleri arasına zırh giyinmiş iki kişinin durumuna benzer. Cömert, sadaka verdikçe, üzerindeki zırh genişler, uzar, ayak parmaklarını örter ve ayak izlerini siler. Cimri ise, bir şey vermek istediğinde zırhın halkaları birbirine geçer, onu sıkıştırır; genişletmek için ne kadar çalışsa da başaramaz.”¹⁴⁹

Hz. Muhammed, fakirin yardımına koşan cömert kimsenin gönlünde huzur, meydana geleceğini bildirmektedir. Adeta boğazına sarılıp kişiyi sıkıştıran duygular zırhı, cömert kimse için yumuşar genişler ve hatta bütün ayıplarını örten koruyucu ve çok rahat bir elbise haline dönüşür. Cömertlik sayesinde görünür ve görünmez ayıplarının örtülmüş olmasından dolayı son derece mutlu olur. Cimri, çevresindeki yardıma muhtaç insanlara karşı duyarsız ve katı davranan kimsedir. Adeta kendisini demir zırhla koruma altına almıştır. Arada bir birilerine yardım etmeye niyetlenecek olsa, kendisini cimrilik duygularının yoğun baskısı ve sıkıştırması altında hisseder. Üzerindeki zırhın halkaları birbirine iyice kenetlenmiş kimsenin, biraz rahatlamak için onu açmaya çalışıp başaramadığı gibi cimri de, cimrilik duygularının baskısından kurtulup da iyilik yapamaz. Gönlünde başkalarına yardım etmiş olmanın

¹⁴⁸ Nesai, Cihad 8.

¹⁴⁹ Buhari, Cihad 89; Zekat 28, Talak 24; Libas 9, Müslim, Zekat 76-77.

huzur ve rahatlığını yaşayamaz. Eli bir türlü iyiliğe uzanamaz. Onun için bu, ıstırap ve cezadır.¹⁵⁰

Bu hadis soyut olan bir konuyu somutlaştırarak bize anlatmaktadır. Somut düşünme çağına ulaşmış olan okul çocuğu, cömert olmanın insana ne kadar huzur ve mutluluk verdiğini rahatlıkla anlayabilecektir. Eli açık olmak güzel olmakla birlikte Hz. Muhammed “Eli açık olmanın belası başa kakmaktır.”¹⁵¹ buyurarak yapılan iyiliklerin insanları rencide edecek şekilde söylenmemesi gerektiğini belirtmiştir. Okul çağında çocukların birbirlerinin açıklarını kullandıklarını göz önünde bulundurursak bu ilkenin de çocuğun davranışlarına yön vereceğini söyleyebiliriz.

Hiz. Muhammed, “Bir kimse akrabalık bağı ve sadaka gayesiyle cömertlik kapısını açtı mı, Allah da onun bolluğunu artırır.”¹⁵², “Kesenin ağzını sıkma! Allah da sana sıkarak verir!” diyerek cömertliği teşvik ederken,¹⁵³ “Cömertliğin varmaması gereken nokta, israftır.”¹⁵⁴ buyurarak cömert olmanın müsriflik yapmayı gerektirmediğini, aksine cömert insanın aynı zamanda tutumlu olması gerektiğini söylemiştir. Günümüzde her türlü isteğinin yerine getirilmesini istemek, çocuklar tarafından alışkanlık haline getirilmektedir. Ancak okul çağında, çocuktaki maymun iştahlılık azalmaya başlar. Eğer gelişimi düzenli devam ediyorsa çocuğun isteklerini kontrol edebilmesi, güzel örnekler sunularak gerçekleştirilebilir.

Bu dönemde empatiyi öğrenmeye başlayan çocuğa, “Yaşından dolayı bir ihtiyara hürmet edip, saygıyla ikram eden bir genci Allah, yaşlılığında ona böylece davranacak kişilerle karşılaştırır.”¹⁵⁵ hadisi, etrafındaki ya da ailesindeki büyükleri örnek gösterilerek anlatılabilmektedir. Bu konuda özellikle anne-babanın örnek model

¹⁵⁰ en-Nevevi, “*Riyazu’s Salihin*”, çev. M. Yaşar Kandemir, İ. Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yayınları, İstanbul, 1997, c. III, s. 388-389.

¹⁵¹ Kuzai, Hadis no:72, s. 21.

¹⁵² Kuzai, Hadis no:728, s. 169.

¹⁵³ Buhari, Zekat 21; Müslim, Zekat 88.

¹⁵⁴ Kuzai, Hadis no:68, s. 20.

¹⁵⁵ Kuzai, Hadis no:702, s. 162.

olması önemlidir. Örnek alma insanda bulunan çok güçlü bir yetenektir. İnsan örnek alma yeteneği sayesinde yaşantısında gerek duyduğu sevme, yazma, elde etme gibi davranışları öğrenmektedir. Anne-baba bu durumda olumlu örnekler oluşturmalıdır. Çocuğa, bugün için hiçbir şeye muhtaç olmayan ancak yarın kendisinin de birçok şeye muhtaç olacağı, dolayısıyla bugün yapacaklarının aynı şekilde ileride başına geleceği örnek davranışlara gösterilerek küçük yaştan itibaren paylaşmanın öğretilmesi sağlanabilir.

İkram edenle birlikte ikram edilen de paylaşmaktadır. O ikram edene karşı duygusunu paylaşacaktır. Bu konuyu şu hadis açıklamaktadır. “Bir gün Hz. Muhammed ev halkından ekmekle birlikte yiyeceği bir katık istedi. Onlar da: “Evde sirkeden başka bir şey yok.” dediler. Rasulallah onu getirmelerini söyledi. Sonra da: “Sirke ne güzel katık, ne güzel katık!” diyerek yemeğini yemeye başladı.”¹⁵⁶ Bu hadiste Hz. Muhammed kendisine ikram edilen şeyin ne olduğuna bakmaksızın ikram edene teşekkür edilmesi gerektiğini, ikramın tenkit edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Okul çağı çocuğu bu dönemin başından itibaren tenkide başlamakta, özellikle başkalarının sahip olduklarını tenkit etmektedir. Bu durumun olmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Cömert olmak, paylaşmak ilk bakışta kişinin sahip olduğundan birçok şeyin eksildiği izlenimini vermektedir. Aslında cömertlik insanın sahip olduklarını eksiltmez aksine artırır.

3.2. PAYLAŞMANIN ELDEKİ VARLIĞI EKŞİLTMEK YERİNE KORUYUCU BİR UNSUR OLMASI

Yaratılış gereği insan, önce kendi ihtiyaçlarını karşılamak, kendini sosyal, biyolojik, maddi olarak tatmin etmek, daha sonra ise diğer insanları düşünmeye eğilimli olarak yaratılmıştır. Birey kendi hayatını birçok yönden garanti altına aldıktan sonra başkalarını düşünmeye başlamaktadır. Bu durum insanın elindekini

¹⁵⁶ Müslim, Eşribe 167-169; Ebu Davud, Et'ime 39.

paylaşmasına mani olabilmektedir. Ancak Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. “Sadaka vermekle kişinin malı eksilmez.”¹⁵⁷

Allah tarafından yaratılan insan geçici olan dünyada büyük bir sınavdan geçmekte ve sonucunda mükafat veya ceza ile karşılaşmaktadır. Bu sınama farklı şekillerde tezahür etmektedir. Hz. Muhammed “Bir malı vermek, bir imtihan biçimidir/verme zorluğuyla imtihandır; elde tutup vermemek/cimrilikle tutmak da, başka tür bir sınama şeklidir.”¹⁵⁸ buyurmaktadır. Kişi yaşamı boyunca dünya hayatında hem maddi hem de manevi kazanımlar sağlamak için çaba harcamaktadır. Bu çabayı harekete geçiren unsurlardan biri sahiplenme güdüsüdür. Sahiplenme, adalet ve ahlak yasalarını çiğnemeksizin, kişi ve nesne arasında, kişiye, nesneyi özgür kullanması ve ona sahip olmasına izin verirken bunu başka herhangi biri için yasaklayan bir ilişki olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda insanın sahiplenmesi, kazanımlarına sahip çıkması çok doğaldır. Ancak, insan sahiplenmeyi her şeyin üstünde tutarak yaşamak için her şeye sahip olması gerektiği gibi yanlış bir düşünceye kapılmaktadır.¹⁵⁹

Bu durumda da insan, sahip olmayı amaç haline getirmekte ve bunları diğer insanlarla paylaşma noktasında üzerine düşeni yapmaktan geri durmaktadır. Halbuki toplum içinde yaşamak zorunda olan insanın diğer insanlara her zaman ihtiyacı vardır. İnsanların birbirine muhtaç olma durumu, başkalarıyla paylaşmayı zorunlu kılar. Bunu idrak edemeyen insanda, hem diğer insanlarla olan ilişkilerinde hem de yaratıcısıyla olan bağlarında bu duygusunun tesirleri görülür.¹⁶⁰

“Söyleyin! Hangi hastalık, cimrilik hastalığından daha büyük olabilir ki...”¹⁶¹ buyuran Hz. Muhammed, kişinin sahip olduklarından diğer insanlara veremeyişini

¹⁵⁷ Süleyman er-Rudani, “*Cem’ul-fevaid*”, çev. Naim Erdoğan, Ankara, 1996, c.2, hadis no:2799.

¹⁵⁸ Kuzai, Hadis no:110, s. 29.

¹⁵⁹ Muhiddin Okumuşlar, “*Fitrattan Dine*”, s. 111.

¹⁶⁰ Muhiddin Okumuşlar, “*Fitrattan Dine*”, s. 112.

¹⁶¹ Kuzai, Hadis no:237, s. 59

bir hastalık, insandan giderilmesi gereken bir rahatsızlık olarak nitelemektedir. Birçok mala, mülke sahip olan birey, malından verdiği zaman malının eksileceğini sanır. Halbuki onu elde etmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bir çırpıda da bu emeklerini diğer insanlarla paylaşmak istemez.

Okul öncesi dönemde çocukta başlayan kıskançlık, sahip olduğunu paylaşamama, okul çağında da devam etmektedir. Bu kıskançlık anlayışı hem aileye karşı, hem de okulda yeni edinilen arkadaşlarına karşı geçerlidir. Okul çağındaki çocuk sahip olduğu oyuncakını, okula götürdüğü beslenmesini ya da hikaye kitabını paylaşmak istemeyebilir. Bu durumda, çocuğa bunu öğretebilmenin en güzel yolu oyundur. Çocuk oyun sayesinde paylaşmayı öğrenebilir. Oyun oynamayla işbirliğini kavramaya başlar. Oyunu tek başına oynamadığı için insanların birbirine ihtiyacı olduğu fikrini algılamaya başlar. Dolayısıyla paylaşma özelliğini yavaş yavaş kazanmaya başlamış olur.

Hz. Muhammed, Allah'ın kıyamet gününde konuşmayacağı, yüzlerine bakmayacağı, kendilerini temize çıkarmayacağı ve acıklı bir azap vereceği üç kişiden birinin yolculuk sırasında ihtiyacından fazla suyu olup da onu öteki yolculardan esirgeyen kimse¹⁶² olacağını ifade etmiştir. Yani bu hadiste kişinin sahip olduğu bir bardak suyu azalır endişesiyle diğer bir kişiyle paylaşmamasının Allah tarafından acıklı bir azapla cezalandırılacağı anlatılmaktadır. Tersine çevrilebilirlik özelliğini okul çağında kazanan çocuk, bu durumun tersini düşünerek, “Demek ki ben bir bardak suyumu arkadaşım ile paylaşırsam Allah'tan büyük bir ödül alabilirim.” şeklinde düşünürse, bu davranışı öğrenip uygulamaya geçirme şansını bulacaktır.

Paylaşmak, kişinin sahip olduklarını eksiltmediği gibi, onları koruma altına da alır. Bir hadiste “Her sabah iki melek iner. Biri: “Ya Rabb! İyilik edene malının karşılığını ver.” der. Diğeri de: “Ya Rabb! Cimrilik edenin malını telef et.” diye dua eder.”¹⁶³ Diğeri bir hadiste de “Zekatın verilmemesi malları ifsat eder.”¹⁶⁴

¹⁶² Buhari, Müsakat 10, Şehadet, 22, Ahkam 48.

¹⁶³ Buhari, Zekat 27; Müslim, Zekat 57.

buyrulmuştur. İnsanlar elde ettiklerinden bu dünyada buna ulaşamayan, kazanamayan ve muhtaç olan insanlara bir miktar vermelidirler. Bunu yaptıklarında, Allah onların mallarının bereketini arttırarak koruma altına alacağı gibi, diğer insanların elde etmesiyle belki de sahip olamasalar göz koyup farklı yollardan elde etme çabasına girerek o kişilerin mallarının tehlikeye girmesi bu şekilde önlenip koruma altına alınmış olacak.

3.3. BİLGİ PAYLAŞIMI

İlim öğrenme hayat boyu devam eden bir süreçtir. Kişi doğumundan ölümüne kadar her an bir şeyler öğrenerek hayatına devam etmektedir. İslam, bilgiye, bilginin paylaşımına çok önem vermiş ve bilgiyi öğrenme, öğretme ve onunla meşgul olmanın kişiye iyilik kazandıracığından, bunun yanında bilgiden uzak kalmanın ise kişiyi birçok güzel davranışı öğrenme ve ortaya koyma şansından mahrum edeceğini belirtmiştir. Bir hadiste Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır. “En üstün sadaka, bir müslümanın ilim öğrenmesi ve sonrada öğrendiği ilmi müslüman kardeşlerine öğretmesidir.”¹⁶⁵

İlim, yalnız ferdin tekamülünde değil, toplumun ve hayatın şekillenmesinde, medeniyetin, sanatın, tekniği, kültürün, geleneğin ve ahlaki değerlerin oluşmasında da oldukça önemli bir rol oynamaktadır.¹⁶⁶ Allah, Hz. Muhammed’e gönderdiği ilk vahiyde “Oku!”¹⁶⁷ emriyle başlayarak ilmin, okumanın, öğrenmenin önemine temel bir vurgu yapmıştır.

Paylaşmanın yönlerinden bir tanesi de, kişinin sahip olduğu, hayatı kolaylaştıran, insanları hem bu dünyada hem diğer dünyada mutluluğa ulaştıran, insanı diğer varlıklardan ayıran ilmin, bilginin paylaşımıdır. Peygamberlerin en temel

¹⁶⁴ Cem’ul-fevaid, c.2, hadis no:2686.

¹⁶⁵ İbni Mace, Mukaddime 3.

¹⁶⁶ Musa Bilgiz, “Kur’an’da Bilgi”, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 13.

¹⁶⁷ Alak, 96/1

görevi olan tebliğ de, Allah'tan aldıklarını kullarla paylaşarak onların doğruya, huzura ve mutluluğa ulaşmalarını sağlamak için yapılan en önemli paylaşımdır.

Günümüzde ilmin paylaşılması dediğimizde tabii olarak hemen aklımıza eğitim ve okul gelmektedir. Eğitim çağın şartlarını ve toplumun yapısını göz önünde bulundurarak yapılması gereken her türlü iyileştirme ve ıslah faaliyetlerinin toplamıdır. Bu yüzden hayatın hiçbir aşamasında kesintiye uğratılmamalıdır. Çünkü dinin emir ve yasakları, toplumların ahlaki, sosyal ve kültürel değerleri, sadece belirli yaş veya konumdaki insanları veya muayyen zamanlara özgü değil, her yaştaki insan ve dönem için gereklidir. Hal böyle olunca da değerleri insanlara aktaracak ilim, irfan kurumlarının da kesintiye uğramaması gerekir.¹⁶⁸

İlmin paylaşılmasında tek taraflı bir durum söz konusu değildir. İlmin sahibi ve ilmi öğrenmeyi talep eden kişi olmak üzere iki taraflı bir süreçtir. Bu sürece katılanların her iki tarafı da iyilik kazanmada eşit duruma sahiptirler. Hadiste öğrenen ve öğreten olunması, bunların dışında kalınması durumunda ise kişinin ziyanda olduğu ifade edilmektedir. Başka bir hadiste “Dünya ve onun içinde olan şeyler değersizdir. Sadece Allah'ı zikretmek ve O'na yaklaştıran şeylerle, ilim öğreten alim ve öğrenmek isteyen öğrenci bundan müstesnadır.”¹⁶⁹ buyrulurak bu konuda ki hassasiyet dile getirilmiştir. Bu durum sadece okul için değil, kişinin hayatın her döneminde bir şeyler öğrenip bu bilgiyi paylaşabileceği, bundan geri durması durumunda da hayatında yeniliklerin, güzelliklerin ortaya çıkmayarak yaşamın faydasız donuk bir hal alacağı ifade edilmektedir.

Okul çağı çocuğu artık aileden ayrılmış ve okul hayatına başlamıştır. Onun için en önemli unsur, gelişim dönemi gereği arkadaşları, ailesi ve öğretmenleri tarafından takdir edilmesidir. Bunun da en etkili yolu okulda sağlayacağı başarıdır. Bu dönemde çocuk, okumayı öğrenerek, yeni arkadaşlar edinerek ve okula uyum sağlayarak başarılı olma gayreti içerisinde. Bunları yapabilmesi için öğretmeniyle, arkadaşları

¹⁶⁸ Musa Bilgiz, “Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri”, Beyan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 35.

¹⁶⁹ Tirmizi, Zühd 14. Ayrıca bkz. İbni Mace, Zühd 3.

ile sürekli paylaşım içerisinde olması gerekmektedir. İşte bu noktada hem anne babanın hem de öğretmenin çocuğu övmesi, onu takdir etmesi önem arz etmektedir. En etkili eğitim yöntemlerinden biri çocuğu övmektir. Takdir çocuğun ruhunda ve davranışlarında etki bırakır ve onu başarılı olmaya sevk eder.¹⁷⁰

Bu dönemde öğretmen figürü çocuk için çok önemlidir. Çünkü çocuk özdeşim kurmakta, öğretmeni kendine örnek olarak almaktadır. Bir hadiste Hz. Muhammed, “Kim birine bir ilim öğretirse, onunla amel edenin ecrinin bir mislini yapanın ecrinden hiçbir şey eksiltmeksizin alır.”¹⁷¹ buyurmaktadır. Öğretmenin çocuğa bilgiyi öğretmesi, çocukla paylaşmayı en üst düzeyde gerçekleştirmesi, bununla birlikte anlattıklarını kendi davranışlarında da göstermesiyle bu dönem çocuğuna güzel örnek oluşturulacak, çocuğun öğrenmesi kolaylaşıp davranışın içselleşmesi sağlanabilecektir.

Hz. Muhammed “Hangi iyiliğin başkasına ulaşmasını engellemek helal değildir?” sorusuna, “Bilginin başkasına ulaşmasını engellemek helal değildir.”¹⁷² cevabını vermiştir. Okul döneminde çocuk bilgi toplama ve yetişkinler dünyasına karşı bir merak sahiptir. Bunun için süreklilikli gözlemler yapmaya çalışır. Bu durumda gerek anne-babanın, gerek diğer büyüklerin gerekse öğretmenlerin çocuğun bu merakına engel olmamaları, aksine ona doyurucu bilgileri vererek bu noktada paylaşımcı bir tavır sergilemeleri gerekmektedir. “Bilgisizliğin çaresi soru sorarak öğrenmektir.”¹⁷³ diyen Hz. Muhammed öğrenme noktasında talep eden kimsenin de soru sorarak bilginin öğrenilmesinde önemli bir unsuru gerçekleştirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yine “Bir kimseye bildiği bir konu sorulduğunda cevap vermezse, kıyamet gününde ağzına ateşten bir gem vurulur.”¹⁷⁴ hadisi de bilginin her durumda

¹⁷⁰ Musa Bilgiz, “Hayırlı Evlat Yetiştirmenin Temel İlkeleri”, s. 47.

¹⁷¹ Cem’ul-fevaid, c. 1, hadis no:204,s. 54.

¹⁷² Kuzai, Hadis no:516, s. 118.

¹⁷³ Kuzai, Hadis no:218, s. 253.

¹⁷⁴ Tirmizi, İlim 3. Ayrıca bkz. Ebu Davud, İlim 9; İbni Mace, Mukaddime 24.

paylaşılması, soruların cevapsız kalmaması noktasında önemli bir uyarıyı oluşturmaktadır.

Günümüzün küreselleşen dünyasında, bilgiyi paylaşmanın ve eğitimin temel hedefinin maddi kazanç sağlamak olduğu gibi bir algı vardır. Ancak Rasulallah, “Kim kendisinde Allah'ın rızası aranan bir ilmi sadece dünyalığa sahip olmak için öğrenirse, o kimse kıyamet gününde cennetin kokusunu bile duyamaz.”¹⁷⁵ buyurmuştur. Okul çağı çocuğu artık parayı, maddiyatı anlamaya başlamaktadır. Aile ve okul olarak elde edilecek ilmin, bilginin öncelikle Allah rızasını hedeflemesi gerektiği, maddiyatın ise daha sonraki planda düşünülmesi gerektiği, önemli olanın “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”¹⁷⁶ ayetinde ifade edildiği gibi bilmenin, öğrenmenin kişiyi diğer bilgisiz insanlardan ayırması olduğunu belirtmek gerekmektedir.

İslam'da ilmin paylaşılması dediğimiz zaman ilk olarak Allah'ın kitabı Kur'an'ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadisleri gelmektedir. Bu konuda Hz. Muhammed “Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir.”¹⁷⁷, “İslam, garip olarak başlamış ve başladığı gibi tekrar garipliğe dönecektir. Ne mutlu o gariplere! Denildi ki “Ya Rasulallah garipler kimlerdir?” şöyle buyurdu: “Onlar sünnetimi / uygulamalarımı diriltip hayata geçirenlerdir ve onu Allah'ın kullarına öğretenlerdir.”¹⁷⁸, “Bir ayet de olsa benden bir şey nakledin.”¹⁷⁹ hadisleriyle Kur'an'ın ve sünnetin paylaşımına, insanlara anlatılmasına vurgu yapmıştır. Okul döneminde çocuk işine yarayan bilgileri kolay öğrenmekte ve davranış haline getirmektedir. Eğer Kur'an'dan ve hadislerden çocuğun gelişim seviyesine uygun olarak ayetler ve hadisler çocuğa anlatılırsa hayatında kullandığı ve işine yaradığı için bu bilgiler çocuk tarafından içselleştirilebilir.

¹⁷⁵ Ebu Davud, İlim 12. Ayrıca bkz. İbni Mace, Mukaddime 23.

¹⁷⁶ Zümer, 39/9.

¹⁷⁷ Kuzai, Hadis no:401, s. 93.

¹⁷⁸ Kuzai, Hadis no:119, s. 30.

¹⁷⁹ Kuzai, Hadis no:306, s. 71.

“Alimin abide üstünlüğü, benim sizin en aşağı derecede olanınıza üstünlüğüm gibidir.” ve “Şüphesiz ki Allah, melekler, gök ve yer ehli, hatta yuvasındaki karınca ve balıklar bile insanlara hayrı öğretenlere dua ederler.”¹⁸⁰ Hadisleri ilmi öğretenleri öven, onların değerlerini ifade eden güzel sözlerdir. Çocuk bu dönemde duanın ne olduğunu bildiği için insanlara güzel olanı öğretmeninin ne kadar doğru bir davranış olduğu anlayabilecektir. Bununla beraber “İnsanların, kıyamet günü en çok azap çekecek olanı, Allah’ın ilminden kendisini yararlandırmadığı alimdir.”¹⁸¹ Hadisi de başkalarına anlatmanın yeterli olmadığı aynı zamanda kişinin anlattıklarını uygulaması gerektiği bilgisini bize vermektedir.

3.4. NEYİ PAYLAŞACAĞINI BİLME HUSUSUNDA SEÇİCİ OLMAK

Toplumsal hayat, insanlara birbirine karşı sorumluluklar yüklemektedir. Bireylerin yaptıkları davranışların sadece kendilerini etkilemediği aynı zamanda birlikte yaşadığı insanları da her yönden etkileyebildiği günümüz dünyasında çok açık bir şekilde görülmektedir. Yapılan yanlışların düzeltilmemesi, yapanların ikaz edilmemesi tüm toplumu etkilemekte ve bundan tüm insanlık zarar görmektedir. Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmaktadır.

“Canım elinde olan Allah’a yemin ederim ki, ya iyiliği (maruf) emir ve kötülükten (münker) men edersiniz, yahut Allah size azap (toplumsal kargaşa ve kaos) gönderir. Sonra Allah’a yalvarırsınız da duanız kabul edilmez”¹⁸²

Maruf, İslam’ın iyi olarak kabul ettiği ve Allah’a taatin içinde saydığı her şeydir. Münker ise, bunun zıddı olup, İslam’ın iyi saymadığı, dinin emirlerine aykırı bulduğu ve Allah’a karşı masiyet olarak gördüğü şeylerdir. Kötüler ve kötülüklerle bir olmamak, onlara hoşgörü göstermemek ve kötülüğe karşı müsamahalı olmamak dinimizin temel prensiplerindendir. Burada bilinmesi gereken en önemli nokta,

¹⁸⁰ Tirmizi, İlim 19.

¹⁸¹ Kuzai, Hadis no:108, s. 28.

¹⁸² Tirmizi, Fiten 9..

kötüyü ve kötülüğü tasvip etmeme gereğidir. Kötülerle kurulacak ilişki, onları kötülüklerinden vazgeçirme gayesi taşımalıdır.¹⁸³

İyiliklerin paylaşılmasıyla ilgili okul çağı çocuğunda öncelikle dil gelişiminden faydalanılmalıdır. Bu dönemde okuma-yazmayı öğrenmesi çocuğun daha fazla kelime öğrenmesine yardımcı olur. Bir önceki döneme göre çocuk az konuşmasına rağmen kelime hazinesi iki katına çıkmaktadır. Çocuklar düşüncelerini de daha fazla kelimelerle belirtmeye başlarlar. Çocukla olan iletişimizde sıkça iyi ve iyiliklere ait kavramlar kullanarak çocuğun bunları öğrenmesini sağlayabiliriz. Ayrıca bu dönemde, çocuk kendisine anlatılan olayları, konuları yeni bir biçime sokarak, öğrendiği yeni kelimelerle farklı bir şekilde ifade etmeye de başlar.

Bunun yanında yedi yaş çocuklar için temyiz yaşıdır. Bu yaştan sonra çocuklar iyi- kötü ayırımına ulaşmaktadırlar. Aynı zamanda bu dönemde çocuk odaklaşmadan uzaklaşır ve olayları tüm yönleriyle değerlendirmeye başlar. Ailesinde, okulda, arkadaş çevresinde ortaya çıkan kötü davranışları fark eder ve bu davranışları değişik yönlerden analiz eder. İşte çocukta var olan bu özellik sayesinde okulda veya aile içerisinde uygun öğrenme ortamları hazırlanarak çocuğun iyi davranışların yapılmasının insanlara söylenmesi gerektiği, kötü davranışlarının yapılmamasının telkin edilmesi gerektiğini öğrenebilir. Özellikle görsel materyallerden ya da kitle iletişim araçlarından yararlanarak bu gerçekleştirilebilir. Bu sayede müdahale etmesi uygun olan durumlarda gerekli davranışı ortaya koyması sağlanabilir.

“Allah'ın çizdiği sınırları aşmayarak orada duranlarla bu sınırları aşip ihlal edenler, bir gemiye binmek üzere kur'a çeken topluluğa benzerler. Onlardan bir kısmı geminin üst katına, bir kısmı da alt katına yerleşmişlerdi. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçiyorlardı. Alt katta oturanlar:

“Hissemize düşen yerden bir delik açsak, üst katımızda oturanlara eziyet vermemiş oluruz.” dediler.

¹⁸³ en-Nevevi, c.2, s. 69.

“Şayet üstte oturanlar, bu isteklerini yerine getirmek için alttakileri serbest bırakırlarsa, hepsi birlikte batar helak olurlar. Eğer bunu önlerlerse, hem kendileri kurtulur, hem de onları kurtarmış olurlar.”¹⁸⁴

Bu hadis, iyi ve kötü kavramının somutlaştırılarak anlatılmasını sağlamaktadır. Somut işlemler döneminde olan okul çağı çocuğu, bu hadiste, geminin su almak için delinmesi halinde hem alttakilerin hem üsttekilerin birlikte batacağını anlayabilecektir. İşte bu dönem çocuğuna olayları bu şekilde somutlaştırarak anlatabilsek, çocuk yanlış yapanı uyarmadığında yapılan yanlıştan kendisinin de zarar görebileceğini anlayabilecektir.

İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak öncelikle kişinin kendisi için gerekli olan bir özelliktir. Allah, “Kitabı okumakta olduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi nasıl unutursunuz? Artık aklınızı başınıza almayacak mısınız?”¹⁸⁵ buyurmuştur. Hz. Muhammed de kıyamet gününde insanlara iyiliği emredip kötülükten nehyeden ama kendisi bunları yapmayan bir kimsenin cehenneme gideceğini bize bildirir.¹⁸⁶

Bunu yapacak kimselerin önce bu emir ve yasaklara kendilerinin uyması gerekmektedir ki diğer insanlara tesiri olabilsin. Bunu gerçekleştiren kimselerin nezaket, iyi muamele, yumuşak davranış, merhametle yaklaşma gibi temel vasıflara sahip olmaları gerekir. Özellikle sorumluluğu altında olan kimseleri uyarmak önemlidir. Anne-babaların birbirlerini ve çocuklarını, öğretmenlerin öğrencilerini önceleyerek bu paylaşımı gerçekleştirmeleri gerekir.

İyilik karşılıklı olma durumuna bağlı değildir. İnsan iyiliği karşılığında iyilik bulmak için değil sadece iyi davranmanın kendisi adına gerekli olduğu için yaparsa erdemli olur. Bu hususta Hz. Muhammed şöyle buyurur. “İyiliğe layık olsun olmasın, herkese iyilik edin. Eğer yapılan iyilik layığını bulmuşsa, zaten o, ona layıktır.

¹⁸⁴ Buhari, Şirket 6; Şehadet 30. Ayrıca bkz. Tirmizi, Fiten 12.

¹⁸⁵ Bakara, 2/44.

¹⁸⁶ Buhari, Bed’ül-halk 10, Müslim, Zühd 51.

Layığını bulmamışsa da, sen o iyilik ehlinden olursun.”¹⁸⁷ İnsanlar “ Biz iyilik edene iyilik ederiz. Bize kötülük edene de kötülük ederiz.” diyebilirler. Bu yanlış bir tutumdur. Eğer insan iyiliğin karşılığını bekleyerek davranış sergilerse psikolojik açıdan yıpranır ve rahat olamaz. Aynı zamanda yaptığı iyiliğin sanki kendi menfaati için yapmış olduğu durumu da ortaya çıkacaktır. Olması gereken iyiliği her daim yapmak ve emretmek, buna mukabil kötülük görsek bile insanlara karşı kötülük yapmamaktır.¹⁸⁸

“İyiliğe yol gösteren onu yapan gibidir.”¹⁸⁹ “Hayırlı bir işi yapmak kadar buna öncülük etmek de önemlidir. İyiliğe öncülük etmek sözle, davranışla, işaretle veya yazmak suretiyle de olabilir. Öncülük edene sevap verilmesi, iyilik yapanın sevabından bir şey eksiltmez.¹⁹⁰ Akran grubunun önemli olması okul çağında çocuğun grup içerisinde arkadaşlarının yaptıklarını kabullenmesini, onlar gibi davranmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla iyiliğe yol göstermesini öğrenen, arkadaşlarını kötülükler konusunda uyarabilen çocuk akran grubuna öncülük etmiş olacaktır.

“Hem kendini hem de toplumu düzeltmeye çalışan iyi arkadaş, güzel koku satıcısına benzer; kokusundan sana vermese de, hoş kokusu üzerine siner. Kötü arkadaş da körük kullanan demirciye benzer; üzerini yakmasa bile, dumanı seni rahatsız eder.”¹⁹¹ Okul çağında olan çocuk bu hadiste bahsedilen güzel koku ve duman örneklerinden hareketle iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmanın gerekliliğini kolaylıkla anlayabilecektir. Çünkü, hem somut işlemler döneminde olması, hem de akran gruplarında işbirliği içinde arkadaşlıklar kurması yapması gerekeni anlamsında ona yardımcı olacaktır.

¹⁸⁷ Kuzai, Hadis no:270, s. 65.

¹⁸⁸ Muhiddin Okumuşlar, “Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi”, Yediverenkitap, Konya, 2007, s. 193-196.

¹⁸⁹ Kuzai, Hadis no:414, s. 95

¹⁹⁰ en-Nevevi, c. 2, s. 30.

¹⁹¹ Kuzai, Hadis no:753, s. 177.

İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak insanların ancak birbirlerini sevmesi, birbirlerine değer vermesi durumunda gerçekleşecek bir davranıştır. Aralarında soğukluk, kırgınlık olan insanların bunu yapmaları zordur. İşte insanlar arasındaki kırgınlıkları gidermenin yollarından bir tanesi hediyeleşmedir.

3.5. BİREYLERARASI PAYLAŞIMDA HEDİYELEŞMENİN ÖNEMİ

Kişiler arası ilişkilerde hatırlamak, hatırlanmak bireylerin birbirine karşı verdiği önemin en büyük göstergesidir. Başkası tarafından düşünüldüğünün, dikkate alındığının bilinmesi kişiyi mutlu eden, o kişiye karşı olan sevgi ve saygısını artıran bir durumdur. Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. “Hediyeleşiniz ki; sevginiz artsın.”¹⁹²

İnsanların birbirlerini sevindirmek, mutlu etmek için verdikleri armağana hediye denir. Hediyeleşme, bireylerin birbirlerine karşı olan sevgilerini, birbirlerine verdikleri değeri ortaya koyan bir davranıştır. Hz. Muhammed “Hediyeleşiniz. Çünkü hediye kin ve öfkeyi siler.”¹⁹³, “Hediye kusurları görülmez ve duyulmaz eder.”¹⁹⁴ buyurarak, insanların hediyeleşme sebebiyle, daha önce aralarında oluşmuş olan kırgınlıkların, kinin yok olacağını ve birbirlerine olan bakışlarında olumlu etkiler ortaya çıkacağını söylemektedir.

Hediyeleşme özellikle çocuğun eğitiminde etkili bir yöntem olarak kullanılabilir. Çocuk bir ödevi yaptığında, güzel bir davranış sergilediğinde ona hediye vermek, çocuğun bu davranışının kalıcı hale gelmesini sağlayabilir. Ancak hediye beklenmedik, önceden söz verilmeksizin olması gerekir. Aksi takdirde çocuk sergilediği her davranışın, yaptığı her güzel işin ardından hediye bekler hale gelir. çocuca güzel davranışı, yararlı işleri bir beklentiye sahip olmadan

¹⁹² Buhari, Edebü'l-Müfred 208.

¹⁹³ Kuzai, Hadis no:333, s. 77.

¹⁹⁴ Kuzai, Hadis no:982, s. 231.

yapması gerektiği ifade edilmelidir. Şayet böyle olmazsa ileride bir makama ulaşınca halka hizmet etmekten rüşvet beklentisine girecektir.¹⁹⁵

Hz. Muhammed “Hiç kimse, dostunun hediyesini reddetmesin; şayet bulursa hediyesinin karşılığını versin.”¹⁹⁶ buyurmaktadır. Kişi sevdiği birine bir hediye verdiğinde, karşıdaki kişinin bu hediye küçük, büyük olduğuna bakmadan, maddi açıdan değerli olup olmadığına bakmadan güzel bir şekilde kabul etmesi gerekir. Çünkü verilen armağan hiçbir beklenti içinde olmaksızın kişiye getirilmiştir. Bununla birlikte hediye alan kimselerin de, imkanı var ise buna karşılık vermenin gerekliliği de bu hadiste ifade edilmektedir.

Okul çağında çocuk gözlem yapan, araştırma gayretine sahip, akıl yürüterek sonuçlar çıkarabilen bir yapıya kavuşur. Ailesinde, okulunda ve arkadaş çevresindeki olan olayları gözlemler ve belli sonuçlara ulaşır. Öğretmen müjdeleyici, ödüllendirici olmalıdır. Eğer öğretmen okulda başarılı olan, güzel davranışlar sergileyen çocuklara hediyeler verirse, bunu gören diğer çocuklar da, bu hediyelere sahip olmak isteyecekler, bu tür davranışları onlar da yapmaya gayret göstereceklerdir. Çünkü hediye çocuğu sevindirmek, başarısını artırmak ve kendine olan güveni sağlamak için vazgeçilmez bir güdüleme aracıdır.

Hediye sadece maddi değer taşıyan bir şey olmak zorunda değildir. gerçi bu dönemin başlarında çocuk daha çok maddi hediyelerden hoşlanmaktadır. Hz. Muhammed “Hediyelerin en faziletlisi, bir kulun iştih, öğrenerek, kardeşine öğrettiği hikmetli bir sözdür ki bu bir senelik ibadetten/kulluktan daha hayırlıdır.”¹⁹⁷ buyurarak, hediye maddi olmayan bir şey de olabileceğinin bilgisini bize iletmektedir. Özellikle, takdir edilmeyi ve övülmeyi seven bu dönem çocuğu, kendisinin sevilerek, ilgilenilerek, yaptığı güzel bir davranıştan dolayı tebrik edilerek ödüllendirilmesine önem vermektedir. Dönemin sonuna doğru soyut düşünme

¹⁹⁵ Musa Bilgiz, “Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri”, s. 47.

¹⁹⁶ Kuzai, Hadis no:641, s. 145.

¹⁹⁷ Kuzai, Hadis no:112, s. 29.

özelliğini kazanmaya başlayan çocuk, bu tür manevi hediyelerden çok mutlu olmakta, kendini değerli hissederek başarılı olmaya daha çok motive olmaktadır.

Anne-baba çocuğa hediye verdiği zaman bunu hangi davranıştan dolayı verdiğini ifade etmeli ve bu davranışını beğendiklerini çocuklarına söylemelidirler. Bu şekilde çocukta takdir gören hareketini bilecek ve tekrarlaması daha kolay olacaktır. Bunun yanında dini eğitimde, yapılan güzel davranışlar karşılığında vaat edilen cennet, ebedi mutluluk gibi hediyeler çocuğa söylenmelidir. Çünkü bu dönemin sonlarına doğru çocuk cennet, cehennem, melek, şeytan kavramlarını bilmekte, cennet, melek kavramları iyiyi ve iyilik yapmayı çağrıştırdığından bu örnekler onları iyi davranışlar sergilemeye yönlendirebilecektir.

Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre şöyle dedi: “Ya Resûlallah! İki komşum var. Hangisine hediye vereyim?” diye sordum. “Kapısı sana daha yakın olana ver.” buyurdu.¹⁹⁸

Bu hadis bize hediyeleşme noktasında yakın çevrenin önemini göstermektedir. Kapı bir komşular içli dışlı olurlar. Birbirlerine daha sık gider gelirler. Bunun sonucu olarak da komşusunun sevincini ve üzüntüsünü herkesten önce onlar öğrenirler. Bu sevince ve kedere herkesten önce onlar ortak olurlar. İşte bu sebeple yakın komşuların birbirleri üzerindeki hakları daha fazladır. Hediye verirken kapısı bize daha yakın olanın gözetilmesinin bir gerekçesi budur. Bir diğer gerekçesi de, komşunun evine giren yiyecek, içecek cinsinden şeyleri öncelikle onların görmeleri, komşunun mutfağında pişen şeylerin kokusunu herkesten önce onların almalarıdır. Böylesine bir yakınlık, kapı bir komşuları öncelikle gözetmeyi gerekli kılar. Anne-baba komşuya bir tas yemekte olsa hediye edileceğinde bunu kendisi yaptığı gibi çocuğuna da yaptırabilir. Çocuk bu şekilde yakın çevresinde olanlara hediye verme alışkanlığı kazanabilir. Arkadaşları içerisinde, okulda kendine yakın hissettiği arkadaşlarına küçük hediyeler vererek onları mutlu etmeye çalışabilir. Çünkü bu

¹⁹⁸ Buhari, Şüf'a 3, Hibe 16, Edeb 32.

dönem çocuğu özdeşim kurma özelliğine sahip olduğundan anne-babanın yaptıklarını tekrarlayabilmektedir.

“Ey Müslüman kadınlar! Komşu hanımlar birbiriyle hediyeleşmeyi küçümsemesin! Alıp verdikleri şey bir koyun paçası bile olsa!....”¹⁹⁹ buyuran Hz. Muhammed müslümanları insanların hediyelerini küçümsememeleri noktasında uyarmaktadır. Hediyeleşme bir kimsenin kendine layık bulduğu bir şeyi başkasına vermesi olarak değerlendirilebilir. Burada kişi aslında hatırladığı, değer verdiği bir kimseye her hangi bir şey vermektedir. Bu durumda üzerinde durulması gereken kişinin ne verdiği değil, çok küçük de olsa bir şey vermesidir. İnsanlar ne “bundan da hediye olur mu?” demeli, ne de “Yok artık! Böyle hediye de verilir mi?” diye düşünmemelidir. Hz. Muhammed önemli olanın hediye olarak bir şeyin verilmesi olduğunu ifade etmektedir.

Okul çağı döneminde çocukta kıskançlık devam etmekte, bunun yanında kendini diğer çocuklarla kıyaslayarak eksik olduğu noktalarda açıklarını örtmeye çalışmaktadır. Bu durumda bazen çocuklar arkadaşlarına verdikleri bazı hediyeleri geri isteyebilmekte, kıskançlıklarını ortaya koymaktadırlar. İşte Hz. Muhammed “Kusmuğuna rücu eden köpek gibi hediyesinden dönen kimsenin kötü örneği bize yakışmaz.”²⁰⁰ diyerek verilen hediye geri alınmaması gerektiğini bildirmiştir. Anne-babalar ve öğretmenler bu noktada çocukların kıskanma duygularını en aza indirecek şekilde çocukların durumlarını gözlemeye çalışmalıdırlar.

“Bir gün Hz. Aişe, fakir olması nedeniyle bir hanımın ikramını geri çevirdi. Sonradan bu durumu öğrenen Allah Resulü eşine: “Keşke onun hediyesini kabul etseydin ve karşılık olarak ona daha iyi bir şey verseydin.” dedi.”²⁰¹ Bu hadis insanların içinde olan insan sevgisi ve paylaşma arzusunun fakir zengin ayrımı yapmadığını bize göstermektedir. Demek ki, bir kimsenin maddi gücü az olsa bile,

¹⁹⁹ Buhari, Hibe 1; Edeb 30; Müslim, Zekat 91.

²⁰⁰ Buhari, Hibe 14, 30, Hiyel 14; Müslim, Hibat 5 , (1622); Ebu Davud, Büyu 83,

²⁰¹ Celal Yeniçeri, “Asr-ı Saadet’te Hz.Peygamber’in Şahsi Geçimi”, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, c. I, s. 332.

bir hediye vermek istediğinde bu kabul edilmeli, aynı zamanda bu durum bahane edilerek fakir kimseye daha iyi bir hediye verilerek o mutlu edilmelidir. Okul çağında bir önceki döneme göre daha az konuşan, bunun yanında diğer insanları daha çok dinlemeye başlayan çocuğa fakir olan insanların da hediye verebilecekleri ve bunun reddedilmemesinin önemli olduğu anlatılabilir.

Günümüzde hediyeleşme belli kalıplara oturtulmaya çalışılmakta ve sanki hediyeleşmek belli günlerde zorunluymuş gibi bir düşünce ortaya çıkarılmaktadır. Özellikle kitle iletişim araçlarının etkisiyle bizim inancımızda, kültürümüzde olmayan ama küreselleşmeyle bizlerin de hayatına giren anneler günü, babalar günü, yılbaşı, doğum günleri gibi zaman dilimlerinde insanlar kendilerini hediye almak zorunda hisseder hale gelmektedirler. Hediyeleşme gönülden yapılan bir davranıştır. Bizlerin kültüründe olmadığı halde bir kısım kimseler tarafından bu zaman dilimlerinde yapılan bu tür hediyeleşmeler çocuklarımızı etkilemektedir. Özellikle akran gruplarının görüşlerinin etkili olduğu okul çağı çocuğunda anne-baba ve öğretmenlerin bu duruma dikkat etmeleri gerekir. Hediyeleşmenin illa belli zamanlarda yapılacaksa bunların bizim inancımızla, kültürümüzle uyuşan zaman dilimlerinde yapılması sağlanabilir. Çocuğun mesela dini bayramlarda küçük bir hediye alarak arkadaşlarına ya da akrabalarına vermesi sağlanarak, çocukta oluşabilecek olan bu tür durumlar ortadan kaldırılabilir.

Hediye vermek veya hediye almak özellikle çocukları sevindiren, onların kendilerini değerli hissetmelerini sağlayan bir davranıştır. Çocukların kendilerini değerli hissetmelerini sağlayan davranışlardan biri de selamlaşmadır.

3.6. BİR PAYLAŞIM ÖRNEĞİ OLARAK SELAMLAŞMA

Selamlaşma insanlarla iletişim kurmanın ilk adımıdır. Sözlü iletişim, dil ve dil ötesi olmak üzere iki alt sınıfa ayrılmaktadır. İnsanların karşılıklı konuşmaları dille iletişim kabul edilir. Dille iletişimde kişiler, ürettikleri bilgileri birbirlerine

ileterek anlamlandırır ve paylaşırlar. Dille iletişimde kişilerin ne söylediği, dil ötesi iletişimde ise nasıl söyledikleri önemlidir.²⁰²

Çocukluktan itibaren anadil öğrenme süreci yaşanırken sadece dilin kullanımı, neyin nerede, nasıl ifade edilmesi gerektiği öğrenilmez, aynı zamanda nerede, nasıl hareket edilmesi gerektiği de öğrenilir. Diğer bir deyişle; dil ile birlikte, iletişimde belirleyici rol oynayan, toplumda egemen olan sosyal normlar ve herkes için geçerli olan sosyo-kültürel davranış biçimleri de öğrenilir. Yani dil becerisiyle, davranış becerisi birlikte kazanılır, birlikte gelişir. Bütün bu edinimler insana belirli bir duygu, düşünce ve bakış açısı kazandırır. Bireyler dünyayı o dilin, o kültürün penceresinden görüp algılar ve olayları ona göre yorumlayıp değerlendirir. Belirli durumlarda kullanılan ifadeleri belirleyen, onları standart hale getiren, ilgili toplumun gelenek ve görenekleridir, kültürel yapısıdır. Bu standartlaşma en çok, selamlaşma ve hitap şekillerinde, teşekkür ya da tebrik ifadelerinde, mutluluk veya başarı dilemeyle ilgili söz ve davranışlarda, kendisini gösterir.²⁰³

Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. “Selamı yayın ki, selamet bulasınız.”²⁰⁴ Selam Allah’ın güzel isimlerinden biridir. Selam insanın başkalarına hem dünya hem ahirette saadet dilemesidir. Selam müslümanların parolasıdır. Birbirini tanımayan insanlar birbirlerine selam verip alınca, aralarında ilk anlaşma ve kaynaşma sağlanmış olur. Çünkü her ikisi en büyük müşterekte, din kardeşi olma ortak paydasında buluşmuşlar demektir. Selam dostluğun, kardeşliğin karşısındakine sevgi ve saygı duymanın, mütevazı davranmanın, insanların kalplerini kazanmanın ilk basamağıdır.²⁰⁵ Bu dönemde çocuklar kendilerini Allah’a yakın hissederler. Allah’ı dileklerini kabul eden, onu tehlikelerden koruyan, emirlerini yerine getirdiği durumda isteklerini daha çok gerçekleştiren bir varlık olarak bilirler ve inanırlar. Çocuğa, selam kelimesinin Allah’ın isimlerinden biri olduğu ve bu isimler diğer

²⁰² Muhiddin Okumuşlar, “*Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*”, s. 226.

²⁰³ Ayhan Selçuk, “*Sosyal Bir Davranış Biçimi Olarak Dil*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:17, Konya, 2007, s. 503-507.

²⁰⁴ Tirmizi, Et’ime 45.

²⁰⁵ en-Nevevi, s. 405-440.

Müslümanların selamlanması durumunda Allah'ın bundan hoşnut olacağı ifade edilerek çocuğun selamlaşma davranışını öğrenmesi sağlanabilir.

Okula başlayan çocuk okuma yazma öğrenme çağına gelmiş ve herkesle konuşabilen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla iletişim kurma konusunda temel özelliklerinde bir eksiği söz konusu değildir. Çocuğun öğrenmesini istediğimiz bir şey öncelikle çocuğun diline yerleştirilir, yani anne-baba ve çevre günlük yaşamda bunu konuşur ve kullanırsa çocuk da duyarak zamanla bunu kendine mal edecek ve o da kullanmaya başlayacaktır.

“Enes çocuklara rastladığı zaman onlara selam verir ve: “Rasulallah.a.s. böyle yapardı.” derdi.”²⁰⁶ Hz. Muhammed toplumda küçük büyük ayrımı yapmaksızın herkese selam verir ve verilmesini de isterdi. Çocuklara selam vermek aynı zamanda onlara değer vermektir. Onları bir birey olarak kabul etmektir. İnsan şahsiyeti, kişiliği çocukluktan itibaren oluşmaktadır. Çocukların bu şekilde varlıklarının onlara hissettirilmesi, selam alıp vererek aradaki sevgi ve birliktelik bağlarının kuvvetlendirilmesi, bu sayede çocuğun topluma uyum sağlaması onlarda olumlu kişilik gelişimine büyük katkılar sağlamaktadır. Okul çağında özellikle akran gruplarında çocukların bir araya geldiklerinde, birbirlerini gördüklerinde ya da ayrılırken selamlaşmaları teşvik edilmeli, çocuklarla selamlaşıldığı zaman onlar takdir edilmeli, tokalaşarak ya da başları okşanarak güzel bir davranış yaptıkları belirtilmeli, selam verdiklerinde de en güzel şekilde karşılık verilmelidir. “Bir selam ile selamlandığınız zaman siz ondan daha güzeliyle selam verin.”²⁰⁷ ayeti bizlere yapılan paylaşımın karşılıksız kalmaması ve daha güzeliyle karşılık verilmesinin gerekliliğini bildirmektedir. Selamın karşılığını daha güzeliyle vermek, tam anlamıyla alçak gönüllü, hoşgörülü olmanın ve büyüklenmemenin ifadesidir. Cahiliyenin kötü ahlak modelinde ise, verilen bir selamı almamak, duymazdan gelmek gibi tavırlar karşı tarafa bir üstünlük gösterisi olarak yapılır. Sosyal statü olarak kendinden daha küçük gördüğü kimseleri ezmek, haddini bildirmek gibi çirkin

²⁰⁶ Buhari, İsti'zan 15, Müslim, Selam 15.

²⁰⁷ Nisa, 4/86.

niyetlerle bu tarz davranışlara sık sık başvurulur. İslam'da ise müminler arasında bu tarz bir üstünlük anlayışı, değerlendirme modeli kesinlikle yoktur.

“İman etmedikçe cennete giremezsiniz birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınızda birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim: Kendi aranızda herkese selam veriniz.”²⁰⁸ Sevgi kuru bir sözden ibaret değildir. Seven ve sevilen insan arasındaki dostluk ve kardeşliğin pek çok gerekleri vardır. Sevginin gerekleri yerine getirilmesi zorunlu şeylerdir. Selamlaşma da bu sevginin gereklerindedir. Din kardeşlerine karşı görevlerini yapmayanlar sevginin gereklerini yerine getirmemiş, bu yüzden de mükemmel bir mü'min olma vasfını elde edememiş olurlar. İşte selamlaşma ve aralarında bunu yaymayan insanlar gerçek anlamda iman etmiş sayılmayacaklardır. “Selam bizim dinimizden olanlara bir selamet, esenlik; zimmetimizde yaşayan azınlıklara da bir güven ifadesidir.”²⁰⁹ Bu hadis bize selamın ne kadar da geniş ve önemli bir anlamı olduğunu göstermektedir.

İnsanların Allah katında en makbul olanları, selama ilk başlayanlardır.²¹⁰ Demek ki paylaşımı ilk başlatan, karşısındakine sevgisini ilk ileten kimse diğerine göre daha makbuldür. Aralarında dargınlık, kırgınlık, hata varsa selama ilk başlayan bunları bağışlama büyüklüğünü göstermiş olur. Hayırlı işlerde acele edilmeli.

Herkese selam verip, Allah'a teslimiyeti temin etmen, güzel sözler söyleyip hal-hatır sorman, günahlardan bağışlanmaya vesile olan bir davranıştır.²¹¹ Bu dönemde çocuk selam verip, hal hatır sormanın kötülük ve günahların bağışlanmasına sebep olduğunu bilmesi artık farkına vardığı ve idrak ettiği iyi olanların cennete kötülük işleyenlerin cehenneme gideceği gerçeğini daha iyi kavramasına yardımcı olacaktır. İnsanlarla güzel sözlerin paylaşılması gerektiğine olan inancı da pekişecektir.

²⁰⁸ Müslim, İman 93-94, Tirmizi, Et'ime, 45.

²⁰⁹ Kuzai, Hadis no:447, s. 103

²¹⁰ Ebu Davud, Edeb, 133.

²¹¹ Kuzai, Hadis no:202, s. 49

Günümüzde insanların birbirlerinden uzak bir yaşam sürdükleri, bazen tanıdık olsa bile birbirlerini görmezden geldiklerini bilmekteyiz. Maalesef bu durum çocuklarımızı da etkilemektedir. Halbuki Allah Rasulü bir hadiste, “Bir kimse Rasulallah’a: Müslümanın hangi ameli daha hayırlıdır?” diye sordu. Hz. Muhammed de: “Tanıdık tanımadık herkese yemek yedirmen ve selam vermendir.” buyurmaktadır.²¹² İnanan kişiye düşen ayırım yapmadan tüm müslümanları selamlamasıdır. “Abdullah b. Ömer: Biz sadece selam vermek üzere çarşıya çıkıyoruz; karşılaştığımız herkese de selam veriyoruz.”²¹³ hadisi de herkesle selamlaşmanın, tüm müslümanların birbirleriyle olan münasebetlerinin devam etmesinin önemini vurgulamaktadır.

3.7. SIKINTI ve ÜZÜNTÜ PAYLAŞIMI

Sosyal bir varlık olan insan, hayatının her aşamasında insanlarla etkileşime giren, onlarla bir şeyleri paylaşan bir özelliğe sahiptir. Bu paylaşım sadece belli bir konuyu, durumu kapsamaz. Yaratılış gereği fiziki ve ruhsal olmak üzere iki yapıya sahip olan insan, diğer insanlarla olan paylaşımlarını da bu doğrultuda gerçekleştirir. İnsan doğumundan ölümüne kadar ki geçen zaman diliminde hayatında çok farklı durumlarla karşılaşır. Kimi zaman mutlu, neşeli anlar yaşarken kimi zamanda dertli, hüznü, sıkıntılı dönemler yaşar. İnsan kederli olunca, kederine başkalarının ilgisiz kalmamasını ister. Kederine katılanlar, onunla birlikte üzülenler olduğunu görünce, bir dereceye kadar teselli bulur. Sevinç içinde aynı durum söz konusudur. Sevincine başkalarının katılması ile insanın sevinci bir kat daha artar.²¹⁴

²¹³ Buhari, İman 6, 20; İsti'zan 9, 19; Müslim, İman 63.

²¹³ Malik, Muvatta', Selam 6.

²¹⁴ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, “Din Öğretimi”, Gün Yayınları, Ankara, 1995, s. 105.

“Hastaları ziyaret edin, aç olanı doyurun, esiri kurtarın.”²¹⁵ Hz. Muhammed bu hadiste insanlardan hasta olan kimseleri ziyaret etmelerini istemiştir. Hastalık, kişinin normal yaşantısını etkileyen, kişiyi günlük işlerinden alıkoyan, yapmak istemesine rağmen bireye hayatının günlük akışı içinde devam etmesine müsaade etmeyen bir durumdur. Bu duruma düşen bir kimse normal olarak kendini kötü hissedecek, fiziksel veya psikolojik anlamda her zamanki durumundan daha kötü, daha tatsız, moralsiz bir durumda olacaktır. Hastalık, sıkıntı hali bütünüyle kişinin duygu ve davranışlarını etkileyecektir. Bu durumdayken bireyin vereceği tepkiler çok farklı bir hal alabilir. Çünkü hastalıklar, insana ızdırap verdiği için kişinin psikolojisini etkilemektedir. Normal bir zamanda hiç istemediği bir şeyi hasta iken isteyebilir. Bu dönemde daha hassas olur. Bu durumunun insanlar tarafından bilinmesini ister. İyi gününde yanında olan kişilerin bu zor durumda da onun yanında olmalarını ister. Gelmezler ise onlara kızar, sinirlenir. Onların gelip gelememe durumlarını düşünmez bile. Çünkü onun için önemli olan sahip olduğu sıkıntıyı, derdi paylaşma arzusudur.²¹⁶

Hasta ziyareti, hastanın hal hatırını sormak, gönlünü almak ve gücü yettiğince ihtiyaçlarını karşılamak demektir. Hasta ziyareti konusunda, müslüman, müslüman olmayan, dost düşman, tanıdık tanımadık herkes eşittir.

Başka bir hadiste hasta olan birini ziyaret etmek müslümanın diğer müslümanlar üzerindeki haklarından bir tanesi olduğu ifade edilmiştir.²¹⁷ Müslüman bir birey günlük yaşantısında birlikte olduğu, hayatı paylaştığı bir müslümanı hastalandığında ziyaret edip, onun içinde bulunduğu sıkıntıyı, derdi paylaşmakla sorumludur. Bu sorumluluk yerine getirilmediği takdirde kendi adına bir hak olarak duracak ve bu davranış eksikliği kendisini müslüman kardeşine karşı mahcup duruma düşürecektir. Bir hastayı bulunduğu yerleşim biriminde hiç kimse ziyaret etmez ve ihtiyaçlarını gidermezse, orada yaşayan bütün müslümanlar bundan

²¹⁵ Buhari, Cihad 171, Et'ime 1, Nikah 71, Merda 4.

²¹⁶ en-Nevevi, c. 4, s. 499-500.

²¹⁷ Buhari, Cenaiz 2, Müslim, Selam 4.

sorumlu olurlar. Böylelikle sıkıntının paylaşılması ve eksiklerin giderilmesi tüm müslümanlar için yerine getirilmesi gerekli olan bir vazifedir.²¹⁸

Okul çağı çocuğu bu dönemde belli korkular, üzüntüler, sevinçler yaşamaya ve öğrenmeye başlamıştır. Özellikle yakınlarının başına bir şey gelmesi onu üzmemekte ve bu duygunun ne anlama geldiğini kavramaktadır. Dolayısıyla bu dönem çocuğunun sıkıntı çeken insanların durumunu anlamasının bu dönemin sonlarında daha kolay olacağını söylemeliyiz.

Sağlıklı bir toplum yapısı oluşturmak ve beşeri ilişkileri en mükemmel biçimde düzenlemek isteyen İslam dini, müslümanları bu konuda eğitime tabi tutmuştur. Onları iyi gün dostu olmayı değil, daha çok kötü gün dostu olmaya teşvik etmiştir. İslam insana sadece sağlığında, üretken olduğu yıllarda değer verip sonra onu toplumun bir posası gibi kendi yalnızlığına ve çaresizliğine terk eden sistemlere benzemez. İnsanı insan olarak ele alan İslam, insanı her haliyle değerli kabul eder.²¹⁹

Bir hadiste, Hz. Muhammed bir hastayı ziyaret edip onun derdini paylaşmayı bizzat Allah'ı ziyaret etmek gibi değerlendirildiğini ifade ediyor.²²⁰ Bir hastanın sıkıntısı paylaşırsa Allah'ın onun yanında bulunacağı, yani Allah'ın rızasının kazanılacağı hadiste belirtilmektedir. Demek ki, Allah'ın razı olacağı kullar arasında, hastaları ziyaret eden kulların bulunacağı anlaşılmaktadır. Toplumsal hayatı canlı tutabilmek ancak, sağlıklı, dinç toplumlar için geçerlidir. Hastalıkların yaygın olduğu, insanların bu endişeyle yaşadığı bir toplumda yaşamın düzgün devam etmesi biraz zor olmaktadır. İşte sağlam ve imkanı olan bireylerin bu durumlarda hastaların sıkıntılarını paylaşarak onlara destek vermeleri, hem toplumu dinamizmine kavuşturacak hem de o kişilerin Allah'ın rızasına kavuşmalarına vesile olacaktır.

İnsanların sıkıntılarını paylaşmak beraberinde onları teselli etmeyi, onlara sabrı tavsiyeyi de getirmektedir. Hz. Muhammed, “Bir kimse, başına musibet gelmiş bir

²¹⁸ en-Nevevi, s. 499.

²¹⁹ en-Nevevi, s. 495,496.

²²⁰ Müslim, Birr 43.

kimseyi teselli edip, sabra teşvik ederse, ona aynen musibete uğrayıp da sabredenin sevabı verilir.”²²¹ buyurmaktadır. Dertlerin paylaşılması kişiyi rahatlatır. Bir kimseye yol göstermek, tavsiyede bulunmak bundan sonraki hayatında o kimsenin nelere dikkat etmesi noktasında bir öğüttür. Bu da paylaşma ve yardımlaşmanın en önemli unsurlarındandır.

Hasta ziyaret eden kimsenin ziyareti bitinceye kadar cennette meyve topladığı, yani meyve toplar gibi sevap kazandığı,²²² yine hasta ziyaret eden kimsenin sabah ziyaret ederse akşama kadar yetmiş bin meleğin, akşam ziyaret ederse sabaha kadar yetmiş bin meleğin onun için istiğfarda²²³ bulunduğu hadislerde ifade edilmektedir. Hz. Muhammed ve ashabı dertlerin ve sıkıntıların paylaşılmasına çok önem vermiş, bu davranışı sergileyen kimseler için de çok güzel mükafatlar verileceğini söylemişlerdir.

Bununla birlikte, “Müslüman olmayan kimselerin ziyaret edilebileceği, Hz. Muhammed’in Yahudi bir çocuğu ziyaret ettiği, bu esnada onu dine davet ettiği, çocuğunda müslüman olduğu ifade edilmektedir.”²²⁴ Dertlerin paylaşılması konusunda dert sahibinin inanç şeklinin bir önemi olmadığı, esas olanın insanın var olan sıkıntısına ortak olunması olduğunu anlamaktayız.

İnsanların dertlerini paylaşırken onları zor durumda bırakmamaya da özen göstermeliyiz. Hz. Muhammed de, “Hasta ziyaretinin en uygunu, kısa olandır.”²²⁵ buyurmuştur. Bireylerin zor zamanlarında yanında olduğumuzu hissettirmemiz büyük önem taşımaktadır. Ancak bu desteğin onlara zarar verir hale gelmemesi için gereken tedbirleri de almamız gerekmektedir.

²²¹ Kuzai, Hadis no:778, s. 183.

²²² Müslim, Birr 40-42.

²²³ Tirmizi, Cenaiz 2, Ebu Davud, Cenaiz 3.

²²⁴ Buhari, Cenaiz 80, Merda 11.

²²⁵ Kuzai, Hadis no:389, s. 91.

Çocuklar doğduklarından itibaren özellikle anneleri tarafından korunurlar. Güçsüz ve bakıma muhtaç olduğu için, özellikle hayatlarının ilk altı yıllık döneminde anne-babalarının gözetimi altındadırlar. Sürekli olarak koruma altında olduklarının farkındadırlar. Ancak okul çağına ulaşan çocuk artık acıyı, sızıyı bilmeye; hayatta her şeyi mutlulukla sonuçlanmadığını fark etmeye başlar. Hayatında her zaman mutlu olamayacağını bazen acı durumlarla, üzüntü verici durumlarla karşılaşacağını bu dönemde anlamaya başlar. Dolayısıyla bu dönemde çocuğun çevresinde meydana gelen bu tür durumlara kayıtsız kalmadığını görüyoruz.

Çocuğumuz doğumundan itibaren çevrede sosyalleşmeye başlar. Çevresiyle ilgilenir, çevresinde neler olup bittiğinin farkındadır. Anne-babalar çocuklarını hasta ziyaretlerine götürmelidirler. Bu durumda çocuk sıkıntıda olan insanların durumlarını görecektir, sıkıntıların tek başına değil paylaşıldıkça azaldığını fark edecektir.

Kim zorluk içerisinde olan bir kimsenin sıkıntısını giderip, işini kolaylaştırırsa, Allah da ona, dünya ve ahirette kolaylık gösterir.²²⁶ hadisi müslümanların sıkıntı içinde olan kimselere yardımcı olduklarında Allah'ın da onlara yardımcı olacağını bildirmektedir. İşte çevresini tanıyan ve sosyalleşen bir çocuk var olan problemlere kayıtsız kalmamayı, müdahil olmayı öğrenecektir.

Çocuk bebeklik döneminden itibaren gelişimini düzgün bir şekilde tamamladıysa, okul çağına geldiğinde sahip olduğu olumlu gelişimiyle sosyal hayata uyum sağlamakta zorluk çekmeyecektir. Ancak tam tersi olduysa içine kapanık bir çocuk olacak, sosyal hayata katılım sağlamayacak ve paylaşma duygusunu geliştiremeyecektir. Sosyal olmak demek bir sosyal çevrede bulunmak değil, sosyal çevrede varlığının hissedilmesi demektir. Topluluk içinde bulunan ama o grupta kendini belli edemeyen bir çocuk gelişim açısından gerekli eğitimi alamamış bir çocuk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Okul çağıyla birlikte akran gruplarına karışan, arkadaşlar edinen, bu grupların bir üyesi haline gelen çocuk insanları daha iyi anlamaya, onların yaşadıklarını

²²⁶ Kuzai, Hadis no:783, s. 184.

paylaşmaya, onlarla hayatı tecrübe etmeye başlar. Bu grup içerisinde çocuklar yaşadıkları sorunları konuşur, problemleri çözmeye çalışırlar. Derdi olan, sıkıntı yaşayan arkadaşlarının bu durumlarını paylaşırlar. “Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”²²⁷ İnananların en küçük sıkıntıda kenetlenmeleri gerektiğini kavrayan çocuk artık sadece kendisinin değil diğer insanların da sahip olduğu sıkıntıları görür ve paylaşır hale gelecektir.

Hz. Muhammed çocuklarla şakalaşır, onların anlayacağı dille konuşur, seviyelerine uygun espriler yapardı. Enes b. Malik'in üvey kardeşi Ebû Umeyr'in çok sevdiği kuşu ölünce, onu teselli etmek istemiş ve: “Ebû Umeyr! Serçeciğe ne oldu, serçecik ne yapıyor şimdi!” sözleriyle de acısına ortak olmuştu.²²⁸

Okul çağı çocuğunun bu paylaşımı kazanabilmesi için anne-baba ve öğretmenlerin gayretli olmaları gerekir. Empati özelliğini bu dönemde kazanmaya başlayan çocuk, aynı zamanda çok yönlü gözlem yapmaya da başlamaktadır. Öğretmenleri tarafından okuldaki arkadaşlarıyla birlikte çocuklar yaşlıların kaldıkları darul acezeye götürülebilir. Orada insanların kendilerini ziyaret edenleri görünce ne kadar sevindiklerini, dertlerini paylaşınca nasıl mutlu olduklarını gözlemleyebilirler. Bunun yanında kendilerini onların yerine koyarak bir gün kendileri sıkıntıya düştüklerinde başkalarının da gelip dertlerini paylaşmalarını isteyeceklerini idrak edebilirler. Allah, insanlara merhamet etmeyene, merhamet etmez.²²⁹ hadisi bizlere bu duyguya sahip olmamızı tavsiye etmektedir. Anne-babalarda aile içerisinde bir sıkıntı, ya da hasta olan birisi olduğunda bu konuda çocuğa örnek olmalı ve bu davranışı ona kazandırma da gayret göstermelidir.

²²⁷ Buhari, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

²²⁸ Buhari, Edeb 81

²²⁹ Kuzai, Hadis no:639, s. 144.

3.8. SADAKA KAVRAMININ PAYLAŞIM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sadaka, hem inanan kişinin bir başkasına sevgi ve merhamet saikıyla ihtiyari olarak sunduğu her şeyi, yaptığı her türlü yardımı, hem de karşılığında dünyevi hiçbir şey beklemeden ahlaki veya hukuki gerekçelerle yapmakla yükümlü olduğu yardımları kapsar.²³⁰ Sadaka hem maddi yardımı hem de manevi yardımı içeren bir kavramdır. Sadaka; zekat, hediyeleşme gibi maddi anlamda kullanımlar yanında, iyi işleri emretmek, selam vermek gibi manevi anlamlarda da kullanılmıştır.

Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. “İslam’ın onayladığı her iyilik bir sadakadır.”²³¹

Allah’ın insanlardan yapmalarını istediği her türlü iyilik hadiste sadaka olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla kapsamı çok geniş bir kavram olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple hayatta bize örnek olabilecek, bir şey yaptığımız zaman bu da sadakaymış diyebileceğimiz birçok davranış ortaya koyabiliriz.

“Her güzel ve tatlı söz sadakadır. Namaza doğru attığın her adım da, sadakadır.”²³² “İnsanlara güler yüz göstermek, sadakadır.”²³³ Hz. Muhammed, insanların hepsinin aynı ekonomik koşullara sahip olamaması dolayısıyla müslümanlara maddi yardımla birlikte sadaka yerine geçebilecek davranışlar olduğunu bildirmiştir. İnsanlara güzel söz söylemek veya güler yüz göstermek de bir sadakadır. İnanan insan toplumsal yaşamda pozitif bir yapı ortaya koymalıdır. Diğer insanlar kendilerini gördüğünde onlara sevgisini güler yüzüyle, tatlı diliyle gösterebilmelidir. Çünkü müslümanlar birbirlerine karşı merhametli, paylaşımcı insanlardır. Okul döneminde çocuk aileden ayrılıp yeni bir çevre olan okula uyum

²³⁰ Muhammed Esed, “*Kur’an Mesajı*”, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, 1999, s. 366.

²³¹ Buhari, Edeb 33; Müslim, Zekat 16.

²³² Kuzai, Hadis no:574, s. 131.

²³³ Kuzai, Hadis no:763, s. 179.

sağlamaya çalışır. Eğer okulda öğretmeni ya da arkadaşları güler yüzden uzak, güzel söz söylemekten geri duran bir yapıya sahip olurlarsa çocukta okula karşı bir soğuma ve sonucunda da okul korkusu oluşabilecektir. Ailesinde sevgi diliyle yetişmiş, her sabah annesinin gülücükleriyle uyanmaya alışmış bir çocuk, eğer gittiği okulda asık bir surat, kötü sözler söyleyen öğretmenlerle karşılaşarsa çocuğun okula gitmek istememesi gibi bir durum ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla öğretmenlerin, anne-babaların özellikle çocuklara karşı olumlu bir tavır içerisinde olmaları onların okula olan tutumlarını iyi yönde etkileyecektir.

“Yarım hurma vererek de olsa ateşten korununuz.”²³⁴ “Kim helal kazançtan bir hurma değerinde bir sadaka verirse, Allah onu şüphesiz içtenlikle kabul eder. Allah sadece helali kabul eder. Sonra Allah bu kabul ettiği hurma değerindeki sadakayı dağ gibi oluncaya kadar sizin küçük tayı büyütüp beslediğiniz gibi büyütüp geliştirir.”²³⁵ İslam insanlardan varlıklarının büyük bir kısmını değil, sadece belli bir miktarını fakirlerle paylaşmalarını istemiştir. Bu hadislerde, paylaşılan miktarın küçük olmasına karşın, kişinin bu paylaşım karşılığında elde edeceği kazancın çok büyük olacağı belirtilmektedir. Okul çağındaki çocuklarda mantıksal düşünme, sayı, mekan, boyut, hacim, kavramları yerleşmeye başlar. Dolayısıyla paylaşmanın en temelini oluşturan az da olsa küçük görmemek ve insanlarla paylaşabilme düşüncesini anlayabileceklerdir. Çocuk bir hurmanın bir süre sonra dağlar kadar büyüyerek kendisine geri döneceğini düşünmesi, onu sadaka olarak küçük de olsa her şeyin verilebileceğini öğrenmesini sağlayacaktır.

Hız. Muhammed'e “Sadakanın hangi kısmı daha üstündür?” diye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: “Sağlam olduğun, servete karşı cimri bulunduğun, yaşama ümidinde olup fakirlikten korktuğun halde sadaka vermen, sadakanın en üstün şeklidir. Sakın can boğaza dayandığı zamana kadar sadaka vermemezlik yapma ki o zaman filan ve falan adama şunu verin diyerek falan adamın malını başkalarına

²³⁴ Kuzai, Hadis no:248, s. 61.

²³⁵ A. Feyzi Kocaer, “*Sahihi Buhari Muhtasari*”, Kelebek Yayınları, Konya, 2003, Hadis no: 709, s. 247.

taksim etmeyessin!”²³⁶ “Çömleğe saklama, Allah da sana karşı saklar. Az da olsa gücün yettiğince sadaka ver.”²³⁷ Sadaka verme, insanda cimrilik hastalığını yok eden, dünyaya ve hayata ebedi bakma düşüncesini ortadan kaldıran bir ibadettir. Elde edilen kazancın yeri gelince Allah için harcanması, bunun da ölüm yaklaştığında değil genç iken, dünyaya karşı amaçlarımızın olduğu zamanlarda yapılması önemlidir. Okul döneminde çocuk okul korkusu yanında ölüm korkusunu da yaşayabilir. Onun için bilinmez olan bu durum çocuğu endişeye sevk edebilir. Ölüm motifi çocukta bir etki oluşturacağından insanların hayatta iken sadaka ibadetlerini yerine getirmelerinin gerekliliği çocuğa anlatılabilecektir.

“Gizlice verilen sadaka, Rabbimizin öfkesini söndürür.”²³⁸ “Yemediğini mi sadaka olarak vereceksin.”²³⁹, Bu hadislerde Hz. Muhammed, sadakayla ilgili bazı esaslar ortaya koymaktadır. Sadakanın gizli verilmesi, kendine layık gördüğünden vermek gerektiği vurgulanmaktadır. Okul çağının ilk başlarında daha benmerkezcilikten kurtulamamış olan çocuğa, kendi için uygun olanı diğer insanlarla paylaşması gerektiği, bunun yanında övünmeyi ve gösteriyi sevmesi dolayısıyla bir paylaşımda bulunduğu zamanda bunu gösteriş için yapmaması gerektiği ifade edilebilir.

Özellikle okul döneminin ilk başlarında çocuk hayalci bir yapıya sahiptir. Bu dönem çocuğunun fikir ve hayal çevresi önem arz etmektedir. Önceleri sadece aile, çevre ve arkadaşlarla sınırlı olan hayal dünyası son zamanlarda kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla gelişmiş ve aileden uzaklaşmaya başlamıştır. TV, sinema ve internetin yaygınlaşmasıyla artık çocuğun seyrettiği çizgi filmler, filmler, diziler çocuğun hayal dünyasını şekillendirmeye ve örnek oluşturmaya başlamıştır.²⁴⁰ Ayrıca çocuk bir kahramana aşırı ilgi duyup, onu taklit ve onunla özdeşleşme yoluna

²³⁶ A. Feyzi Kocaer, Hadis no: 716, s. 249.

²³⁷ A. Feyzi Kocaer, Hadis no: 725, s. 252.

²³⁸ Kuzai, Hadis no:469, s. 107.

²³⁹ Cem’ul-fevaid, c. 2, hadis no:2797,s. 28.

²⁴⁰ Sabri Akdeniz, “Çocuğun Fikir ve Hayal Dünyası”, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi 1, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 383-399.

gidebilir. Bu durumda çocuğa bu gelişim dönemine uygun, insanların birbirlerine maddi manevi yardımlarını içeren çizgi filmler yada çocuk filmleri seyrettirebiliriz. Çocuğun kendine kahraman olarak seçmesi için bazı alternatifler oluşturup gerekli ortamı hazırlamalıyız. Özellikle Hz. Muhammed'in hayatı ve diğer peygamberlerin hayatlarıyla ilgili filmler çocuğa seyrettirilerek onlar için uygun örnekler oluşturmalıyız.

Ebu Mesud el-Ensari'den nakledilir. “ Rasulullah bize sadakayı emredince çarşıya giderdik, Pazar taşıyıcılığı yapardık, az bir miktar kazanır onu sadaka olarak verirdik. Bazıları da çok kazanırdı. Bir adam geldi. Epeyce bir miktar sadaka verdi. Münafıklar ‘Bu gösteriş.’ dediler. Başka biri az bir miktar sadaka verdi. ‘Allah, bu kadar az sadakaya muhtaç değildir.’ dediler.²⁴¹ Bunun üzerine şu ayet indi: “Sadaka vermekle gönülden davranan mü’minlere dil uzatan ve ancak ellerinden geldiği kadar verebilenlerle alay eden kimselere, bu davranışlarının cezasını Allah verir. Onlara can yakıcı azap vardır.²⁴² İnsanları sadaka olarak verdikleri miktara göre yargılamak, onları eleştirmek, inanan bir kimsenin özelliği olmamalıdır. Haksız yere insanları yargılamak kul hakkını da beraberinde getirmektedir. Okul çağında tenkit özelliğine sahip olan çocuğa, çevresindekileri eleştirirken dikkatli olması gerektiğini, bazen herkesin hata edebileceğini, insanlar hakkında gelişigüzel konuşmanın bizi onlara karşı sorumlu kılacağını ifade etmemiz büyük yarar sağlayabilir.

Bu dönem çocuklarına, yoksullara, yetimlere kimsesizlere iyilik etmenin önemi üzerinde çokça durmalıyız. İhtiyaç sahiplerinin çektiği zorlukları ve sıkıntıları çocuklara anlatmalı, onları hastanelere, yoksulların evlerine götürerek onlarda yardım ve paylaşma duygusunu uyandırmalıyız. Hatta bazen onlara para veya eşya vererek sadaka vermelerine sebep olmalı, iyilik yapmanın verdiği mutluluğu ve gönül ferahlığını onlara tattırmalıyız.²⁴³

²⁴¹ Buhari, İcare 13.

²⁴² Tevbe, 9/79.

²⁴³ Musa Bigiz, “Hayırlı Evlat Yetiştirmenin Temel İlkeleri”, s. 107.

3.9. SEVGİYİ PAYLAŞMA

Sevgi, fertler arası bağlılık ve sıcak insan ilişkilerinin oluşumunun temelidir.²⁴⁴ Evrenin esası sevgi üzerine kurulmuştur, seven insan daima şefkatli, merhametli ve iyi niyetli olur. Bu nedenle insanlarla ilişki kurabilmenin belki de ilk şartı onları sevmektir. Çünkü herhangi bir şeyle bağ kurabilmek ancak sevgi ile mümkün olabilir.²⁴⁵ Sevgi insan yaşamında kendini çeşitli şekillerde gösterir. İnsan, kendisini, insanları, eş ve çocuklarını, malı, Allah ve Resulünü, tüm yaratılmışları sever.

“Canımı elinde tutan Allah’a yemin ederim ki sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız.”²⁴⁶

Hadiste Hz. Muhammed genel olarak insanları sevmeyi imanın bir şartı, insanların uyması gereken bir değer olarak ifade etmektedir. Sevgi ilgi, sorumluluk, tanıma ve saygı ile etkileşim içindedir. Bu öğeleri içermeyen sevgi faydalı olmaktan çok engelleyici olmaktan öte bir anlam ifade etmez. Sevgi olmadan da bu dört konu da yapılan etkinlikler başarı ile sonuçlanmaz.²⁴⁷

Allah Kur’an’da, “Kadınlara, çocuklara, altın ve gümüş cinsinden birikmiş hazinelere, soylu atlara, sığırlara ve arazilere yönelik dünyevi sevgiler, insanoğlu için çekici kılınmıştır. Bütün bu zevkler dünya hayatında tadılabilir, ama hedeflerin en güzeli Allah katında olanıdır.”²⁴⁸ buyurarak insanın sevgi objelerini sıralamıştır. Burada anlatılan varlıklara olan sevgi insanın fitratında bulunmaktadır. Allah bu varlıkların sevilmesine karşı gelmez. Ancak sevginin tutku haline dönüşmesine ve sevginin kişiyi Allah’ı sevmekten alıkoymasına karşı gelir.²⁴⁹

²⁴⁴ M. Osman Necati, “*Kur’an ve Psikoloji*”, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, s. 67.

²⁴⁵ Muhiddin Okumuşlar, “*Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*”, s. 181.

²⁴⁶ Müslim, İman 93-94; Tirmizi, Et’ime 45, Kıyamet 56.

²⁴⁷ Abdurrahman Dodurgalı, s. 59.

²⁴⁸ Ali İmran, 3/14.

²⁴⁹ Muhiddin Okumuşlar, “*Fitrattan Dine*”, s. 106.

Okul döneminde olan çocuk, aileden sonra karşılaşacağı yeni çevresinde yeni arkadaşlıklar oluşturacak, bu arkadaşlıkları sayesinde de insanları tanıyarak sosyal ve duygusal gelişimini sürdürecektir. Ailesinde anne-baba sevgisiyle yetişen çocuk, karşılaştığı yeni çevrede de aynı beklentiye sahip olacaktır. Tabii kendisi de aynı şekilde yeni arkadaşlarına sevgiyle karşılık verecektir. Hz. Muhammed, “İmanın tadını almayı isteyen ve bundan hoşlanan kimse, sevdiğini sadece Allah için sevsin.”²⁵⁰ buyurmaktadır. Bu dönem çocuğuna, öncelikle insanları sevmenin bir menfaat karşılığı olmaması gerektiğini ifade etmeliyiz. Çocuklar gerek okulda gerekse çevrede edindikleri arkadaşları genelde kendi karakterine uygun çocuklardan seçmektedirler. Eğer çocuklara insanlara severek yaklaşmalarını, onları oldukları gibi kabul etmelerini anlatırsak sevgi değerini öğrenebileceklerdir.

Eğitimciler okul çağındaki çocuğa sevginin öğretilmesinde çok dikkatli olmaları gerekmektedir. Okula yeni başlayan çocuk ilk başta çekingen bir tavır sergiler. Karşılaşacağı insanları tanımamaktadır ve yeni bir çevreye uyum sağlamak durumundadır. Dolayısıyla öğretmenlerin çocuklara sevgi diliyle yaklaşarak onları rahatlatmalı, hoşgörülü olmalı, en güzel şekilde örnek oluşturmalarıdır.

Rafi b. Amr'ın anlattığı şu olayda da Hz. Muhammed'in bu özelliği vurgulanmaktadır: Rafi b. Amr diyor ki; ‘Henüz çocuk iken ensardan birine ait bir hurma ağacını taşıyordum. Beni Rasulullah'a götürdüler. O şöyle buyurdu: “Yavrucuğum, hurmayı niçin taşıladın?” Ben ‘yemek için’ deyince, Rasulullah (s.a.v.); “Yavrum bir daha hurmayı taşıma, altına düşenlerden ye” buyurdu ve sonra da başımı okşayarak; “Allah'ım, bu yavrunun karnını doyur” diye dua etti.²⁵¹

Affedicilik, özellikle çocuk eğitiminde ihmal edilmemesi gereken bir prensiptir. Eğitim-öğretim esnasında çocuk bazen ilginç, büyüklere göre anlamsız hatta uygun olmayan sorular sorabilir. Ya da ailenin ve çevrenin olumsuz etkilerinden kaynaklanan yanlış davranışlar sergileyebilir. Bu durumda çocuk sert bir

²⁵⁰ Kuzai, Hadis no:855, s. 202.

²⁵¹ Ebû Davûd, Cihad 94; Tirmizi, Buyu' 54; İbn Mace, Ticaret 67.

dille azarlanmamalı, yumuşak bir üslupla hataların düzeltilmesi yoluna gidilmelidir. Çünkü onların yaptıkları hata ve yanlışlıklar, yetişkin insanların yaptıklarıyla aynı sonucu doğurmayacaktır.²⁵²

“Mü’minler birbirini sevmekte, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermekte tek vücut gibidir. O vücudun bir organı rahatsız olursa, diğer organlar da, acı çekip uykusuz kalırlar.”²⁵³ hadisi bu dönem çocuğu için anlaşılması açısından uygun bir hadistir. Cumaları camiye giden, Ramazan ayında teravihe giden, bayram namazlarına giden çocuk müslümanların birbirlerine olan sevgisini anlamaya başlamıştır. Bu hadiste geçen vücut benzetmesi çocuk için somut bir örnek oluşturmakta, hastalandığında çektiği ağrıları aklına gelmektedir. İşte bu şekilde nasıl ki gözü, kolu, bacağına hangisine daha çok ilgisi, ihtiyacı olduğu konusunda ayırım yapamıyorsa müslümanların birbirleri için olan önemi noktasında da ayırım yapamayacağını anlayacaktır.

Hz. Muhammed, “Din kardeşini seven kişi, ona kendini sevdiğini bildirsin.”²⁵⁴ buyurmuştur. Müslümanlar sevgilerini hem davranışlarıyla, hem de sözlü olarak dile getirmelidirler. Bir gün göçebe bir Arap Allah’ın elçisinin çocuklarla oynadığını, onları kucagını aldığını ve öpüp okşadığını görünce şaşırıldı. “Siz çocukları öpüp okşar mısınız? Biz onları hiç öpüp okşamayız.” deyince ona şaşkın, o kadar da üzgün bir eda ile “Allah senin kalbinden merhameti söküp almışsa ben ne yapayım.” buyurdu.²⁵⁵ İşte Hz. Muhammed müslümanların sevgilerini hem söz hem de davranışlarıyla göstermelerini istemektedir.

“Bir kimse kendisi için istediği bir sevip istediği bir iyiliği, din kardeşi için de istemedikçe, mü’min olamaz.”²⁵⁶ buyuran Hz. Muhammed imanın temeline sevgiyi

²⁵² Halis Ayhan, “Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler”, İstanbul 1982, s. 236.

²⁵³ Kuzai, Hadis no:760, s. 178.

²⁵⁴ Ebu Davud, Edeb 113; Tirmizi, Zühhd 54.

²⁵⁵ Buhari, Edeb 18, 22.

²⁵⁶ Kuzai, Hadis no:627, s. 142.

yerleştirmektedir. İman edenler yaşamlarında istedikleri bir şeyi başka Müslümanların içinde istemelidirler. Bu kimi zaman mutlu bir yuva, kimi zaman maddi zenginlik, kimi zamanda hayırlı bir evlat olabilir. Okul çağındaki çocuk benmerkezcilikten sıyrılmaya başlar. Bulunduğu dönem gereği empatik düşünme yeteneğini kazanmaya da başlar. Dolayısıyla kendisi için istediğini, kendisini başkasının yerine koyarak düşünebilecek ve onun içinde isteyebilecektir. Bu dönemde çocuk başkalarının duygularını anlamaya başlar. Bu sayede çocuk kendisi için istediği bir yiyeceği arkadaşının da isteyeceğini düşünecek ve onunla paylaşabilecektir.

“Arkadaşının başına gelen bela ve musibete sevinç gösterisinde bulunma; değilse Allah, onu musibetten kurtarır ve o belayı senin başına verir.”²⁵⁷ Bu hadis insanın arkadaşı sıkıntıya düştüğünde buna sevinilmemesi gerektiğini bize ifade eder. Okul çağında çocuklar arkadaşlarının eksiklerini gördüklerinde o eksikleri dile getirerek onları gözden düşürmeye çalışabilirler ve bundan zevk alırlar. Bu durumda da arkadaşları sıkıntıya düşer ve toplum içerisinde hoş olmayan bir duruma düşerler. Bu dönem çocuğuna bu durumun yanlışlığı anlatılmalı ve insanların sıkıntılarında sevinilmemesi gerektiği, eğer böyle yapılırsa aynı durumun bizim başımıza gelebileceği, insanlara sevgiyle yaklaşılma lüzumu dile getirilmelidir.

İslam sadece insanlara değil tüm canlılara sevgi beslememizi istemektedir. Doğaya, hayvanlara ve tüm canlılara bu anlamda sevgi duyulmasını, canlı olan hiçbir varlığa zarar verilmemesini ve eziyet edilmemesini ister.

3.10. MUTLU BİR OLAYA ÇAĞRILDIĞINDA KATILMA

Müslümanın müslüman üzerindeki haklarından bir tanesi davet ederse o davete katılmaktır.²⁵⁸ İnsanlar nasıl ki zor zamanlarında arkadaşlarını yanında isterlerse, mutlu, sevinçli anlarında da arkadaşlarını, dostlarını yanında görmek, mutluluklarını

²⁵⁷ Kuzai, Hadis no:600, s. 137.

²⁵⁸ Müslim, Selam 5.

paylaşmak isterler. Kişi sevdiği, değer verdiği kimseyi yanında görmek ister, kapısını açar. Evin kapısını açması demek, gönül kapısını da açması demektir aslında.

Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. “Sizi davet edene, icabet edin.”²⁵⁹

Hz. Muhammed ashabin davetlerine katılmaya çalışmıştır. O düğün yemeklerine, davetlere mutlaka gidilmesini tavsiye etmekle kalmamış, hiçbir özrü bulunmadan, sırf canı istemediği için yemeğe katılmayan kimselerin Allah’a ve Resulüne karşı gelmiş sayılacağını belirtmiştir. Demek ki Rasulallah ile beraber Allah da davetlere katılmasını istemiştir. Rasulallah oruçlu olanların dahi davete katılmalarını, yemeseler bile dua edip dönmelerini²⁶⁰ istemiştir.²⁶¹

“Mü’min kardeşinin gönlünü sevinçle doldurup sevindirmen bağışlanmanı sağlayan davranışlardandır.”²⁶² Okul çağına ulaşan çocuk çok yönlü gözlem, bilinçli araştırma gayretini kazanmaya başlar. Evde ve okulda yaşadıklarını, çevrede olup bitenleri gözlemleyerek bunlardan belli sonuçlar çıkarırlar. Bu yüzden anne-babalar çocuklarına uygun öğrenme ortamı oluşturabilirler. Örneğin belli günlerde ya da özellikle Ramazan ayında evde davet vererek ve fakir, ihtiyaç sahibi insanları eve çağırabilirler. Onlara iftar verip, muhtaç olan insanların sevinçlerini çocuklarının gözlemlemesini sağlayabilirler. Bu şekilde çocuk da bu gözlemden hareketle insanları sevindirme gerekliliği bilincine ulaşabilir.

Davet edilen kimse davet edenin sosyal statüsüne, zengin veya fakir oluşuna bakmamalı, bu konuda ayırım yapmamalıdır. Enes b. Malik şöyle rivayet eder. “Bir gün bir terzi yapmış olduğu yemeğe Rasulallah’ı davet etmişti. Rasulallah ile birlikte ben de bu yemeğe gittim. Terzi Rasulallah’a ekmek ile içerisinde kabak kurutulmuş et bulunan yeme sundu.” İşte Allah Rasülü davet edildiğinde hiç bir ayırım

²⁵⁹ Ebu Davud, Zekat 38.

²⁶⁰ Müslim, Nikah 106.

²⁶¹ en-Nevevi, c. 2, s. 302.

²⁶² Kuzai, Hadis no:201, s. 49

yapmamıştır. Fakirlerin çağrılmadığı davetler hoş karşılanmaz. Sadece zenginlerin birbirlerini ağırlamaları kınanmıştır. “Zenginlerin davet edilip fakirlerin çağrılmadığı düğün yemeği ne fena bir yemektir.”²⁶³ buyrulur inananların mutlu günlerinde ihtiyaç sahiplerini de düşünmeleri istenmektedir. Davetler toplumun her kesiminden tüm insanları bir araya getiren organizasyonlar olmalıdır. Davetler yaşlısı, genci, fakiri, zenginiyle inananların birlikte bulunduğu ve aralarında muhabbetin, merhametin ve sevginin tezahür ettiği hayır meclisi gibidirler. Tabi ki, eğer davet haramların işlendiği bir davetse buraya katılmak uygun görülmemiştir.

3.11. AKRABALIK İLİŞKİLERİNDE PAYLAŞIMIN DEĞERİ

Akrabayı ziyaret İslam dininde gerçekleştirilmesi gereken önemli bir davranıştır. İslam, inananları dinleri dolayısıyla kardeş saymış,²⁶⁴ bağlarını kuvvetli tutmalarını istemiş, aynı zamanda kan bağıyla oluşan akrabalık ilişkilerinin de aynı derecede güçlü tutulmasını istemiştir. Hz Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmuştur. “Sevabı çarçabuk verilen ibadet ve itaat, akrabalık bağlarını kuvvetlendirmektir.”²⁶⁵

Akrabayı ziyaret, onların hal hatırlarını sormak, sıkıntılarını paylaşmak bir ibadet olarak kabul edilmiştir. “Bir selamla da olsa, akrabalık bağlarını canlı tutun.”²⁶⁶ buyuran Hz. Muhammed, arada çok ciddi sıkıntılar yaşansa da bir selamla, hal hatır sormayla bile aradaki akrabalık bağının mutlaka sürmesi gerektiğini belirtmektedir.

Allah Rasulü, “Akrabalık alakasını kesen, cennete giremez.” buyurmuştur.²⁶⁷ Yüce Allah Kur’an’da, “Sözleşme yaptıktan sonra bozanlara Allah’ın birleştirilmesini buyurduğu akrabalık bağlarını ayıranlara ve yeryüzünde

²⁶³ Buhari, Nikah 72; Müslim, Nikah 107.

²⁶⁴ Hucurat, 49/10

²⁶⁵ Kuzai, Hadis no:221, s. 54.

²⁶⁶ Kuzai, Hadis no:307, s. 71.

²⁶⁷ Buhari, Edeb 11; Müslim, Birr 18; Tirmizi, Birr 10.

bozgunculuk yapanlara gelince, işte lanet onlarıdır ve en kötü yurt da onlar içindir.”²⁶⁸ buyurarak akrabalık bağı ayıranlara, akrabalarıyla ilişkisini kesene lanet etmektedir. Bununla birlikte Hz. Muhammed, “Seninle ilgisini kesenden sen ilgini kesme! Sana vermeyene sen ver! Sana kötülük edeni bağışla!”²⁶⁹ sözüyle müslümanların ilgiyi kesen taraf olmamalarını, karşı taraf aramasa da selam vermese de, diğer tarafın bu ilişkiyi sürdürmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü Allah müslümanlardan bahsederken, “Onlar Allah’ın birleştirilmesini buyurduğu akrabalık bağlarını birleştirirler, Rablerinden korkarlar ve kötü hesaba çekilmekten sakınırlar.”²⁷⁰ buyurarak inanan insanların özelliklerinden birinin akrabalarıyla bağlarını koparmayanlar olduğunu dile getirmiştir.

Bir adam, “Ya Resulallah! Benim akrabam var. Ben kendilerini ziyaret ediyorum, onlar bana gelip gitmiyorlar. Ben onlara iyilik ediyorum, onlar bana kötülük ediyorlar. Ben onlara anlayışlı davranıyorum, onlarsa bana kaba davranıyorlar, dedi. Bunun üzerine Rasulallah şöyle buyurdu: “Eğer dediğin gibi isen, onlara sıcak kül yutturmuş oluyorsun. Sen böyle davrandıkça, Allah’ın yardımı seninledir.”²⁷¹ Allah Resülü, akrabasına iyilik eden, anlayışlı davranan ama bunun karşılığını göremeyen kimseye, bu davranışına devam ettikçe Allah’ın ona bu konuda yardımda bulunacağını söylemiştir. Akrabasının anlayışsızlığına göz yuman, kötülüğünü iyilikle karşılayan, kabalığını bağışlayan bir kimse, ilahi emre uymanın ve onu uygulamanın derin hazzını ve huzurunu tadarken, ona kötü davranan yakınları, yaptıklarından dolayı bir müddet sonra elem duymaya başlarlar. Bu asil davranış karşısında ezilir, perişan olur, yerin dibine geçerler. Böyle bir duruma göre sıcak kül teşbihinin anlamı, sen onların yüzüne sıcak kül serpiyor ve yüzlerini kül rengine buluyorsun, demektir. “Akrabalık bağı Arş-ı alaya tutunarak şöyle demiştir: Beni koruyup gözeteni, Allah koruyup gözetsin. Benimle ilgisini kesenden Allah

²⁶⁸ Ra’d, 13/25.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 148, 158.

²⁷⁰ Ra’d, 13/21.

²⁷¹ Müslim, Birr 22.

rahmetini kessin.²⁷² hadisi de bu konuda inananların çok dikkatli davranmaları gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır.

Çocuk dünyaya geldiğinde yanında ilk anne-babasını hemen ardından da dede, babaanne, anneanne, teyze, dayı, hala gibi akrabalarını bulur. Çünkü kan bağı kişileri birbirine bağlamakta, hepsini bir aile yapmaktadır. Ailede de esas olan bir arada olmak ve mutlulukları, üzüntüleri paylaşarak huzurlu bir yaşam sürmektir. Özellikle çocuklar akrabalarına çok düşkünlüdürler. Bir çocuk amcasını babası gibi, teyzesini annesi gibi sever. Hatta anne-babasıyla bir sorun yaşadığında onları dedesine bile şikayet eder. Dolayısıyla çocuğun hayata bağlanmasında amca, dayı, dede, hala sevgisi de önem arz etmektedir.

Akrabalık ilişkileri hususunda en büyük görev anne-babaya düşmektedir. Okul çağında çocuk daha çok arkadaş çevresine düşkün olmaya başlar. Arkadaşlıkları onun için çok önem taşır. Akran grubunun kuralları onun için büyük değere sahip olmaya başlar. Bu nokta da gerek anne-babasını gerekse diğer aile büyüklerini ikinci plana itebilir. Anne-babalar çocuklarına akraba ziyaretlerinin önemini mutlaka anlatmalıdırlar. Bu konuyla ilgili özellikle okul çağının son döneminde kitaplar okutabilirler. Zihinsel öğrenmenin yoğunlaşması bu dönemde okuyacağı kitabı sorgulamasını, konuyu daha iyi anlayabilmesini sağlayacaktır. Bunun yanında bayramlarda, tatillerde anne-baba çocuğu alarak akrabalarını ziyarete götürmeli, bu şekilde çocuğa örnek olmalı, çocuğu akrabaların çocuklarıyla kaynaştırarak bu şekilde çocuklar arasında bir bağ oluşturulmalıdır.

Bazen akrabalar arasında problemler yaşanmaktadır. Bu her ailede olabilecek bir durumdur. Ancak bu sıkıntılar büyütülmemelidir, çocuklara yansıtılmamalı, büyükler kendi aralarında çözmelidirler. Eğer çocuğa yansiyacak olursa, çok yönlü gözlem yapabilen, verilen öncüllerden hareket ederek mantıksal çıkarımlara ulaşabilen bu dönem çocuğu olayı anlar ve akrabalarına karşı ya da anne-babasına karşı olumsuz bir tavır geliştirebilir.

²⁷² Buhari, Edeb 13; Müslim, Birr 17.

Ailede çocuğun disiplininden anne-baba sorumludur. Bazen özellikle dedeler ve büyükanneler torunlarına kıyamadıklarından yanlış davranışlarında onları uyarmaz, onların her türlü isteklerini yerine getirirler. Bu duruma meydan vermemek için anne-babaların çocuğun eğitimi ve gelişiminde sorumlu olduklarını unutmamaları, büyükanne ve dedeye terbiye konusunda mesafeli olmaları için ortam hazırlamalılar.²⁷³

Akrabalık ilişkilerini düzgün tutabilen kişi ruhen huzurlu ve mutlu olur. “Sıla-ı rahim bağlarını kuvvetlendirmek, ömrü uzatır.”²⁷⁴, buyuran Allah Resulü anne-babasıyla, kardeşiyle, ablasıyla sorun yaşamayan insanların psikolojik olarak rahat olacaklarını ve bununda kişinin hayat kalitesini artıracığını ifade etmektedir. Akrabalık bağlarını kuvvetlendirmenin bir yolu sadakadır. “Sadakayı yakınlar vermek akrabalık bağlarını kuvvetlendirir, hem sadaka yerine geçer, hem de sevap kazandırır.”²⁷⁵ hadisi muhtaç olan akrabayı gözetmenin bizler için bir görev olduğunu, aynı zamanda da aradaki bağı güçlendirdiğini ifade etmektedir.

3.12. DUA PAYLAŞIMI

Dua kelime olarak çağırmak, davet etmek, dilemek, istemek gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise, dua, “İnsanın büyülenmekten vazgeçip Allah’ın mutlak kudretini, adaletini ve merhametini kavramasından dolayı bir boyun eğmedir.” şeklinde ifade edilebilir.²⁷⁶ Dua içinde bulunduğumuz durumu sınırsız güç ve kuvvet sahibi olduğuna inanılan yüce ve kutsal varlığa iletme. Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. “Kabulü en hızlı karşılık verilen dua, insanların birbirlerinin arkasından yaptıkları duadır.”²⁷⁷

²⁷³ Haluk Yavuzer, “Ana-Baba Okulu”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 43.

²⁷⁴ Kuzai, Hadis no:471, s. 107.

²⁷⁵ Kuzai, Hadis no:480, s. 109.

²⁷⁶ Ömer Özsoy, İlhami Güler, “Kur’an Fihristi”, Fecr Yayınları, Ankara, s. 410.

²⁷⁷ Müslim, Zikir 87-88; İbni Mace, Menasik 5.

Dua, bireyin sadece kendisi için yapabileceği bir ibadet olduğu gibi başkaları için yaptığında dualarının daha hızlı kabul edileceği dile getirilmiştir. Bu şekilde insanlar arasında sevgi ve yakınlığın temelleri de oluşturulmuş olur. Diğer insanlar hakkındaki iyi düşüncelerimiz, fikirlerimiz de Allah'a iletilmiş olur. “Duanız olmazsa, Rabbim size ne diye değer versin?”²⁷⁸ ayetiyle dua etmenin inananları Allah katında değerli duruma getiren bir davranış olduğu bize bildirilmektedir.

Dua insanın Allah ile olan iletişim yollarındandır. Bu iletişim için herhangi bir aracıya, vasıtaya gerek yoktur. Allah, “Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.”²⁷⁹ buyurarak duada kulun hiçbir aracıya ihtiyacı olmadığını bildirmektedir. Zaten insan her zaman duygularını, düşüncelerini, korkularını, arzu ve isteklerini çeşitli sebeplerden kendisi gibi bir insana açamaz. Böylesi durumlarda evreni sonsuz bir güç, sevgi ve bağışlamayla kuşatan Yüce bir varlığın olması onu rahatlatır. Hiçbir kaygı duymadan insan her türlü dileğini O'na bildirir.²⁸⁰

“Size iyilik edene karşılığını verin. Eğer verecek bir şey bulamazsanız, ona karşılığını verdiğiniz kadar kanaat getirinceye kadar dua edin.”²⁸¹ Bu hadis bize iyilik edip bir şekilde yardımcı olan bir kimseye verecek bir şeyimiz yoksa duamız o kimseye bir iyilik yapmanın yerine geçmektedir. Yani o kişi hakkındaki iyi dileklerimiz, güzel düşüncelerimiz, o kimse için bir sadaka, bir yardım yerine geçmektedir. Okul döneminde çocukların, çoğunlukla dualarında; derslerde başarılı olmak, araba, bilgisayar sahibi olmak gibi somut nitelikler kullandığını görüyoruz. Yine bu dönemde dua, alışkanlık ve ezberlenmiş pasajlardan, somut kişisel isteklerden, insancıl ve altruistik hassasiyetleri içeren daha soyut talepler yönüne doğru bir gelişme göstermektedir. Empati ve özdeşleşme özelliğini bu dönemde kazanan

²⁷⁸ Furkan: 25/77

²⁷⁹ Mü'min, 40/60.

²⁸⁰ Recai Doğan, Cemal Tosun, s. 132.

²⁸¹ Kuzai, Hadis no:788, s. 185.

çocuklar için dua önemli duygusal anlamlar içermektedir.²⁸² Bunun için ailede ve okulda çocuklar için büyüklerin olumlu örnek oluşturmaları gerekmektedir.

“Başa gelecek belayı dua engeller.”²⁸³ İnsanlar yaşantılarında bir çok olumsuz olayla karşılaşabilmektedir. Bu durumlarda kişi sarsılmakta, kendi içine kapanmakta ve hayata küsme noktasına gelmektedir. Hz. Muhammed yapılacak duanın bela ve kötülükleri engelleyeceğini ifade etmektedir. Okul çağı çocuğu sevinci, üzüntüyü yaşayan, hisseden bir durumdadır. Doğal felaketler, ekonomik sıkıntı, yakınlarının ölümü gibi durumlar onu üzüntüye sevk etmektedir. Çocuğa dua sayesinde bu tür belaların Allah tarafından engellenebileceğini, Allah’a yakardığımız takdirde hem bizi hem de diğer tüm insanları felaketlerden koruyabileceğini ifade edersek çocuğun duaya yönelmesine katkı sağlamış oluruz.

“Allah katında dua kadar kabul gören değerli bir şey yoktur.”²⁸⁴, “Sizden birinizin duası, acele etmediği ve dua ettim fakat benim duam kabul edilmedi demediği takdirde kabul edilecektir.”²⁸⁵ Hadisleri duada sebat etmeyi ve aceleci olmamayı öğütlemektedir. Okul çağı çocukları üzerinde yapılan bir araştırmada çocukların yaptıkları duaları gerçekleşmediği takdirde, onların Allah’ın varlığını göz ardı etmedikleri, her şeyden önce Allah’a muhtaç olduklarına inandıkları, çocukların; yaratan, yaşatan, büyüten, koruyan, iyileştiren ve her şeyi veren Allah’ın şimdiye kadar yaptıkları ya da verdikleri ve ömür boyu verecekleri şeyler yanında olumsuz bir durumla karşılaşıldığında “Allah’a kızmak, sırt dönmek, varlığını inkar etmek, dua etmemek, ümidi kesmek gibi davranışların doğru olmadığını düşündükleri ortaya konmaktadır.²⁸⁶ Çocuğun bu dönemde gerçekçi bir din anlayışına sahip olmaya başlaması ve düşüncelerini koordine edebiliyor olması bu düşünceye ulaşmasına yardımcı olmaktadır.

²⁸² Murat Yıldız, “Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi”, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2007, s. 191.

²⁸³ Kuzai, Hadis no:642, s. 145.

²⁸⁴ Kuzai, Hadis no:687, s. 157.

²⁸⁵ Buhari, Deavat: 27; Müslim, Zikir: 17.

²⁸⁶ Kerim Yavuz, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi”, s. 246.

Hız. Ömer şöyle dedi: “Umre yapmak için Hz. Muhammed’den izin istedim. İzin verdi ve: ‘Sevgili kardeşim! Bizi de duana ortak et!’ dedi.”²⁸⁷ Hz. Muhammed bu hadiste, Hz. Ömer’in duasında kendisini de unutmamasını istemesi, bizler için önem taşımaktadır. Çünkü, Rasulallah Müslümanların birbirleri için yaptıkları duaların daha makbul olduğunu bu hadisle tekrar vurgulayarak bu konuya ne kadar çok önem verdiği ifade etmektedir. Bu sayede Müslümanların aralarındaki kardeşlik bağları güçlenmekte hem de “Dua ibadettir.”²⁸⁸ hadisi uyarınca sevap kazanmaktadırlar.

Okul çağında çocuk, çevreye uymaya, taklide yatkındır. Etrafında yapılan davranışları gözlemler ve bu davranışları kendine uydurmaya, taklit etmeye başlar. Bu yüzden öncelikle anne-babaların “Allah korusun!”, “ Allah yardımcımız olsun!”, “Allah razı olsun!” gibi dua cümlelerini sıkça kullanmaları ve çocuğun bu dili benimsemelerine yardımcı olmaları gerekir. Bunun yanında gece yatarken, sabah kalkınca, yemekten sonra, namazdan sonra kendileri dua ederek ve belli zamanlarda çocuğu de buna teşvik ederek ona olumlu tecrübeler yaşatmaları gerekmektedir. Yine dini bayramlarda, mübarek gecelerde, Cuma günlerinde çocuğu camiye götürerek oradaki beraberce dua etme ve inananların birbirlerine dua etme özelliklerini göstererek çocuğun ileriki hayatında kalıcı davranışlar oluşturmaya katkıda bulunmaları gerekmektedir.

Dua konusunda okul dönemi çocuğuna verilmesi gereken bazı hususlar vardır. Çocuk manasını bilmediği yabancı dilde değil kendi dilinde, istediği her zaman ve her yerde dua edebileceği, duanın içten ve samimi yapılması gerektiği, dua ederken yüksek sesle bağırmanın, yapmacık bir şekilde kafiyeli konuşmanın, dua niyetine yazılmış ve sarılmış dua paketleri taşımanın gereksiz olduğu, dinen meşru olmayan şeyler dışında duada ihtiyaç duyduğu her şeyi Allah’tan isteyebileceği, duanın sadece çocuklara özgü olmadığı gibi hususları çocukların bilmesi gerekmektedir.²⁸⁹

²⁸⁷ Tirmizi, Daavat 110.

²⁸⁸ Ebû Davûd, Vitr 23; Tirmizi, Tefsiru’l-Kur’an 3, 41, Daavat 1, İbni Mace, Dua 1.

²⁸⁹ Recai Doğan, Cemal Tosun, s. 134-136.

3.13. YARDIMLAŞMA

Yardımlaşma, durumuna yarar sağlayacak bir şeyle muhtacın ihtiyacını gidermektir.²⁹⁰ İlahi hikmet uyarınca Allah insanları farklı farklı yaratmıştır. İnsanlar zeka, kuvvet, şekil yönünden farklı oldukları gibi, mevki, makam, sosyal statü yönünden de birbirlerinden farklıdırlar. Eğer bütün insanlar aynı olsaydı, o zaman sosyal bir yaşam olmaz, kimsenin kimseye de ihtiyacı olmayacağından yardımlaşma diye de bir şey olmazdı.

Hız. Muhammed bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. “Kul, müslüman kardeşinin yardımında olduğu müddetçe, Allah da o kulun yardımında bulunur.”²⁹¹ Müslüman kardeşine yardım eden kula Allah’ın da yardımcı olacağı hadiste bildirilmiştir. Başkalarına yardımcı olabilmek bir noktada onları kendimiz gibi görmemizden kaynaklanmaktadır. Okul çağı aynı zamanda öğrenme çağıdır. Bu dönemdeki çocuğun ruhi durumu, öğrenmeye ve topladığı bilgileri zihni koordineye tabi tutarak işlemeye, duyguları, düşünceleri ve davranışlarıyla sosyal hayata uyum sağlamaya elverişli hale gelmiştir. Çocuğu sözle anlamanız ve onunla anlaşmanız daha kolaydır. Çünkü sizi dinleyebilecek ve anlayacak yaşıdadır. Kendini size anlatabilecek, duygularını dile getirebilecek sözlü başarıya ulaşmıştır.²⁹² Dolayısıyla yardımlaşmanın temel ölçütünü çocuğa anlatabilir, yanlış davranışlarda, düşmanlıklarda insanlara yardımcı olmaması gerektiğini söyleyebiliriz. Böylece yeni edindiği arkadaş çevresinde onları kötü ve yanlış arkadaşlıklardan da korumayı başarabiliriz.

Allah Kur’an’da yardımlaşmanın nasıl olması gerektiği konusunda bize bir ölçüt sunar. “İyilik ve takva (sorumluluk bilinci) hususunda yardımlaşın, günah ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın. Allah’tan korkun, çünkü Allah’ın cezası

²⁹⁰ M. Tahir b Aşur, “İslam, İnsan ve Toplum Felsefesi”, çev. Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000, s. 179.

²⁹¹ Müslim, Zıkr 38. Ayrıca bk. İbni Mâce, Mukaddime 17.

²⁹² Mine İzgi, “Kızımı Yetiştiriyorum”, Elit Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 232.

çetindir.”²⁹³ Bu ölçüt iman edenlerin iyi, erdemli işlerde ve sorumluluk bilincini geliştirme hususlarında yardımlaşmalarını, ancak Allah’ın yapılmasını istemediği davranışlarda ve insanları birbirine düşüren düşmanlıklarda yardımlaşmalarını ortaya koymaktadır.

Toplumda insanlar birbirlerine muhtaç olarak yaşarlar. Herkesin bir başkasına sağlayabileceği bir yarar vardır. Bu yarar birçok konuda olabilir. Hz. Muhammed, “İnsanların en hayırlısı, onlara en çok faydalı olanıdır.”²⁹⁴ sözüyle birbirine yardımcı olan insanların yaptıkları bu davranışların takdir edildiğini belirtmektedir. Okul çağında çocuklar doğru yanlış, iyi kötü kavramlarını bilirler ama onları benimsemezler. Çevrede iyi kabul edilen davranışı yapma eğilimindedirler. Dolayısıyla faydalı bir davranışı anne-babasının, öğretmenin yaptığı davranışlar olarak kabul ederler. Bunun için anne-babaların, öğretmenlerin ve diğer büyüklerin davranışlarını çocuklarında yanında sürekli kontrol etmeleri gerekmektedir. Eğer yanlış bir davranış sergiledilerse de çocuklara uygun bir dille bunun yanlış olduğunu söylemeleri yerinde olacaktır. Eğer buna dikkat edilmezse, çocuk bu davranışı ileriki hayatı için kullanabilecek ve onu ileride yanlış davranışlara sevk edecektir.

“Kardeşine, zalimse engelleyerek, mazlumsa kollayarak yardım et.”²⁹⁵ Yardımlaşma hususunda Hz. Muhammed sadece muhtaç olana değil, insanlara sıkıntı veren kimselere de yardım edilebileceğini ifade etmektedir. Zalim olana yardım bu zulmün önüne geçmek, onu uyarmak, o kimseyi bu davranıştan vazgeçirmekle mümkün olabilmektedir. İnsanların hepsinin aynı olmadığını, farklı özelliklere sahip olduğunu söylemiştik. Dolayısıyla çocuklarda okul hayatlarında ve çevrelerinde farklı karakterdeki insanlarla karşılaşacaklardır. Bunların içinde toplumu rahatsız eden, diğer insanları sıkıntıya düşüren kimselerde çıkabilir. Bunun için bu dönemde, bu tür kimselerle karşılaşan çocuğa o kimseler konusunda dikkatli olmalarını, yapılan yanlış davranışı düzeltmek için gerekli uyarıları, tedbirleri alabileceği söylenmelidir.

²⁹³ Maide, 5/2.

²⁹⁴ Kuzai, Hadis no:398, s. 92.

²⁹⁵ Kuzai, Hadis no:89, s. 69

“Kim bir fakirin borcunu erteler veya silerse, Allah da onu, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet günü, arşın gölgesi altında gölgelendirir.”²⁹⁶ “Fakirleri kollayıp, gözetiniz, yardımcı olunuz. Aranızdaki zayıflar sayesinde Allah’tan yardım görüp ve rızıklandığınızdan şüpheniz olmasın.”²⁹⁷ Hadislerde, toplumda ihtiyaç sahibi olan insanlar sayesinde Allah’ın insanları rızıklandığı, bir ihtiyaç anında fakirlerin gözetilerek yardım edilmesi gerektiği ifade ediliyor.

Ebu Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Rasulallah şöyle buyurdu:

“Vaktiyle bir adam yolda giderken çok susadı. Bir kuyu buldu ve içine indi; su alıp dışarı çıktı. Bir de ne görsün, bir köpek, dili bir karış dışarıda soluyor ve susuzluktan nemli toprağı yalayıp duruyordu. Adam kendi kendine “Bu köpek de tıpkı benim gibi pek susamış.” deyip hemen kuyuya indi, mestini su ile doldurdu ve mesti ağzına alarak yukarıya çıktı ve köpeğı suladı. Onun bu hareketinden Allah hoşnut oldu ve adamı bağısladı. Sahabeler: Ey Allah’ın Resulü! Bizim için hayvanlardan dolayı da sevap var mı? dediler. Resul-i Ekrem: “Her canlı sebebiyle sevap vardır.” buyurdu.²⁹⁸ Yardımlaşma ihtiyaç içinde olan her canlı için yapılabilir. İslam çevreyi, hayvanları, tüm canlılara karşı sevgi ve merhametli olunmasını istemiştir. Hz. Muhammed, “Merhamet edene Allah da merhamet eder. Siz yerdekine merhamet edin ki, gökteki de size merhamet etsin.”²⁹⁹ buyurarak yeryüzündeki canlıların korunmasını istemiştir. Hz. Muhammed belli başlı zararlı hayvanlar hariç³⁰⁰, faydasız ve keyfi olarak hayvanların öldürülmesini yasaklamıştır.³⁰¹ Hz.

²⁹⁶ Kuzai, Hadis no:807, s. 189.

²⁹⁷ Ebu Davud, Cihad 70, Tirmizi, Cihad 24.

²⁹⁸ Buhari, Müsakat 9, Mezalim 23, Edeb 27; Müslim, Selam 153.

²⁹⁹ Ebu Davud, Edeb 38.

³⁰⁰ Buhari, Bed’ul-halk,16; Müslim, Hacc, 66-67.

³⁰¹ Nesai, Sayd, 34; Darimi, Sünen 2, 115.

Muhammed, bilinçli bir şekilde bir hayvanın gıdasız bırakılarak ölümüne sebebiyet veren kişinin karşılaşacağı acı sonucu belirterek bu hususta insanları uyarmıştır.³⁰²

“Hz. Muhammed yolda karşılaştığı çocukları bineğine alır, gidecekleri yere kadar götürürdü.”³⁰³ Hz. Muhammed hem çocukları sevindirir, onlara yardım ederdi hem de bineğine fazla yük yüklemeydi. Bunu da yasaklamıştı.³⁰⁴ Çocuklar kendilerine sevimli gelen kuş, balık, kedi, koyun gibi hayvanları genelde severler ve onlarla oyunlar oynamak isterler. Bu çocuklarda hayvan sevgisinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Okul çağında çocuğun hayatında oyun önemli bir yere sahiptir. Daha önce genellikle, tek başına ya da annesiyle oyun oynayan çocuk bu dönemde arkadaşlarıyla oyun oynamaya başlar. Çocukların kişilikleri kendilerinin ve başkalarının buldukları oyunlarda gelişir. Arkadaşlarıyla oynamak, çocuğa işbirliği ve yardımlaşmayı öğretir. Oyun yoluyla toplumsallaşan, “ben” ve “başkası” kavramlarının bilincine varan çocuk, vermeyi ve almayı da, oyun vasıtasıyla öğrenir.³⁰⁵ anne-babalar oyunun boşa harcanan bir zaman olarak görmemelidirler. Oyunla çocuğun duygularını ifade ettiğini, günlük yaşamda çevresinde aldığı uyarıların oluşturduğu gerilimden kurtulduğunu, duygusal sorunlarını çözebildiğini³⁰⁶ bilmelidirler. Bu yüzden çocuklar için uygun olan oyun ortamlarını hazırlamalıdır.

3.14. PAYLAŞMAYI VE YARDIMLAŞMAYI ENGELLEYEN UNSURLAR

Toplum içinde yaşamak zorunda olan insanın diğer insanlara her zaman ihtiyacı vardır. İnsanların birbirine muhtaç olma durumu başkalarıyla paylaşmayı

³⁰² Buhari, Bed'ül-Halk, 17, Enbiya, 50; Müslim, Birr, 37, 151.

³⁰³ Buhari, Libas 98

³⁰⁴ Sünen-i Ebû Davûd, C.7, s. 221. Hadis no:2532.

³⁰⁵ Haluk Yavuzer, “Ana-Baba ve Çocuk”, s. 170-171.

³⁰⁶ Haluk Yavuzer, “Ana-Baba ve Çocuk”, s. 169.

zorunlu kılar. Ancak bazı özellikler paylaşmayı engellemektedir. Şimdi bunları kısaca açıklamaya çalışacağız.

3.14.1 İsrâf ve Cimrilik

İsrâf, bir kimsenin kendisine ait olan maddi ve manevi varlığını ölçsüz bir şekilde harcamasına denir. Cimrilik ise, sadece para biriktirmek şeklinde bir davranış değil, aynı zamanda bir insanın başkalarını memnun edecek şekilde davranıştan uzak olması, topluma veya tek tek şahıslara karşı cimri bir tavır alması, zavallı hazinelerini koruyabilmek için kendi çevresine adeta bir duvar çekmesi gibi, daha geniş bir davranış şeklidir.³⁰⁷ İsrâf ve cimrilik yalnız kişilerin kendisini ilgilendiren özellikler değildir. Özellikle aileyi, arkadaş çevresini ve bunun yanında da tüm toplumu ilgilendirmektedir.

Allah “Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz.”³⁰⁸ buyurarak insanların harcama noktasında dengeli davranmalarını, ihtiyacı kadarını tüketmesi gerektiğini, bunun fazlasının ise israf olduğunu bildirmiştir. “Elini boynuna bağlı kılma (cimri olma) ve büsbütün de onu açıp israf etme ki, sonra kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.”³⁰⁹ ayeti de israf eden insanların bir gün ellerinde avuçlarında hiçbir şey kalmayarak açıkta kalacağını ve acınır hale geleceğini ifade ederek insanların bu özellikten uzak durmaları istenmektedir. Kur’an “Cimrilikten sakının. Zira o sizden öncekileri helak etmiştir.”³¹⁰ diyerek, cimriliğin insanları yok edebilecek bir davranış olduğu konusunda inananları uyarmaktadır.

İsrâf ve cimrilik toplumda dengeyi bozan, insanların birbirine karşı olan güzel duygularını yok eden davranışlardır. Sahip olunan malın ihtiyaç için değil de rastgele harcanması, lazım olduğu halde bir kimsenin de sahip olduğu maldan harcamayıp

³⁰⁷ Alfred Adler, “İnsanı Tanıma Sanatı”, Çev: Şelale Başar, Dergah Yayınları, İstanbul, 1981, s. 182.

³⁰⁸ A’raf, 7/31.

³⁰⁹ İsrâ, 17/29.

³¹⁰ Kuzai, Hadis no:248, s. 61

bunu tutması, o kimseleri diğer insanların gözünden düşürecek ve o kimselere karşı olan olumlu duyguları yok olmaya başlayacaktır. Diğer insanların kendileriyle bağı koparacak ve insanlar o kimselerle hiçbir paylaşımda bulunmayacaklardır. Hz. Ebu Bekir “Mal cimrilerde, silahlar korkaklarda, idare de zayıflarda olursa, işler bozulur.”³¹¹ diyerek cimrilerin toplumun yapısını bozduğunu ifade etmiştir.

Bu özelliğe sahip olan insanların bu davranışı sadece kendileriyle sınırlı tutmadıklarını ve diğer insanları da aynı şekilde buna davet ettiklerini Allah bize şöyle bildirir. “Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emrederler. Kim yüz çevirirse, şüphesiz ki Allah zengindir, hamde layıktır.”³¹² Demek ki kötü özelliğe sahip olan insanlar, diğer insanları da buna davet ederek bu durumun tüm insanları etkilemesine yol açmaktadırlar. Kötü vasfa sahip olan insan başka kötü vasıfları da kendinde bulundurmaktadır. “Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez. Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden kimselerdir.”³¹³ ayeti, kötü vasfın başka kötü vasıflara sahip olmaya da zemin hazırladığını bize bildirir.

Bunun yanında Allah cimrilikten kurtulma yolunu da bize sunmaktadır. “Artık Allah'a karşı gücünüzün yettiği kadar Allah'a isyandan kaçın. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kimler nefsinin cimriliğinden korunursa; işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³¹⁴ Bu ayet, bize eğer insan Allah ile kendi arasındaki bağı Allah'ın istediği gibi kurarsa, bireyin bu kötü özellikten ve onun doğurduğu sonuçlardan kurtulabileceğini belirtmektedir.³¹⁵

³¹¹ Ahmet Kuruoğlu, “*Ergenlik Çağı ve Sorunları*”, Beka Yayınları, İstanbul, 1992, s. 304.

³¹² Hadid, 57/24.

³¹³ Nisa, 4/36-37.

³¹⁴ Teğabün, 64/16.

³¹⁵ Muhiddin Okumuşlar, “*Fıtrattan Dine*”, s. 113.

3.14.2. Gıybet Etmek

Gıybet, insanların arkasından birbirlerinin söylemesini istemediği bir şeyi söylemektir. Hz. Muhammed ahabına: “Gıybet nedir bilir misiniz?” diye sorduğunda; Onlar: “Allah ve Resulü daha iyi bilir.” dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed: “(Müslüman) kardeşini, onun hoşlanmadığı bir vasıf ile anmandır.” buyurdu. Ya söylediğim şey gerçekten kardeşimde var ise ne buyurursunuz? denilmesi üzerine; “Söylediğin şey gerçekten onda var ise onun gıybetini yapmış olursun. Ama onda yok ise, ona iftira etmiş olursun...”³¹⁶ demiştir.

Gıybet, insanların arasını açan, onları birbirine düşüren, müslümanın vaktini boşa götüren bir davranıştır. “Allah’a ve ahiret gününe inanan, ya hayır söylesin ya da sussun.”³¹⁷ buyuran Hz. Muhammed inanan kimsenin doğru ve güzel sözler konuşmayacaksa susmasını istemiştir. Ebu Musa şöyle dedi: ‘Ey Allah'ın Resulü! Hangi müslüman en üstündür?’ diye sordum. ‘Dilinden ve elinden müslümanların emniyette olduğu kimse.’ cevabını verdi.”³¹⁸ İnanan bir kimse eğer dili yüzünden insanlara zarar veriyor, onların arasını açıyor, insanların birbirine karşı olan sevgisini azaltıyorsa, bu özellikten kurtulması ve uzaklaşması gerekmektedir.

İnsanların bu davranıştan uzak durmaları için Allah Kur’an’da gıybet etmeyi bir kimsenin ölü kardeşinin etini yemesine benzetmiştir.³¹⁹ Nasıl ki ölü kimse, etinin yendiğinden habersiz ise; gıybeti edilen kimse de bundan habersizdir. Bu benzetmeyle Allah insanların aklında öyle bir çağrışım yaptırmaktadır ki, gıybet etmek tiksiniyecek bir durum olarak insanların zihinlerinde canlanmaktadır.

Hz. Muhammed inananların gelişigüzel konuşmalarını şu sözüyle ifade eder. “Kul, iyice düşünüp taşınmadan bir söz söyleyiverir de bu yüzden cehennem,

³¹⁶ Müslim, Birr, 70; Ebu Davud, Edeb, 40; Tirmizi, Birr, 23.

³¹⁷ Buhari, Edeb 31, 85, Rikak 23; Müslim, İman 74, Lukata 14.

³¹⁸ Buhari, İman 4, 5, Rikak 26; Müslim, İman 64, 65

³¹⁹ Hucurat, 49/12.

doğu ile batı arasından daha uzak bir yerine düşer gider.”³²⁰ Demek ki inananlar sözlerine dikkat etmelidir. İnsanların arkasından konuşarak kişi hem kendine hem diğer insanlara zarar vermektedir.“Süfyan İbni Abdullah dedi ki: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bana kesinlikle yapmam gereken bir iş söyle.’ dedim. Efendimiz: ‘Rabbim Allah'tır de, sonra dosdoğru ol!’ buyurdu. Ben: ‘Ey Allah'ın Resûlü! Hakkımda (zararını göreceğimden) en çok endişe ettiğin şey nedir?’ dedim. Efendimiz, o güzel dilini eliyle tuttu ve ‘İşte budur!’ buyurdu.”³²¹ Görüldüğü gibi hadislerin temel vurgusu inananların birbirlerinin hoşuna gitmeyen konularda, gereksiz, fayda sağlamayan boş şeylerle ilgili konuşmamaları gerektiğidir. Bu tür konuşmalar insanlar arasındaki paylaşma isteğine ket vurmakta, insanları birbirinden uzaklaştırmakta ve inananları birbirine karşı güvensiz kılmaktadır.

3.14.3. Kıskançlık

Kıskançlık, insanlarda bulunan sağlık, zenginlik, aile huzuru, ilim, makam, başkaları tarafından sevilme ve benzeri nimetlerden dolayı rahatsız olmak ve onlardan o nimetlerin gitmesini istemektir. Buna haset yani çekememezlik de denir. Bu duygu tıpkı diğer duygular gibi, insan ruhunda potansiyel olarak mevcuttur.³²² Ancak bunun potansiyel olarak var olması, onun giderilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Çünkü insandaki iyi ve kötü duygular, inanç, eğitim, aile, okul ve çevresel şartların etkisiyle azaltılabilir, yok edilebilir veya artırılabilir. Bu durum kişinin içinde yaşadığı şartlara bağlıdır.³²³

Durmadan kendini başkalarıyla mukayese etmekten doğan kıskançlık duygusu, insanı mutluluktan uzaklaştırır. Kişi başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğü ile meşgul olur.³²⁴ Başkalarıyla uğraşmaktan kendine vakit ayırmayan birey huzursuz bir

³²⁰ Buhari, Rikak 23 ; Müslim, Zühd 49, 50.

³²¹ Tirmizi, Zühd 61; Ayrıca bkz. İbni Mace, Fiten 12

³²² Şems, 91/7-10.

³²³ Musa Bilgiz, “Hayırlı Evlat Yetiştirmenin Temel İlkeleri”, s. 60.

³²⁴ Muhiddin Okumuşlar, “Fitrattan Dine”, s. 115.

yaşama sahip olur. Kıskançlık bireyde öfke, nefret gibi olumsuz duyguların ortaya çıkmasına sebep olur.

Allah Kur'an'da, "Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanları kıskanıyorlar mı?"³²⁵ diyerek verilen nimetlerden dolayı insanların kıskançlığa kapılmamaları gerektiğini ifade eder. Çünkü, "Haset etmekten sakının. Zira, ateşin odunu (veya otları) yiyip bitirdiği gibi haset de iyilikleri yer bitirir."³²⁶ diyen Hz. Muhammed, kıskanma duygusunun insanın yaptığı diğer iyi amelleri yok edeceği uyarısında bulunur. Bunun yanında, "Kıskançlık duyduğunda kıskancın şerrinden yükselen şafağın rabbine sığınırım."³²⁷ ayeti bu özelliğe sahip olan bireylere karşı dikkatli olunması ve bundan da Allah'a sığınılması gerektiğini belirtmektedir.

Kur'an, insanlık tarihindeki ilk cinayetin kardeş kıskançlığından ortaya çıktığını bize bildirmektedir. Kabil kardeşi Habil'i kıskandığı için öldürmüş ve ilk cinayet bu şekilde işlenmiştir.³²⁸ Bu da gösteriyor ki, aileler kardeş kıskançlığı konusuna önem vermelidirler. Bir çocuk kardeşini ya anne-babasının sevgisinin ona karşı azalacağını ya da yeni doğan çocuğun onun her şeyine ortak olacağını düşündüğü için kıskanır. Bu duruma ailelerin dikkat etmesi gerekmektedir. Anne-baba bu duruma dikkat etmeli, kardeşler arasında ayırım yapmamalı ve çocukları ihmal etmemelidirler.

Kıskançlık, insanlar arası ilişkileri bozan, insanları birbirine düşman eden, hatta birbirine şiddet uygulamaya yönlendiren bir duygudur. Kıskanç insan için hayat ne kadar zor ise onunla yaşayan insanlar için hayat daha da zordur. Müslüman bireyler insanların sahip olduklarının Allah'ın nimeti olduğunu bilmeli, asıl nimetin cennete gitmek olduğu bilincine erişmeli ve bu konuda birbirlerine yardımcı olmalıdırlar.

³²⁵ Nisa sûresi, 4/54

³²⁶ Ebû Davûd, Edeb, İbni Mace, Zühhd 22.

³²⁷ Nas, 114/5.

³²⁸ Maide, 5/27-31.

3.14.4. Yalan söylemek

Yalan, doğru olmayan bir durumu bir başkasına doğruymuş gibi söyleme eylemidir. Birey, kaygı ve endişe duyduğu bir durumdan kurtulmak için bu yola başvurur. Ancak yalan güveni sarsan, ortadan kaldıran temel sebeptir. Dolayısıyla güven duygusunun olmadığı bir yerde paylaşmanın ve yardımlaşmanın olması, yaygın hale gelmesi mümkün gözükmemektedir.

“Ey Müminler! Allah’a karşı gelmekten sakının, doğru söz söyleyin”³²⁹ ayeti ile yalan söylemenin Allah’a karşı gelmek olduğu ifade edilmiştir. Bir kimse yalan söylemeyi alışkanlık haline getirdiği zaman artık bu doğrultu da başka birçok günaha işleyecektir. Hz Muhammed bu konuda, “Şüphesiz ki sözde ve işte doğruluk hayra ve üstün iyiliğe yöneltir. İyilik de cennete iletir. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında siddik diye kaydedilir. Yalancılık yoldan çıkmaya sürükler. Bu da cehenneme götürür. Kişi yalancılığı meslek edinince Allah katında çok yalancı (facir) diye yazılır.”³³⁰ buyurmuştur. Demek ki inanan insanların yalanı sürekli hale getirmelerinin çok tehlikeli bir sonucu da beraberinde getireceği belirtilmektedir.

"Yazıklar olsun o kimseye ki, insanları güldürmek için konuşur ve yalan söylerler! Yazık ona, yazık ona",³³¹ "Yalandan sakının. Yalanın ciddisi de şakası da iyi değildir..."³³² Kişi ağzından çıkan her kelimedenden sorumludur. "İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında onu gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın."³³³ ayeti, bize söylediklerimizin kayıt altına alındığını, insanları güldürmek, toplumda popüler olmak için, yalan söylemememiz gerektiğini ifade etmektedir.

"Abdullah b. Amir şöyle der. 'Bir gün, Rasulallah, evimizde otururken, annem beni çağırdı ve: 'Hele bir gel sana ne vereceğim!' dedi- Rasulallah anneme: 'Çocuğa

³²⁹ Ahzab, 33/70.

³³⁰ Buhari, Edeb 69; Müslim, Birr 103-105.

³³¹ Ebu Davud, Edeb 88, (4990); Tirmizi, Zühd 10.

³³² İbn Mace, Mukaddime, 7.

³³³ Kaf sûresi, 50/18.

ne vermek istemişim?’ diye sordu. ‘Ona bir hurma vermek istemişim.’ deyince, Rasulallah: ‘Dikkat et! Eğer ona bir şey vermeyecek olursan üzerine bir yalan yazılacak!’ buyurdular.³³⁴ Çocuk eğitimine çok önem veren Hz. Muhammed çocukların yalana alışmamaları için bu konuda büyüklerin onlara olumsuz örnek teşkil etmemeleri gerektiğini belirtir. Çocuktur diye düşünüp onu bu şekilde kandırmak, çocuk için model davranış oluşturabilecektir.

“Ebû Bekir şöyle dedi. Resûlullah: ‘En büyük günahı size haber vereyim mi?’ buyurdu. Biz: ‘Evet, Ya Resûlullah’, dedik. Resûlullah ‘Allah’a şirk koşmak, ana babaya itaatsizlik etmek.’ buyurduktan sonra, yaslandığı yerden doğrulup oturdu ve ‘İyi belleyin, bir de yalan söylemek, yalancı şahitlik yapmaktır.’ buyurdu. Bu son cümleyi sürekli tekrarlardı. Biz daha fazla üzülmelerini arzu etmediğimiz için ‘keşke sussa’ diye temennide bulunduk.”³³⁵ Yalan sözden (yalan yere şahitlik yapmaktan) kesinlikle kaçının!”³³⁶ Allah ve Hz. Muhammed Müslümanları yalan sözden ve yalancı şahitlik yapmaktan men etmişlerdir. Çünkü başka bir ayette “Ki onlar yalan şahitlikte bulunmayanlar, boş ve yararsız sözle karşılaştıkları zaman onurlu olarak geçenlerdir”³³⁷ buyurarak yalan söylememenin ve yalan şahitlikte bulunmamanın imanın bir özelliği olduğunu vurgulamıştır.

Doğru sözlü olmak insanların birbirleriyle ilişkilerinde en çok dikkat edilen hususlardandır. Kendisine yalan söyleyen bir kimseyi hangi akıl ve vicdan sahibi sahiplenir ve ona güvenir ki? Güvenin oluşmadığı bir ortamda da insanların birbirleriyle herhangi bir paylaşımda bulunmayacakları, gerek maddi gerek manevi olarak hiçbir paylaşıma girmeyeceklerini bilmemiz gerekir. Bunun için inanan insanların yalan sözden uzak durmaları ve birbirleri arasında güven oluşturarak paylaşımcı bir özelliğe sahip olmaları gerekmektedir.

³³⁴ Ebu Davud, Edeb 88.

³³⁵ Buhari, Şehadet 10, Edeb 6, İsti'zan 35, İstıtabe 1; Müslim, İman 143.

³³⁶ Hac sûresi, 22/30.

³³⁷ Furkan, 25/72.

SONUÇ

Bu çalışmada 7-12 yaş çocuklarının gelişim özellikleri dikkate alınarak paylaşma ve yardımlaşma değerinin öğretimi konusu incelenmiştir.

Öncelikle bu dönemin gelişim özellikleri ele alınmıştır. 7-12 yaş aralığı, çocuğun aileden ayrılarak yeni bir çevreye girdiği dönemdir. Bu dönemde çocuk, artık tüm vaktini ailesinin yanında geçirmeyecek, okul adı verilen bir eğitim kurumuna başlayacak ve gününün büyük bir kısmını bu yeni ortamda, yeni arkadaşlarla geçirecektir. Her istediğinde naz yapabileceği annesi yerine, çocuğu kontrol eden, ondan bir şeyler yapmasını isteyen, yeri gelince çocuğun bazı davranışlarına izin vermeyen bir öğretmen olacaktır. Bu dönem, çocuğun kıskançlığının azalmaya başladığı, antropomorfist düşüncenin düşüşe geçtiği, somut düşünme yeteneğinin oluşmaya başladığı, akran grubuna katılma beceri ve isteğinin meydana geldiği bir zaman dilimidir. Bu dönemde çocuk benmerkezciliğinden uzaklaşmaya, sosyal ilişkilerini artırmaya, bilişsel açıdan gelişmeye, dini açıdan da Allah tasavvurunu oluşturmaya başlar.

Çocuk doğumundan itibaren toplumdan etkilenerek yaşar ve zamanla bir takım değerleri oluşturmaya başlar. Bu değerlerin oluşum sürecinde en çok aile ve okul çevresi etkilidir. Anne-babanın çocuğun sorularına verdiği cevaplar, akran grubunda konuşulan ve benimsenen davranışlar, öğretmenlerin örnekliliği ve telkinleri çocukların bu dönemde bir kısım değerleri edinmelerine yardımcı olmaktadır. İlkokuldan itibaren okul, birey üzerinde ailesinden çok daha fazla etkilidir. Bunun sebebi, çocuğun bu dönemde, zihinsel gelişiminin yanında sosyal gelişiminin de hızlı olmasıdır.

Bu gelişim sürecinde diğer önemli unsur değer kavramıdır. Bize göre değer, bireyde doğuştan var olan, birey tarafından keşfedilen bir özelliktir. İnsan yaratılışı gereği değer kavramına sahiptir. Yaşantısıyla bunu ortaya koyar ve keşfeder. Birey yaşadıklarıyla hür, dürüst, sevecen gibi bir takım değerleri ortaya çıkarır ve keşfeder. Bu da o kişinin değerleri olarak karşımıza çıkar.

Değer, çok farklı tanımlanabilen, varlığı ve oluşumu konusunda farklı fikirlerin ortaya konduğu bir kavramdır. Değer kavramı, sahip olduğu bu anlam genişliği sebebiyle birçok bilim dalının ilgi alanına girmiş, her bilim dalı kendi ölçütleri doğrultusunda farklı tanımlamalar ve açıklamalar ortaya koymuştur. Bununla birlikte, her ne kadar değerlerin tasnifinde birçok sınıflamalar yapılmış, değişik çalışmalarda aynı değerler farklı başlıklar altında değerlendirilmiş olsa da; toplumun sahip olması ve nesilden nesile aktarılması gereken değerler noktasında ortak bir kanaatten bahsedilebilir.

Değerlerin, 7-12 yaş dönemi çocuklarına öğretiminin günümüz toplumu için büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Okulla birlikte yeni bir sosyal çevre edinen çocuk yeni davranışlar da edinecektir. Bu dönem çocuğunun öğrenim sürecinde, gözlem, dinleme ve deneme çok etkilidir. Bu sebeple çocuğun, doğrudan gözlemlene imkanı bulabileceği yakın çevresindeki somut örnekler, çocuğa kazandırılması amaçlanan davranışların öğrenilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İkrâm etme ve cömert olma hususunda öncelikle anne-baba evde çocuğa örnek olmalı, çocuğun bu davranışı kazanması için öğrenme ortamı oluşturmaya gayret etmelidir.

Paylaşma ve yardımlaşma değerini içselleştirmiş bir çocuk, cimrilik hastalığından kurtulmuş ve topluma uyumlu olgun bir birey olma yolunda önemli bir mesafe kat etmiştir. Bu bakımdan okul çağındaki bir çocuk, beslenmesini fakir arkadaşlarıyla paylaştığında, kalemlerinden birini arkadaşına verdiğinde, benmerkezcilikten uzaklaşarak cimriliğin kötü, cömertliğin ise kendisini mutlu ettiğini anlayacak ve paylaşmanın sahip olduğu değerleri eksiltmediğini fark edecektir.

Çocuk sadece somut nesnelere değil, bilgi ve birikimini de paylaşmalıdır. Bu sayede okulda sosyal bir kimlik kazanacaktır. Öğrendiklerini paylaşan çocuk, kıskançlıktan uzaklaşacak, hem arkadaşlarının hem de öğretmenin takdirini kazanacaktır. Ayrıca öğrendiklerini paylaşan çocuk, bilgilerini daha kalıcı hale getirerek başarıya ulaşacak, bu başarı çocuğun kendine olan güvenini artıracaktır.

Okul çağı, çocuğun iyiyi kötüden ayırt etme yetisini kazanma dönemidir. Anne-baba ve öğretmen çocuğun bu dönemdeki olumlu davranışlarını ödüllendirerek pekiştirmeli, yanlış davrandığında ise çocuğu olumsuz yönde etkilemeyecek uygun bir şekilde uyarmalıdır. Özellikle bu dönemin başlarında yetişkinlerin davranışlarını model alan okul çocuğu, kendisi gibi yanlış davranış sergileyenleri gördüğü zaman onları uyaracak, çevresinde olan yanlışlıklara sessiz kalmayacaktır.

Paylaşma değerini kazandıracak önemli alışkanlıklardan biri de hediyeleşmedir. Hediye çocuğu sevindirmek, başarısını artırmak ve kendine olan güveni sağlamak için vazgeçilmez bir güdüleme aracıdır. Özellikle hediyeleşmenin çocuklar arasında yaygınlaşması okul çocuğunun sosyalleşmesine katkı sağladığı gibi çocuklar arasındaki sevgi bağına da kuvvetlendirecektir. Hediye bir ödül niteliğinde olması, çocuğun ödüllendirilen bu değeri kazanmasını da sağlar. Bu bakımdan hediye hangi değer kazandırılmak isteniyorsa onun için verilmelidir. Özellikle milli ve manevi değerleri içeren davranışlarda hediye verilmesi bu paylaşım ile çocuğun bu değerleri kazanmasını sağlayacaktır.

Yukarıda adı geçen paylaşım türlerine ek olarak, sevgi, mutluluk, üzüntü gibi duyguların paylaşılması, ayrıca selamlaşma, sahip olduğu maddi manevi imkanlarından başkalarını da faydalandırma, akraba ilişkilerine dikkat etme, din kardeşinin gıyabında dua etme gibi davranışlarla gösterilen paylaşım türleri ve yardımlaşma bu dönemde çocuğa öğretilir ve çocuğun bunu içselleştirmesi sağlanırsa, ergenlik dönemini olabildiğince problemsiz atlatacak ve yaşadığı toplumla uyumlu bir şekilde yetişkin olmaya adım atacaktır. Bu çerçevede olan bir davranış değerinin kazandırılması için dini argümanların ve özellikle de hadislerin kullanılması önemli açılımlar sağlayacaktır.

Çalışmada konu edilen kimi hadislerde, Hz. Muhammed sözlerini sanki çocuklar da anlasınlar diye somutlaştırarak söylemiştir. Bazı hadisler tersine çevrilebilirlik özelliği kullanılarak çocuğun anlayabileceği olayları içerecek şekilde ifade edilmiştir. Aynı şekilde kimi hadisler akıl yürütmeye çocukları sonuca götürecek bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan araştırmada örnek olarak zikredilen hadisler incelendiğinde, pek çok farklı yöntem kullanıldığı ve yine pek çok farklı

duyguya hitap edildiği göze çarpmaktadır. Bu bakımdan paylaşım değerin bireye kazandırılmasında söz konusu hadislerin daha kolay anlaşılabilceği ve etkin bir katkı sağladığı görölmektedir.

Konu din eğitimi açısından değlendirildiğinde, İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadisleri din eğitiminde de temel kaynak durumundadır. Bir din eğitimi metodu olarak hadislerle anlatım tekniği sadece yetişkinlere yönelik değil, aynı zamanda çocuklar için de kullanılması gereken önemli yöntemlerden biridir. Okul çocuğunun dini eğitiminde, hadislerin çocukların gelişim dönemlerine uygun bir şekilde aktarılması, çocuklara kazandırılması hedeflenen değlerin çocuk tarafından daha kolay anlaşılması açısından önemlidir. Özellikle hadislerde verilen örneklemeler, aktarılan somut olaylar çocuğun zihninde ilgili değere yönelik daha net bir tasavvur oluşturacaktır. Ayrıca okul çocuğuna hedeflenen değlerin aktarılmasında, hadislerin kullanılması, hem çocuklara Hz. Muhammed'i tanıtır sevdirecek, hem de dinin uygun gördüğü değlerin çocuklar tarafından benimsenmesini sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Abanoz, Süleyman, *6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişmelerinde Anne Babanın Rolü (İzmir, Sakarya örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2008

Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev: Şelale Başar, İstanbul

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *el-Müsned*, şrh. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, 1955

Ak Mert, Öznur, *Jean Piaget Düşüncesinde Psikolojik Yapılar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007

Akarsu, Bedia, *Değişen Dünyada Bilim ve Değerler*, Ed: Şahabettin Yalçın, Bilgi ve Değer, Ankara, s. 11-35

Akbaba-Altun, Sadegül, “*Eğitim Yönetimi ve Değerler*”, Değerler Eğitimi Dergisi, c. 1 s. 1, İstanbul, 2003, s. 7-18

Akbaş, Oktay, “*Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*”, Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumu, 26-28 Kasım 2004, Ed: Recep Kaymakcan ve diğerleri, İstanbul, 2007, s. 673-695

----- *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2004

Akdeniz, Sabri, “*Çocuğun Fikir ve Hayal Dünyası*”, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi 1, İstanbul, 2005, s. 383-399

Algül, Hüseyin ve Diğerleri, *İlmihal*, Cilt. 1, Ankara, 2004

Aşur, M. Tahir b., *İslam, İnsan ve Toplum Felsefesi*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2000

Aydın, Ayhan, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, İstanbul, 2003

Ayhan, Halis, *Eğitim Bilimine Giriş*, İstanbul, 1995

-----*Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*,
İstanbul, 1982

Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi, Modern Eğitimin Psikolojik Temelleri*, Ankara, 1971

Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, İstanbul, 1983

Bilgili, Fatih Menderes, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, İstanbul, 2005

Bilgin, Beyza, **Selçuk**, Mualla, *Din Öğretimi*, Ankara, 1995

Bilgiz, Musa, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, İstanbul, 2006

----- *Kur'an'da Bilgi*, İstanbul, 2003

Bolay, Süleyman Hayri, "Aşkın Değerler Buhranı", Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumu 26-28 Kasım 2004, Ed. Recep Kaymakcan ve diğerleri, İstanbul, 2007, 55-71

Bostrom, Kathleen Long, *The Value-Able Child, Teaching Values at Home and School*, Illinois, 1999

el-Buhari, Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahihü'l-Buhari el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha*, 1-3, ts.-İstanbul, Tunus, Daru Sahnun, 1992/1413.

Bühler, Charlotte, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi Doğuştan Yetişkinliğe Kadar Çocuğun Gelişiminin Ana Çizgileri*; çev. Feriha Baymur, İstanbul, 1961

el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî, I-VIII, İstanbul, 1988

Cüceloğlu, Doğan, *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, İstanbul, 2001

Çavdar, Murat, *İlköğretim Öğretmenlerinin Bireysel Değerlerinin Çok Boyutlu İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2009

Çileli, Meral, *Gençlik Değerleri Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, 1990

Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl (255/868), *Sünenü'd-Darimi*, c. II, thk. Mustafa Dib el-Buga, Dımaşk, 1428/2007.

Kaymakcan, Recep ve diğerleri, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu-26-28 Kasım 2004*, İstanbul, 2007.

Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul, 1996

Doğan, Recai, **Tosun**, Cemal, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıflar İçin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Ankara, 2003

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani (275/889), *Kitabü's-Sünen*, c. 5, thk. Muhammed Avvame, Cidde, 1419/1998

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, 1999

Eyüpoğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1995

Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul, 1973

Fersahoğlu, Yaşar, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, İstanbul, 1998

Fırat, Necla, *Okul Kültürü ve Öğretmenlerin Değer Sistemleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2007

Gander, Mary J., **Gardiner**, Harry W., *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev: Bekir Onur, Ankara, 1998

Ginsburg, Herbert, **Opper**, Sylvia, *Piaget's Theory of Intellectual Development an Introduction*, New Jersey, 1969

Güngör, Abide, ve diğeri, *Gelişim ve Öğrenme*, Ed: Aytan Ulusoy, Ankara, 2005

Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul, 1995

----- *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul, 1998

Hökelekli, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 1980

İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini (273/887), *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, c. I-X çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul, 1983.

İzgi, Mine, *Kızımı Yetiştiriyorum*, İstanbul, 2006

Kaltsounis, Theodore, *Teaching Social Studies in the Elementary School*. New Jersey, 1987

Karagöz, Beytullah, *Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre İlköğretim 6 ve 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Değerlerin İncelenmesi (Muğla İli Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla, 2009

Kocaer, A. Feyzi, *Sahihi Buhari Muhtasarı*, Konya, 2003

Konuk, Yurdagül, *Okul Öncesi Çocuklarda (5-6 yaş) Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara, 1994

Köken, Nevzat, “Somut İşlemler Dönemindeki Çocukların Eğitim-Öğretimi ile İlgili Bazı Düşünceler” Ed. Ali Murat Sünbül, *Eğitime Yeni Bakışlar*, Ankara, , 2002

Köylü, Mustafa, “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, AÜİFD, Sayı: II, Ankara, 2004, s. 137-154

Kuçuradi, İoanna, *İnsan ve Değerleri*, İstanbul, 1971

Kuruoğlu, Ahmet, *Ergenlik Çağı ve Sorunları*, İstanbul, 1992

el-Kuzai, Ebu Abdullah Muhammed b. Selame b. Cafer b. Ali b. Hukmun b. İbrahim b. Muhammed b. Müslim, *Müsnedi Şihab*, çev. Ali Akar, 2004

Lipson, Leslie, *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları: Manevi Bir Erime mi Yoksa İlerleme mi?* çev: Jale Çam Yeşiltaş, İstanbul, 2003

Mennanoğulları, Büşra, *İlköğretim I.Kademe Öğrencilerinin Çocuk Hikaye Kitaplarının Tipografik Özellikleri ile İlgili Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008

Morganett, Rosemari Smead, *Ergenler İçin Grupla Psikolojik Danışma Uygulamaları*, çev. Alim Kaya, Sonay Güçray, Mesut Saçkes, Ankara, 2005

Müslim b. el-Haccac (261/875), *Sahihu Müslim el-Kütübü's-sitte*, c. I-VI, Tunus : Dâru Sahnun, 1413/1992.

Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Ankara, 1998

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (303/915), *Sünenü'l-Kübra*, c. I-VI, thk. Abdülgaflar Süleyman Bündari, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevi b. Hasan, Beyrut, 1991.

en-Nevevi, Muhyiddin Yahya b. Şeref (676/1277), *Riyazu's Salihin*, c. I-VIII. Yaşar Kandemir, İ. Lütfi Çakan, Raşit Küçük, İstanbul, 1997

Okumuşlar, Muhiddin, *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*, Konya, 2007

----- *Fıtrattan Dine*, Konya, 2002

Öcal, Mustafa, “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma” UÜİF Dergisi c. 13, Sayı: 2, Bursa, 2004, s. 59-80.

Özbek, Abdullah, “Din Eğitiminin Problemleri”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 6, İstanbul, 1999, s. 113-131.

Özensel, Ertan, “*Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer*”, Değerler Eğitim Dergisi, c. 1, sayı:3, İstanbul, 2003, s. 217-239.

Özgülü, Halis, *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul, 1968

Özlem, Doğan, “*Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznellik/Rölativizm Tartışması Üzerine*”, Bilgi ve Değer Ed. Şahabettin Yalçın, Ankara, 2002

Özsoy, Ömer, **Güler**, İlhami, *Kur’an Fihristi*, Ankara, 2006

Özyılmaz, Ömer, *Çocukluk ve Gençlik Çağında İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 2003

Pars, Vedide Baha, ve diğerleri, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, 1960

er-Rudani, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman (1094/1683), *Cem’ul-fevaid*, c. I-V, çev. Naim Erdoğan, Ankara, 1996

Salk, Lee, *Çocuğun Duyusal Sorunları*, çev. Erzen Onur, İstanbul, 1974

Sami, Şemseddin, *Kâmüs-ı Türkî (Temel Türkçe Sözlük)*, İstanbul, 1985

Selçuk, Ayhan, “*Sosyal Bir Davranış Biçimi Olarak Dil*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 17, Konya, 2007, s. 503-507.

Selçuk, Ziya, *Gelişim ve Öğrenme*, Ankara, 2003

Sezer, Tarık, *İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Sorumluluk Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008

Şen, Ülker, *Milli Eğitim Bakanlığının 2005 Yılında Tavsiye Ettiği 100 Temel Eser Yoluyla Türkçe Eğitiminde Değerler Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi (279/892), *el-Câmiü's-Sahih*, c. I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, 1975

Tokdemir, Muhammet Ahmet, *Tarih Öğretmenlerinin Değerler ve Değer Eğitimi Hakkındaki Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2007

Toku, Neşet, *Değerlerin Dilemması*, Ed: Şahabettin Yalçın, Bilgi ve değer, Ankara, 2002

Tozlu, Necmettin **Topsakal**, Cem, “*Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi*”, Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, 2004, s. 177-203.

TÜSİAD, *Türk Toplumunun Değerleri*, Yayın No:TÜSİAD T/ a1, 6. 145, İstanbul, 1991

Uyanık, Mevlüt, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*, Ankara, 2001

Uysal, Enver, “*Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler İslami Erdemler*”, UÜİF Dergisi, c. 12, sayı 1, Bursa, 2003, s. 51-69.

Ülken, Hilmi Ziya, *Bilgi ve Değer*, İstanbul, 2001

Ünal, Cavit, *Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 1981

Yağcı, Hamdiye, *Ortaöğretim Öğrencilerinin Değer Yönelimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Zeytinburnu Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006

Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi : (7-12 yaş)* Ankara, 1987

----- *Eğitim Psikolojisi*, Kayseri, 1991

Yavuzer, Haluk, *Ana-Baba Okulu*, İstanbul, 1997

----- *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul, 2002

----- *Eğitim ve Gelişim Özellikleriyle Okul Çağı Çocuğu*, İstanbul,
2002

Yeniçeri, Celâl, “*Asr-ı Saadet’te Hz.Peygamber’in Şahsi Geçimi*”, Bütün
Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, İstanbul, 1995

Yıldız, Murat, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir, 2007